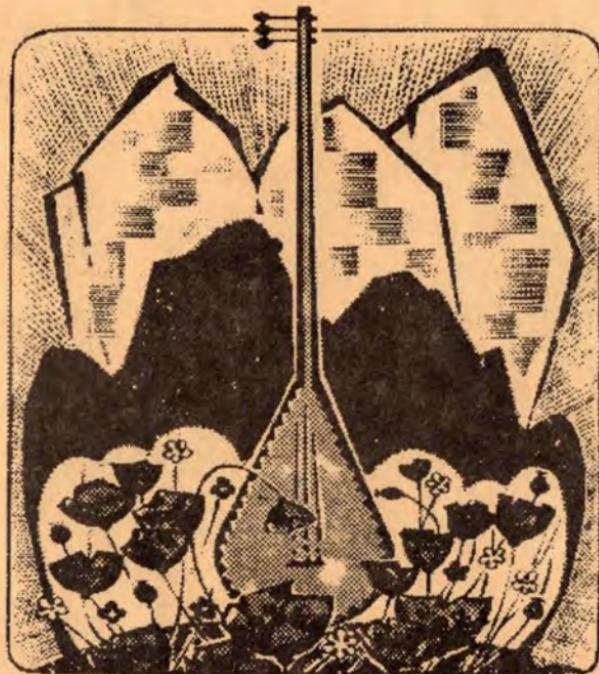

ЗИЈӘДДИН МӘҢӘРРӘМОВ

ХХ ЭСР
КӨЛЧӘ АШЫГ
МУҢИТИ

ЗИЈЭДДИН МӘКЭРРЭМОВ

ХХ ӨСР
КӨЛЧӘ АШЫГ МУҢИТИ

1920-1950-чи ИЛЛӘР

Ж.М.
12.12.2009
Бакыт

"АЗӘРБАЙЧАН ЕНСИКЛОПЕДИЯСЫ"

Нәширијат-Полиграфија Бирлији

Бакы - 1997

ИРОВАН ХАНЫГЧНА ЗАХИЛ ОЛАН КЕЧЭ МАҢАЛЫН
ВӘ ДИЛИЧАН ГҮЗАСЫНЫН ГАРАГОЈУЧЛУ НИССЕСИКИН
ХЭРИТЭСИ

Елми редактору:
Исмаїл Волијев,
филология салыры наимизади.

Рә'жчи:
Гара Намазов,
филология салыры доктору, профессор.

Мөнәррамов Зијәддин Һөміл оғлу.

М 58 ХХ аср Кејчә ашыг мүнити. 1920–1950-чи ишләр.
“Азәрбајҹан Енциклопедијасы” НПБ, Бакы, 1997. 124 сәх.

Китабла Азәрбајҹан ашыг ше'ринин бөјүк бир потуну тәшкىл едән Кејчә ашыг мүнити Іагтыңда өтрафы мә’лumat веришir. Мүөзлиф Һөміл мүнитин сөрнүттөн бөләдичиси кими Кејчә маңаңыда языб-јаралан ашыларының, онларны мүасирләрн олан ел шаирләринин һәјат вә јарадымчылыкы, дөврүн ичтимай-сијаси һадисәләрине мүнасибети, нәбеләе мүнитин сөнәткарлыq хүсусијәтләри барәдә сөйлөт ачмышидләр. Кениш охучу күтг си үчүн нөзәрәде тутулмуш бу китабдан филология факультетинин тәләбөләрни, ашын јаралычылыгы иле марағлананилар файдалана биләрлөр.

Г 1401010000 Елвисы - 97
М 657 – 97

ISBN 5 - 89600 - 183 - 5

Зијәддин Мөнәррамов, 1997

МУНДӘРИЧАТ

Кириш	3
I фәсил. Саз-сөз устадларынын һајаты вә јарадымчылыг јолу	6
II фәсил. ХХ асрин эввәлләриндә Кејчә ашыг ше'риндә ичтимай-сијаси вә бәшәри мотивларин тәрәннүмү	43
III фәсил. Кејчә ашыг ше'риндә сөнәткарлыq мәсәләләр	81
Әдебијат	121

КИРИШ

Битиб түкөнмөјөн ашыг јарадычылығының зәнкинлијинде тәдгиг олунмалы чохлу проблемләр вар. Бу бахымдан ашыг мұнитләринин өјронилмәсі даға чох диггәти чөлб едир. Мәлүм олдуғу кими ашыг сәнәти мұојжын инкишаф хусусијәтлөри е'тибарило рекионал сәчијә дашиыјыр ве бу да тәдгигатчылар төрөфиндөн хусуси марагла гарышыланыр. Мәсөлән, Товуз ашыг мұнити, Газах ашыт мұнити, Борчалы ашыг мұнити, Ширван ашыг мұнити, Тәбриз ашыг мұнити, Анадолу ашыг мұнити вә с. Бүнларын һәр бири өзүнәмәхсуслугла нәзәрә чарныр вә бу сөчијәзи чәһәтлөри јашадыб инкишаф етдиран сәнәткарлары вар. Саз-сөз аләминин һиссөләри кими нәзәрә чаршан бу мұнитләр арасында чох да фәргләнән чәһәтләр жохдур.

Көјчә ашыг мұнити хұсусилә индики ичтиман-сијаси шәраитдә до өјронилмәсі актуал олан бир проблемдир. Бу мұнитин өзү индијә гәдәрхұсуси тәдгиг объекти олмајыб. Аңаг арашдырычылар бу мәсөлә иле бағлы елми фикир вә мұлаһизәләр жүрудүбләр. Даға дөгрүсу, Көјчә мұнитинин айры-айры нұмајәндәләри сөвијәсінде тәдгигат ишләри апарылыб, мәгалә, диссертасија во монографијалар жазылыб. Лакин бу мөвзү мұнитин нә үмуми шекиlldә, нә дә насыса дәврүнүн өјронилмәсінә жөнәлдилмәйб.

Көјчә ашыг мұнитинин тарихи еволюсијасыны, онун инкишаф өзүнәмәхсуслугуны ве дикәр ашыг мұнитләри иле мұгајисәсими апарыб өјронмәк ашыг јарадычылығының апарычы мөвзуларындан саыла биләр. Китабда бу мұнитин конкрет бир дәврү-ХХ осринг 20-50-чи илләри дајаныр. Лакин проблемә даға кениш мә'нада жана шмагла мәсөләдә айдыныг көтирмәк во һәмин дәврдә мөвчуд олан сәнәттә оң аны вә новаторлуг хәттини изләмәк, нәтижә е'тибарило ачмаг мәгсәдиндә олмушуг. Көјчә ашыг мұнити тарихилик бахымындан хұсусилә диггәт морқозинде дајаныр, онун гаjnагларында улуларымызын мөвчудлугу, мешгулијәти, сәнәт жангысы көрүнүр. Бу мұнитин арашдырылмасында Н.Әлизадәнин, С.Мұмтазын, Н.Зејналлынын, Ә.Ахундовун, Н.Араслынын, Н.Арифин, И.Аббасовун, М.Ибраһимовун, С.Вургунун, О.Сарывәллинин, М.Сейидовун, М.Н.Төһмасибин, И.Әләскеровун, Г.Намазовун вә башгаларының мұојжән хидмотләри вар. Белә бир фикир зәнкинлијинде һадисоләрин ачыгланмасы вә гаjnагларын

өјрөнілмәсі проблемин зәрурилијини көстәрір. Озан Һејдөрин, Озан Ибраһимин, Мискин Абдалын әлемизә чатан шे'рлөри Көйчө ашығ мұһитинин чох-choх ғәдимләрә бағылыштыны сүбуг едир. Һотта онун гаjnагларында, ше'р вә леіjm төрзинде Әдә Гергуд рұhy во деіjm јаxынлығы дајаңыр. Бу мұһитин бизде мә'лум олан дөврү XVI әсрлә бағындыра, мөчүл олан мәрһөләсін даһа ғәдимләрә олағылайдыр. Сонракы дөврлөрдө, мәсөлән, XVIII әсрдә Ағ Ашығын фәалијеті вә әлемизә қолиб чатан ше'рлөри һәм ашығ жарадычылығында, һәм дә Көйчө ашығ мұһитиндә бир устад кими онун јерини тәсдигләjир. Ени заманда, Ашығ Алыншын, Ашығ Әлескөрин ашығ сәнэтинин ин-кишафындакы хидметлори, мұһитин формалаш-лырылмасындағы фәалијетлөри бар проблем кими һәми-ши дигготи өндір едир. Көйчө ашығ мұһити бүтүн бу жарадычы нұмајәндөлөринин угурлары илдә дикәр ашығ мұһигнөринин мараг мөркозинде о.уб вә тә'сирдичитижи илдә сечиліб. Гөрө зонасы ашығ мұһитинин бир һиссесі олан бу мұһит регионаллығы сәвиijесіндө до өзүнөмәхсус услуга сәчиijәләніб. Бир нөв бурада ән-әненін мұхафизәкарлығы илдә жарадычынын новаторлігу тараzлашыр. Даһа чох но-заре чарнаң исе жарадычы рұhyн мөвчудаугудур. Устад-шакирд ән-әненіндеки принци пиаллық, сондай сирлөринин мүкәммәл өjрадылмәсі ашығ жарадычылығынын әсас шарти кими Көйчө ашығ мұһитиндә уча тутулуб. Мәғз она көрә до XX әср ашығ жарадычылығы өjрөнілмә актуаллығы илдә хүсусән сечилір. Көйчө ашығ мұһити жарадычы нұмајонлөлөринин исте'лады баҳымындан бүтүн мәрһәләлөрдә диггәт мәркозинде олмуш, XIX-XX әсрлөрдә исе апарычылығы илдә дикәр мұһитләрдән сечилмәжә бағыламышылды. Бу мұһитин XX әсрин 20-50-чи иллөр мәрһәләсінин арашырылмасы икі баҳымындан мараг докурур. Бириңчиси, бу дөвр инкишаф баҳымындан гаjnагларла, даһа әввөлки мәрһәләлөрдә олаголи шекилдә арашырылмасы илдә сәчиijөвидир. Икінччиси, дөврү өзүнүн наилиjетлоринин мұojjәnlөшдирилмәсі вә мөвчуд ашығ жарадычылығынын инкишафына тә'сири баҳымындан өhемиjөглидир. Ашығ Әлескөрин һөjатынын сон илләри до 20-чи иллөр дүшүр. Онун устад рұhy, устад нәфеси пәmin дөврде жазыб-жарадан ашыгларын фәалијеттіндә бу вә ja дикәр дәрөчодә һисс олунмагдадыр.

XX әсрин 20-50-чи илләріндә тәзәчә формалашмаға бағылаjан һөjат төрзи, жениліккө көhнөлиjин мұбағизәсі Көйчө ашығ мұһитиндә мөвзу зәнкинлиjинин жарнамасы

бахымындан да мараг докуур. Ичтимай һөјатда баш верөн һадисолор, сијаси аламдәки просесләрин көсскинләшмә дөрөчөси, тобии ки, ашыг сөнөтини ин-кишафы илә дә характеристизе олунур. Нөврөс Иманын, Ашыг Нәчәфин, Ашыг Гурбанын, Ашыг Казымын, Ашыг Эсәдин, Ашыг Бәһмәнин, Ашыг Талыбын, Уста Абдулланын, Ашыг Исламын, Хостә Бајрамолинин, һесен Хәјаллынын вә онларча башгаларынын фәзлијәти һәмин дөврлә багыйдыр. Онларын сөнөтини сирләринин ачыгламасы исә бир проблем кими гарыша дурур. Мәсәләје үмуми шәкилдә јанаңылмасы вә Қөјчә ашыг мүһитинин осримизин 20-50-чи илләринде мәрһәләсинин арашдырылмасы һәм ашыг јарадычылыгынын, һәм дә һәмин мүһитин өзүнүн ин-кишаф истигамәтләринин тәдгиги бахымындан актуалдыр. Цикәр бир чөйт исә проблеме мүһит сөвијәсендә јанаңылмасыдыр. Ашыг јарадычылыгы аяры-аяры устадларын јарадычылыгы сөвијәсендә тәдгиг олунур, анчаг мүһит сөвијәсендә принциппиаллыгla ојренилмәйд. Қөјчә ашыг мүһитинин дә белә бир проблем кими гојупуб тәдгиг олунмасы актуалдыр.

Китабда шәрһ олунан мәсәләләр, аяры-аяры әдәби һадисолорин изложилмәси ола билсин ки, мүәллифин субъектив дүшүнчәси кими гарышласын. Буллар һагында мүәллиф ирад тутандара әvvәлчәдән миннәтдарлыгымызы билдирифик.

I ФАСИЛ

САЗ-СӨЗ УСТАДЛАРЫНЫН КЕҢАТАТЫ ВӘ ЖАРАДЫЧЫЛЫГ ІОЛУ

Ашыг сөнөти ғәдим бир тарихә маликдир. Өзүндө мәхсус инкишаф жолу кечмиш бу сөнөттин жарадычылары сајылан ашыглара ағсаггал, шаман, жашаг, озан, варсаг, дәдә вә саир адлар верилмишdir. Ичтимаи-игтисади формасијаларын, мәһсүлдер гүүвәләрин инкишафы вә дојишилмәси, елмә, инчесөнәтә, мәдәнијетә дә өз то сирини көстормишишdir. Бу тә'сир ашыг сөнөтиндөн жан кечмөмеш, ашыглыг сөнөти өз характерини дојишиши, заман көдикчә нер бир жени дөөр жени формалар, жени мөзмүн жаратмышды.

Ашыгын очдадлары сајылан шаман, гам, варсаг, остан, жашаг вә дәдоадлары дашиыш сөнөтлөрин дикәр түрк халглары кими, Азэрбајҹан халгынын милли мәдәнијетинин тәшәккүлүндө дә өвөзсиз ролу олмушшур. Адлары чөкилән бу сөнөтлөрин эксоријети Шәрг халглары арасында мусиги аләтиндө чалмаг, ногмо босталомак, маһны схумаг, сөз гошмаг, рәгс етмәк, коләчәкден хәбәр вермөк, мүнәччимлик кими чөһөтлөри өзүндө бирләшкәрмишишdir. Тәбиэт мө'чүзәләрине инанмаг, түркәчаро мүаличө, фал ачмаг, ше'р гошмаг, нагыл данишмаг, мөчлис кечирмөк, ағы сөјләмөк кими чөһөтлөр түрк тајфаларынын илк дини сајылан шаманлыгla бағлышды. Бу дин Газахыстан, Орта Асия, Урал вә саир јерлөрдә исламаттәдәрки дөвлөрдөн XX өсрин өввөлләринәдәк түрк вә фарсадилли халглар арасында кениш шәһрөт таимыш шаманлары формалашдырмышишdir. Гејд едилән кејфијетлөрө малик олан шаманларын репертуарында әдеби, дини вә мифологи сәчијијели мұхтәлиф эсәрлөр (мұначат, Гур'ан ајәләри, рүбай, гәзәл, жүморлу парчалар вә с.) олармыш. Шаманлар динин ғәдим гуллүгчесү, чөмијетин башчысы, мифи, онун ағсаггалы, бу динин икى танрысы-Көј вә Jep Танрыларынын е'тигадының яјан инсаиларын ғолбини охшајан вә онлары рүhi изтираблардан тәмилизәјек сөнөткар олмагла, нәм дө рүнанилик вәзиғесини жерине жетирмишләр.

Азэрбајҹанын ғәдим гәбиләләриндөн олан варсаглар ашыг сөнөттинин инкишафына өз тарихи хидмәтләрини көстәрмишлөр. Көркөмли профессор M. Сеидовун гејд етдији кими, "Варсаг гәбиләсинин ады бу гәбиләје мәхсус

і И. Баһаев, П. Эфәндиев. Азэрбајҹан шифаһи халг әдабијаты. Бакы, "Мәариф" нәш. 1970. с. 163

олан ашжаларын, еләчө дә мелодијанын, ше'r формасынын ады кими до јашамыштыр... Варсаг яер ады, гәбило ады, ше'r во мусиги ады, чалыб ојнајан, охујан во үмумон сөнэткар адыны дашымыштыр". Варсаг тајфасы Шаһ Исмаїл һакимијәтино ғадәр нұғузларыны горусалар да, дикәр түркдилли гәбиләләр кими ванид һакимијәт тәркибиндә әримишләр. Онларын вариси сајылан, өз адыны һифз едән "... варсагларын ше'r во мусиги сөнәти дә өз јерини сонралар ашыг сөнәтинә вермишdir".

Варислик ән'оносинә көрә шаманларын, варсагларын давамчылары кими шеһрәтләнән өзанлар бәдии јарадычылыгын чалғычы, шаир, бәстәкар, ифаучы, нагылчы, рөгс едон, дастан сөјләјән, инсанлара ағыллы, дүз ѡол көстәрән, онун кәләчәйиндән хәбәр верон во һәяјт хәсталәре шәфа верән логман кими шәрәфли ишләрин дашијычылары олмушлар.

Азәрбајҹан ашыгларынын гәдим адларындан бири кими формалашан өзанлар халгын мәнафејини мұдафиә едәрек мәдәни-ичтимаи һәјатда фәал иштираклары илә диггәти чәлб етмишләр вә тој-дүйүнләрдә, ел шөнликләриндо чалыб-охумалары илә ашыг сөнәтини шеһрәтләндирмишләр. Һәтта "Китаби-Дәдә Горгуд" да өзанларын үмүмиләшдирилмиш бәдии сурәти кими верилән Дәдә Горгудун ел гәһрәмәнларыны вәтән ѡолунда икидлик во шүчаэт көстәрмәјә руһандырыгы, дүшмәнлә вурушда фәргләнәнләре фәхри адлар вердији бу сөнәтин өзәмәтини тәчәссүм етдиришdir. Мәһны вә дастанлары чалты аләти ғонузун мүшајиәти кла охумалары бу сөнәткарлары халгын е'тибарлы мәсләһәтчиләри, мұдриклик вә хејирхайлыгын тәрәннүмчүләри кими сөнәтин зирвәсине јүксәлтишdir.

Академик В. В. Бартолдуң гејд етдији кими, өзан "бизим заманымызда ашыг ады алмыш халг шаир-муысигишинин гәдим адыдыр... Озан әлинде ғонуз хаган (шах) гаршысында мәрасимләрдә мифологи һекајоләр, көзәл, аһәнкдар нәсрлә² тәртиб олунмуш гәһрәмәнлыг дастанлары ифа едирди."

Мәлум олдуғу кими Азәрбајҹан әдебијатшүаслыгында ашыг сөнәти һаггында елми-тәдгигат характерли чохсајлы монографијалар вә елми осәрләр жазылыштыр.³ Тәдгигатчылар (Н.Араслы, Э.Ахундов, М.Ариф, П.Әфәндиев, М.Ибраһимов, М.Н.Тәһмасиб, С.Мұмтаз, О.Сарығөлли, М.Сеидов, Г.Намазов, И.Әләскәров, М.Нәкимов, М.Гасымлы, Н.Исмаїлов вә

1 М. Сеидов. Азәрбајҹан мифик тәфәккүрүүн гајнаглары. Бакы, Жазычы, 1983. с. 301.

2 Гара Намазов. Атәрбајҹан ашыг сөнәти. Бакы, Жазычы 1984. с. 10

3 Әләбийатшүаслы терминләри лүгәти. Тәртиб елони Э. Мираһәмәков. Бакы. Маариф 1978 с. 129

Башгалары) халг өдәбијатынын инкишаф мөрһөлөлөрини арашырымыши, озандан башлајараг мұасир ашыглара тәріхимиздо озан-дәдә-варсаг-јаншаг-ашыг јолуна өз мұнасибетлөрини билдиришиләр. Тәдгигатчыларын қамысы ашыгларын улу бабасынын озан олдуғуну көстәріләр."

Көркөмли маариғчи вә бөյүк мұтәфеккир Һ.Б.Зәрдаби "Һәјат" гөзетинин 1906-чы илдә чыхан 6-чы сағындағы "Халг нәғмөләри" жазысында ашыг ше'риндән, ашыгын халг ичәрисиндең нұғузундан соңсуз мәһәббәттә сөһбәт ачмышдыр: "Бир баһын бизим ашыглар тојларда охујанда онлара гулаг асанлар! Бу заман бу гулаг асанлар елә һала қолирлор ки, бөистиләни түркүн этин кәссән дә хәбәри олмаз. Елә ки, соңра тој гурттарды, ашыглар евләринә кетди, беш-он күн ушаглар кечә-күндүз күчәләрдә көзәндә ашыгдан ешитди жағијөләри охуя-жүхә көзирләр вә бир-биринин голотлорини дүзәлдирләр."

Азәрбајҹан халгынын есрләрдән бәри бу күнкү нөсило қөлиб чатан бәдии сөнөт инчиләри ичәрисинде шифаһи халг өдәбијаты әвәзсиз бир ҳозинә кими дигәт мөркөзиңде олмушшудур. Гәдим оғуз еллориндән олан Қәјчә маһалында да халгымызын мұхтәлиф дөвләрдә жаратығы нағыллар, әғсанәләр, дастанлар, бајатылар, ташмачалар, пајалалар, ләтифәләр, ашыг ше'рләри вә с. мәчлислорин, ағыр ел жыннагларынын бәзәйине чеврилмишdir. Бүтүн бу жарадычылыг нұмунәләри зеһинлор из сала-сала, јаддашлара жазыла-жазыла жени-жени сөнөт нұмунәләринин жаранмасына, исте'дадлы сөнөткарларын үзән чыхмасына өз тә'сирини көстөрмишdir. Бу маһалын дүнjaја көз ачан һәр бир сакини шад күнүндә дә, гәмли вахтларында да саза бағланмыш, дәрдини дә аләмә сазла ҹар етдиришишdir.

Кәјчә маһалынын тәбии көзәлликләри, буз булаглары, ајна сулары, дәрін дәрәлори, сорт гајалары, елатын жајладығы жајлаглары, мөрд вә әмәкчи инсанлары халг жарадычылығынын инкишафы үчүн әсас мөвзү материалы олмушшудур. Бир вахтлар өдәби мүһитин формалаштырылmasында апарычы сајылан дәрвишлорин, дүнжакөрмүш гочаларын, моллаларын, ашыгларын сөјлөдикләри гаравәллиләр, һәдислор, сеһрли нағыллар, мәһәббәт вә гөһрәманлыг дастанлары бир тәрәфдән халг өдәбијатынын жени нұмунәләринин жаранмасына, дикәр тәрәфдән дә ел шайрләринин, ашыгларын мејдана

1 В.Вәлијев. Гајнар сөз чеппәсі. Б. Жазычы, 1981, с. 42

2 Һ. Зәрдаби "Халг нәғмөләри". "Һәјат" гөзети, 1906, N 6

чыхмасына кениш шәраит жаратмышдыр. Мәденийет вә сөнае мәркәзләриндөн узагда јерләшон, мәтбуат вә радиодан истифадә етмәк имканы олмајан бөյүк бир маһалын ел јынаглары, тоjlары вә дикәр мәрасимләри саз-сөз усталарынын күчү илә һөjата кечирилмишdir.

Көjчәдә илк ашыг кими танынан вә сөнөтини башгаларына өjрәдәn Аг Ашығын, ел шаирләrinдин Алмәммәдин, Мәммәдхүсейнин, Ашыг Алынын, Ашыг Мәһәррәмин, Ашыг Мусанын, Молла Тагы оглы Мәһәммәдин, Мирзә Бәjләrin, Шаир Аjdынын, Ашыг Эзизин, Шаир Мәһәммәдин, Уста Абдулланын, Ашыг Эләскәр очагындан олан дикәр сөнөткарларын һөjаты, жарадычылыгы барәдә вериләn мә'lуматлар Көjчә ашыг мүһитинин идея гаjnагларынын даһа чох охучулара таныш олан нұмаjәндәләридир. Адлары геjd олунан бу улу сөнөткарлар да өз жарадычылыгларында шифаһи халг әдебиyyатындан бәhрәләнмиш, халгын руhunu, мә'нәвиyyатыны, онун мұдриклийини, милли хұсусиijätләrinи, һөjатыны, мәи шәт тәрзини, арзусуни, истекләрини, поетик һиссләрини сонсуз бир марагла нәзмә чөкмишлор.

Көjчә ашыг поэзијасынын топланмасы, нәшири вә өjрәнилмәси истигамәттіндө көркәмли фолклорчу алимләrimizин көрдүjү ишләр хұсусиil тәгdirәlaижидir. Лакин бу проблемин дәриндәn өjрәнилмәси даһа чидди ахтарышлара, тәdgигата зәрурәт жарадыр.

XIX әср Көjчә ашыг поэзијасының гәдим озан сөнөтинин зирвәси несаб едирләр. Бу зирвәнин апарычы сөнөткарлары барәдә там вә әнатоли мә'lumatлар вермәk саhесинде етәри арашдырмаларла киfajätләniлмешdir.

Жухарыда адлары геjd олунан ел шаирләri вә саз-сөз устадлары heч бир әn'әnöjo, күчлү соләфләrө сөjкөnмәdәn ejni бир тарихи дөврә неchә jетишмиш, бир маналда бир неchә ил мүddәtтіндө мисилсиз бир әдәби мүһит неchә жаранмыши, неchә формалашмышды!

Көjчә сазынын, сөзүнүн сорагы илә сон илләрдә апарылан ахтарышлардан мә'lum олмушшур ки, бу торнагда hәlә XV-XVIII jүzилликләrдә Ozan һejdәr, Ozan Чәлил, Ozan Ибраһим, Мискин Абдал, Дәрдли Нәсиб, Гул Maһmud, Шымнырлы Севкили кими сөнөткарлар да jашаjыб-jаратмышлар. XIX әср Көjчә ашыг мүһити вә бу мүһитdo jетишшон гүдротли сөнөткарлар өзләrinдәn әvvәl jашајан вә сазы-сөзү илә мәшhүr олан озанларын сөнөт естафетинин лаигли варисләри олмушлар.

1 Ислам Эләскәров, "Ашыг Эләскәр вә XIX әср Көjчә ашыглары". Намизәдлик диссертасијасы, АДУ-нун китабханасы, Бакы 1971.

Көйчә маһалында фолклор мотивләриндән, хүсусан ел әдәбијатындан бәһрәләнән ашыглар, ел шаирләри һәјат һәғигәтләrinи бәдии диллә ифадә etмәклә, һәм көзәл әсәрләр яратмыш, һәм дә сөз сөнötинин зонкинләшмәсінә өз лайгли төһәфәләrinи вермәк үчүн поетик сөзүн имканларындан бачарыгla истифадә etмишләр.

Филология елмләри намизәди Һүсейн Исмајыловун сазлы-сөзлү Қөйчәнин заман-заман яшајыб-јарадан устад ашыгларынын, ел шаирләrinin илhamындан гандланан, бүтүн түрк дүнијасынын мә'нәви сөрвөтиң чеврилән тәккәрләрсүз сөз абидаләrinи "Вәтән гүрбәтдә галды" топлусунда халгымызын мұталиәсінде тәгдим etмәси сон дәрәча тәгdirәлајгиди. Мүэллифин "Улу Қөйчә" гәзетинин 8-14 сентябр 1993-чү ил тарихли (20-21) сајларында Қөйчә ашыг мәктәбинин тәшәккүл вә ин-кишиафында мисилсиз хидмәти олан Озан һejdörin вә онун шакири Озан Ибраһимин һәјат-јарадычылыгы барәдә илк дәфә охучулара мә'лumat вермәси дә әдәбијат аләминдә мараглы бир јениликдир.

Қөйчәнин Дәлигардаш кәндindә яшајыб-јарадан Озан һejdәr (XV әср) өз дөврүнүн камил саз-сөз устасы кими бөйүк шеһрәт газанмыш, "һejdәri", "Сарытел", "Баш Сарытел" вә дикәр саз навәларыны ѡарадараг ашыг сөнötини әбәдиәшdirмисидir.

Озан һejdörin "Jетәр", "Жәлмәз" рәдифli ше'рләри өз бәдии дәjәри илә диггәти чәлб едир.

Нагга верән наггы биләр,
Нагг илә имана јетәр.
Әләстдән руһу шал олан,
Jетәндә сүбһана јетәр.

Көйчә маһалы илә ады гоша чәкилән, гырылмаз телләрлә бир-бирина баглы олан, Огуз елләrinдән бири саýylan Дәрәчинәк маһалында да саз вә сөз сөнötини инкишаф етдиရән сәнәткарлар олмушшур. Бу маһалын Пашакәнд, Бабакиши, Фәррух, Горуг Қүнеj, Гарагала, Мисхана, Мискин, Моллалы, Құмұш вә дикәр улуслары, обалары илә жанаши, Озанлар адлы бир кәndi дә вармыш. Озанлар кәndi 1919-чү илдә дашинак Андроникин әмри илә дармадагын едилиб ода галанмыш, гары дүшмән әлиндән чыхыб гачан әналиси исә мұхтәлиf дијарларда мәскунлашмышды. Бу кәnd һәлә орта әсрләрдә озанлар јурду кими шеһрәтләнмиш, Озан Ибраһимин сәсими дүчјаја жаымышды. Озан Ибраһим XV әсрин соңу XVI әсрин әvvәl-

1 Вәтән гүрбәтдә галды. Тәртиб едәни һ. Исмајылов. Бакы. 1993.

2 "Улу Қөйчә" гәзети, N 20. 8 сентябр 1993, с. 2

ләриндә јашамышдыр. О, бир сыра устад ашыгларын іетишмәсіндә әвәзсиз рол ојнамыш вә өз устады Озан Һејдәрін вәсійжтләринә садиг галмышдыр. Дејиләнләрә көрә, Мискин Абдалын да устады Озан Ибраһим олмушудур. Онун "Дејәлләр", "Қәлмәзми", "Үстүндү", "Жетмәз" рәдифли гошмалары вардыр:

Мәним јығвалым талиб оланлар
Көвсәр шәрботини ичди дејәлләр.
Баҳды бу дүнja ja сәрраф қөзүjlә,
Көвһәри ахтарды, сечди дејәлләр.

Дөвраным пијада, јолда јорулар,
Јазар мәлакәләр, әмәл сорулар,
Һагг-һесаб чәкиләр, диван гурулар.
Чохлары чанындан кечди дејәлләр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, озан вә ашыг сәнәтиниң көркәмли нұмајәндәләриндән сеһбәт ачаркән, илк нөвбәдә, бәнзәрсиз ичтимаи-сијаси хадим, мәшһүр дипломат, исламчылығын әвәзолунмаз тәрәффәрары, һәјатында улу танрының мүгәддәслик нишанәси вә мә'чүзәләри олан, догма вәтәни Қөјчәдөн узагларда ағыр, чәтин вә мәшәггәтли қүнләр кечирдијинә көрә аләмдә Мискин Абдал тәхәллүсү илә танынан ел шаири, саз-сөз устады барәдә әтрафлы мә'лумат вермәк дә зәруриди.

Мискин Абдал 1430-чу илдә улу Қөјчәнин Зәркәрли (Сарыјагуб) кәндидә Мәһәммәд кишинин айләсіндә дүнja ja көз ачмышдыр. Онун әсл ады Һүсейн олмуш. Һәјаты сох мараглы вә мә'налы кечмишидир. Атасы Мәһәммәд (Мәммәдчәфәр) Шаһ Исмајылын атасы Шеих Һејдәрін јаҳын досту олмушудур. Қәнч Исмајыл өз Гызылбаш дәстәси илә Ширван тәрәфә үз тутаркән Қөјчә маһалындан кечмәли олур. Һәр јердә јүксәк һөрмәт вә мәһәббәтлә гарышыланан кәләчәк Азәрбајҹан шаһы бу маһалын тәбии көзәлликләринә, адамларынын дини тәэссүбкешлијинә һејран галыр. Мұсылманчылығын, исламчылығын күчлөнмәсіндә Мискин Абдал адлы бир шәхсин ھүсуси әмәжи олдуғуну она дејирләр. Шаһ Исмајыл узуну қөрмәди, лакин һәдсиз мәһәббәтлә севдији дин хадими илә қөрүшүр. Қөрүшдә Мискин Абдал Исмајыла саз бағышлајыр. О, сох ҳошнал олур. Саз сәнәтини вурулур. Вә'д едир ки, зәфәрлә гаійтдығдан соңра јенә бу торпагдан (Қөјчә маһалындан-З.М.) кечәчәк, бу улу торпагы, онун гәдирбилән халгыны зијарәт едәчәк. Халг ону бөյүк

1 "Улу Қөјчә" гәзети, N 21. 14 сентябр 1993, с.3.

2 Вәтән гүрбәтдә галды. Топлајаны вә тәртиб әдәни Һ.Исмајылов. Бакы, Іазычы, 1993, с. 10.

еңтирамла јола салыр. Мискин Абдал бу көнчә угурлар, гәләбә диләйир. Йүрүшүнү зәфәрлә баша чатдыран Исмајыл вö'динә эмәл едир... Көјчәдән өзү илә Тәбризә он ики ашыг апарыр. Мискин Абдала да сараја кәлмәҗи мәсләһет көрүр. Бу ики шәхсин шаирлик исте'дады олмасы: онлары бир-биринә даһа да жахынлашдырыр.

Мискин Абдал Шаһ Исмајыл һакимијјети дөврүндө Азәрбајчанын бир чох дөвлөтләрдә сөләнијјетли сәфири ишләмиш, ejni заманда ел шаири кими зәнкүн поетик нүмүнәләр яратмагла даһа да мәшһүрлашмышдыр.

Нүсејн (Мискин Абдал-З.М.) козорки олдугуна көрә халг арасында "Абдал" ады илә танынмыш, чөтииликләрдә үзләшдијиндән мискин вә нискилли күнләрини тез-тез хатырламыш, "Мискин" сөзүнү дә шे'рләриндә өзүнә тәхәллүс сечмишdir:

Гојмајын Мискин Абдал гәзада һәлак олачаг,
Еj көнүл, кәл дүш һавадан, ахырын хак олачаг.

Башга бир ше'риндә исә:

Бод илләрдән сатын алдын пис күнү,
Чағырыб думаны, төкдүн чискини.
Көзү яшлы гојдун Чида Мискини,
Еjлә күлә-күлә тамаша, дағлар.

Мискин Абдалын ше'рләриндә "Гочадаг", "Мајмагдаг" вә башга бу кими јер адларынын чөкилмәсini нәээрә алан бә'зи тәдгигатчылар онун каһ Газахда, каһ һаллавар Пәмбөјиндә, каһ да Қәдәбәјдә анадан олдугуну көстәрмәкә чашбашлыг яратмышлар. Дөгиг елми мұлаһизәләрә әсасланмадан тарихи фактлары сахталашдырышлар. Мискин Абдалын өзөли вә әбәди јери Сарыјагуб кәнди олмуш, она Сәфәви дөвләти тәрәфиндән верилмиш шәһадәтнамәје вурулан мәһүрүн ортасындақы "1515" рәгоми, бу шәһадәтнамәнин 1920-чи илдә Көјчә маһалынын Чакырлы көндинин кәндхудасы тәрәфиндән јенидән тәсдиг едилмәси барәдәки сәнәд дә дејиләнләрә тутарлы сүбүтдүр.

Мискин Абдал бир шаир кими ашыг сәнәтини синәдәфтөр етмәкә, онларла көнчә бәләдчи вә устад олмушидур. Ше'рләри јазыя алынмадыгы вә чохусунун итиб-батдығындан онун јарадычылыгынын бә'зи нүмүнәләри зәманәмизә көлиб чатмышдыр. Одур ки, ашыг сәнәтинин формалашмасындан данышаркән озан

1 Тоғиг Нүсејитадә. Мискин Абдал вә онунда бағы һәги-гәтләр. "Улу Көјчә", N 25 1993, с. 3-4.

Сөнөттіндөн ашығ сөнөттің кечидин илк бөйүк нұмајондаси кими Мискин Абдалын жарадычылығының араштырылмасы даға чох мараг доктор. Онуң "Унутма", "А даглар", "Дүшөрсөн" радиофли гошмалары ашығ ше'ринин өн жаҳшы нұмұнолөріндөндөр. Бу ше'рләри Қадәбәй рајонун Чалбурун көндөрт мектебинин мұралыми Вагиф Мөммәдовун жаддашындан көчүрүб илк дәфә охучулара тәгдим едән филология елмләри намизәди Жағуб Бабаев олмушшур:

Һөр адамла олма таныш,
Жаз күнүнү еjlөjөр гыш.
Фикир елә, сонра даныш,
Гәфил көмәндө дүшөрсөн.
Мискин Абдал, хобәрдар ол,
Жолдашлығда дүз илгар ол,
Жамақ күнә шүкүрдәр ол,²
Дөнүб һасанда дүшөрсөн.

Көjчәдә ашығ сөнөттінин инкишафында өвөзсиз рол оjнаjan сөнөткарлар сырасында Ағ Ашығын ады үтсүсило диггәти өлб өдир. Ағ Ашығ Мәрәндө Һүсейн Сөрдарын ашығы олмуш, XVIII өсерин сону, XIX өсерин өввәлләрендө жашамышыдыр. Әсил ады Аллаһвердиидир. Басаркечәр³ рајонун Ганлы қондиндөн олан Ашығ Мейдинин сөjlәдиинө көрә Мәрәндән баш кетүрүб Дәрәләjөзә, орадан да Көjчәнин Кәркибаш қәндінде пәнаh котирөн Ағ Ашығ бурада мәскүнлашмышыдыр. О, Зод қәндіндө кечирилән шәnlükдө сөjlәдији дастанла наамыны һеjран етмишидир. Динләjичиләрин дастаны илк дәфә ешитдикләрini ۋە онлara бөйүк тә'сir бағышладығыны биләn Ағ Ашығын гырх кечо һеч көsin һәлә eшитмәдији нагыллары, дастанлары сөjlәmөk габилиjәti алгышларла гаршыланмыш, чамаатын хәниши илә гырх күн бу қәндін гонагы олмушшур. Саси-сорагы маһалын һұдудларындан чох-чох узаглара жаылан Ағ Ашығын сазлы-сөзлү дүнjasы онларла сөнөткарлы жетишмәсіндө бир әдәби мәктөб кими өз тә'сirини көстөрмишидир. Онуң диллор әзбәри олан гошмаларындан истифадо едән ашыглар жарадычылығларыны да зөнкинләштиришиләр.

Бир марал баҳышлы, төрлан чилвали,
Көлиб мәни көрдү, күлдү, гајытды.
Пүнһаны көстөрди күл чамалыны,
Бухағына шәбнәм долду, гајытды.

1 Жағуб Бабаев. Мискин Абдалын сез күлустанындан. "Коммунист" газети, 18 апрел 1991, № 75.

2 "Коммунист" газети. Мискин Абдал. Ше'рләр. 18 апрел, 1991, № 75.

3 Ашығ Мейди 1968-чи илдә 90 жашында вәфат етмишиди.

Мән көрмүшәм көзәлләриң чохуну,
 Белә олмас аңчаг боју-бухуну,
 Мүшкәндан чәкиб хәдәнк охуну,
 Жаралы синәмә, чалды, гајытды.
 Көзлөјәркән көзләримә саташды,
 Хәстә чаным ешг одуна тутушду,
 Шәһрајыдан гыја баҳыб өтүшдү, 1
 Ағ Ашыға нәзәр салды, гајытды.

Ағ Ашығын бу кими ше'р нұмунәләри һәлә јаддашлардан топланыб ҳалғ әдәбијаты хәзинәсінә тәһвили верилмәмишидир. Онун жалныз "Олмаз" вә "Гајытды" гошмалары ашыглар китабында нәшр едилмишилрі.

Бир сох тәдгигатчылар вә Ағ Ашығы өјрәнәнләр узун мүддәт Аллаһверди адлы ашыгларын вә ел шаирләринин ше'рләрини бир нәфәрин адына - Кәркибашлы Ағ Ашығ тәхәлүслү Аллаһвердинин адына жазмышлар. Бу да онун тәрчүмеји-һалында гејри- дәгиглиін жаранмасына сәбәб олмушшудур. Бу пәрәкәндәліјә Ә. Шамилов "Ашығ Алының устады кимdir?"², "Бир даһа Ағ Ашығ һағында" мәгаләләринде Косачанлы (Шәрур) Ағ Ашыгла Кәркибашлы Ағ Ашығы бир-бириндән аյырмышдыр.

 XIX əср Қејәнә әдәби мұһитинин танынмыш ел шаирләриндән Дашқәндли Мәммәдхүсејнин (1800-1880) жарадычылығы бир мәктәп ролуну оjnамышдыр. Онун дилләр әзбәри олан ғошма, кәрајлы, тәчинис, дивани, мұхәммәс вә дејишмәләри жени жарадычы гүввәләрин жетишмәсінә әвәзсиз тә'сир көстәрмишидир Шәрләринин мајасыны дүзлүк, меһрибанчылықтар, достлугда сәдагәтлилік, шөһрәтә уммаг, хәјанәткарлығдан узаг олмаг кими мұһым әдәтләр төшкіл едір.

Шаир Мәммәдхүсејн инсанни кејфијәтлөрин јүксек бәдии диллә тәрәннүмүнә ҳүсуси фикир верен бир сәнэткар олмуш, ше'рләринде орижинал ифадәләр, аталар сезү вә афоризмләр ишләтмәжә дана сох диггәт жетирмишидир. "Јо'ни нә"³ рәдиофли ғошмасындақы "Намәрд илә үлфәт гылмаг јо'ни нә?", "Мұхәннәтләр жаҳшы қүндә дост олур", "Һәгигәт шәрги илә баҳкилән сөзә", "Ағыл бир гумашдыр кимсөнә сатмаз. Эсли чомәрд олан зикрсиз жатмаз", "Кедән кетди даһа кери гајытмаз" кими мисраларыны нұмунә көстәрмәк олар.

Шаир Мәммәдхүсејн жарадычылығы XX əср Қејәнә әдәби мұһитини Молла Шәфи гызы Башханым, Ашығ Савад, Ашығ Нәчәф, Ҳәјаллы Һәсән, Ашығ Алгајыд, Ашығ Һачы, шаир Фәзи, Шуријә, Чошгүн Ағабаба вә дикәр ел

¹ Ашыглар. Тәртиб едәни Иллас Тапдыг, Қанчлик, Бакы. 1970. с. 35

² Існә орада с. 36
3 Ә. Шамилов. Ашығ Алының устады кимлир? "Совет Науқчываны" гәз. 1983, 27 апрел. N 98 (13533)

⁴ Ә.Шамилов. Бир даһа Ағ Ашығ һағында. "Оғуз ели" газети 1993, 14 җанвар, N1 (30)

⁵ Телли саз устадлары. Тәртиб едәни Ә.Ахундов, Бакы, с.48

шаирләринин сәнэт јолуну ишыгландырмыш дөгма көнди
Дашкәндін адыны саз вә сөзлә әбдиләшdirмишdir.

Кејчәнин сазыны-сезүнү дүнjaа jaјan сәнэткарлардан
он көркәмлиси Ашыг Алы Мирзә оғлұdур. О, 1801-чи
илдә ғызылвөнк көндіндә анадан олмушшур. Ашыг Алы
17 жашында ашыглыға башламыш, бир сох саз һаваларынын
јарадычысы олмуш. Ашыг Эләскәр, Ашыг Мәһәррәм,
Ашыг Гулу, Ашыг Мосим, Ашыг Мејдан вә Ашыг Исә
кими сәнэткарлара устадлыг етмишdir.

Чохсајлы шәјирлләр жетирән Ашыг Алынын өзүндән
сонра кәлән ашыгларын јарадычылығына мүсбәт тө'сири
олмушшур. Онун шे'рләріндәki вәтән мәһәббәти, ел
дәрди, мә'нәви сафлыг, тәбиетин кәзәлликләринин
горунмасы мәсәләләри сох сәнэткарлыгla нәзмә чекил-
миш, заманын дезүлмәзлијинә, варлытарын
әдаләтсизлијинә, дин хадимләринин ријакарлығына тарышы
барышмаз фикирләр өз бәдии әгадәсини ташышдыр.
Ашыг Алынын "Кетди", "Доландырыр", "Дијарында"
рәдифли гошмаларындакы поетик фикирләр дејиләнләрә
нүмунәдир.

Ашыг Алынын ше'рләри классик ашыг ше'ринин Ашыг
Аббас Туфарғанлы, Тикмәдашлы Хәстә Гасым, Ашыг
Вален, М.И. Вагиф. Баба бәj Шакир вә бу кими
сәнэткарларын јарадычылығындан мөвзү рәнкарәнкүлијинә
көрә фәргләнир. Онун ше'рлоринде тәбиет тәсвиirlәри,
бәдии тәсвиir вә ифадә васитәләріндән соң дәрәчә јерли-
јеринде истифадә олунмушшур. Ашыг Алынын 1981-чи
илдә анадан олмасынын 180 иллии илә баглы республика
сәвиijәсіндә кечирилән тәдбиirlәр онун ше'рләринин
чапына, јарадычылығынын арашдырылмасына даһа кениш
имканлар ачмышдыр. Ашыгын ирсинин тәдгигинде
мәрһүм шаиримиз һүсейн Арифин хидметләри
әвәзсизdir. Онун "Ашыг Алыны ахтарырам", "Ашыг
Алы" мәгаләләри бир нәв Ашыг Алынын женидән көшфи-
дир. Соң дәврләр исә бу арашдырмалар онун китабынын
чап олунмасына, халгдан зәнкин ше'р јарадычылығынын
топланмасына шәрайт јаратды вә Ашыг Алынын бәjүк
исте'дада малик олмасыны ашкарлады.

Кејчәдә ашыг ше'ринин тө'сири илә јазыб-јарадан ел
шаирләріндән бири дә Шаир Айдындыр. Айдын Рамазан
оғлу 1825-чи илдә Шишгаја көндіндә анадан олмушшур. О,
ушаг јашларындан һәјатын ачы сынағларына синә кәрмиш,
өмрүнү әзаб-әзиijәт ичәрисинде кечирмишdir. Некәрчилик
етмиш, савад алмага имканы олмамышдыр. Ше'рә, сәнэтә

1 Ашыг Алы. Ше'рләр Бакы, Жазычы. 1982. с. 49, 55, 68

2 Елм вә һәјат журналы 1968 N 2

3 Азәрбајҹан журналы, 1969. N 9

лан ушаглыгындан көнүл вермиш, сазлы-сөзлү Қејчә мәчлисләри онун мә'нәви мәктеби олмушдур. Айдын 15-16 јашларындан бөданәтән шे'р сөјлемәккө јарадычылыға баштамыш, тојларда, ел шонликлөринде өзүнүн бамәзә һөрөктөлөри, құлмөли сөһбәтлөри ило чамааты ажлаңдирмәши.

Сазын-сезүн чошуб-чагладығы, устад сөнөткарларын мочлис ачыб чөвлан елодији бир маңалда шаир адыны газанмаг һәм Айдыны, һәм дә догма қонди Шыңгајаны дилдор өзбәринә чевирди. Чохлары она устад јаныца кетмөји, ашыг сөнәтини өјрәмөји мөсләнәт көрсө дә, о, бәниалығ етмөји, нағағ во күрк тикмоји алдан жерә гојмады. Ше'р, поэзия исо өмрү боју онун варлығына һаким қосилди.

Дөврүн, заманын зиддијәтлөри, һөјатын мәшіггәтли анлары илә гаршылашан Айдын, јарадычылығында ичтимай-сијаси мотивлөри тәсвир етмәккө һагсызлыға, әдаләтсизлијә дәzmәjәрок халғын исток во арзуларынын тәрөннүмчүсү олан ел сөнөткары зиресине јүксөлә билүүшиңдір. Шаирин зүлмә, әдаләтсизлијә гаршы чеврилмиш ше'рлөринден тә'сирлөнөн қонд јохсуллары 1877-чи илдә варлы ториагларынын белүшшүрүлмөсисинә өчһәд көстөрмишдір. Бундан тәшвиш дүшөнләр ел шаиринә ғәсәд етмөк, арадан көтүрмөк истөйирләр. Бундан хәбәр тутан шаирин бөյүк гарданы Ејваз гәсдин тошкылатчысыны арадан көтүрүр... Айдын гардашлары Ејваз во Исмиханла бирликдә Сибирә сүркүн етдирилир. Ел сөнөткарынын һөјатынын ағыр илләри ону чотин имтаһаилар гаршысында ғојур. Вәтәниндөн он илдөн до чох узагларда жашамасы онун мәгрүр рүүнү, көләчәјә олан никбин инамыны гыра билмир...

Гәм єломә, дәли көнүл,
Ағлајанлар құләр бир күн.
Рәһмә кәләр чорхи фоләк,
Көз јашыны силәр бир күн.¹ -лејир.

Сүркүнү баша вуран ел шаири Вәтәнә гајыдыр, бир мүддәт Бакыда фәhlәлик едир. Өзүнүн ичтимай-сијаси мәзүнлуу бир сыра ше'рләрини мәһз "нефт во милjonлар сөлтәнәти" идә јарадыр. 1892-чи илдә Айдыны ел-обасы бөյүк мәһәббәтлө гаршылајыр. Бу сәмими көрүшдән гәлби ригиде колөн шаир изтираб, кәдәр, гүссә долу хатирәлөрини поетик мисраларла һөмјөрлилөринә чатдырып:

¹ Улу Қејчә, 1993, N 3, 4 мај

Sch. 104 - дикі
беттегі

Жазыг Айдын жұнаһкарды
О чөкдији аһу-зарды.
Жүз илләрә бәраборди,
Жазым мәним, жазым мәним.¹

Айдын жашадығы сирли-сөһрли дүңжанын кешмәкешләрино һосасалыгla жанашан, дүшүнән вә дүшүн-дүрмөји бачаран ғұдратлы бир ел сөнэткары иди. Һәјатын ағыр имтаһанлары илә үзләшмөјә мәчбур олмуш бу әјилмәз инсанын жарадычылығында заман вә онун фитнә-фәсадлары өз долгун бәдии тәчәссүмүнү тапмыштыр. Онун шे'рләринде дөврүн ебәчәрликләри чох заман үнвансыз олса да көсқин иттиһам вә е'тираз објектине чеврилир. Халғын арзу вә истөјини тәрәннүм едән сөнэткар гәләми илә зәһмәткеш инсанларын ағры вә ачылары бејүк усталыгla үмумиләштирилир:

Ұзұн гара олсун, ај өрхи-фәләк,
Кимләри көр кимә мәңтәч еjlәдин.
Гызылы туllaјыб зибиликкләре,
Сән миси көтүрүб бир таң еjlәдин.
Ким ки, фитнә гурду, тәқдұ наhаг тан,
Она дәвләт вердин һеj јорулмадан.
Ким ки, вәтәң үчүн кечди чаныңдан
Ону бу дүңжада сән ач еjlәдин.

Айдын тәбиети, онун әсрарәнкиз көзәллilikләрини тәрәннүм едәркөн маһир бир россама чеврилир. Онун ше'рләрини охудугча көзләrimiz өнүндә е'чазкар, поетик таблолар чанланыр. Дағлар, лалоли, нәркисли чөллөр, жамжашил әмәнлөр, дүрнакәзлү булаглар инсан гәлбини вәчдә котирир:

Хәјал мәни бир әннәтә апарыр,
Кезүмүн өнүндо бағлар көрунүр.
Һүндүрлү-алчаглы соғ чөкиб дуран
Жамачы жамжашил дағлар көрунүр.

Шаир Айдынын жарадычылығында Қөjчә көзәлләринин тәсвири, онларын үлви вә тәмиз мәһәббәти диггәти чөлб едип:

Кез вар ки, адамын гәлбини сыхар,
Кез до вар ашигин евини јыхар.
Айдынам, жадымдан өләндә чыхар.
Чанымы одлара жахан көзләрин.

1 Улу Қөjчә, 1993, N 3, 4 маj
2 Женә орада.

Данышыг дилинә, халг тәфәккүрүнә жахынлыг, садэлик, тәбиilik, сәмимилик Айдын поэзијасының мајасыдыр. Шे'рлөриндә бәдии дилин аһәндарлығы, јыгчамлығы охучу гәлбинә асанлыгla жол таныр.

Шашрин "Деирләр", "Көрүнүр", "Жөзләрин", "Жөлсин", "Бир күн" кими рәдиофли ше'рлөри мәчлислөримизде ашыг вә мүгәннилөр тәрәфиндән сонсуз мәһөбәтлә охунур. Онун "Яралыды", "Дүшдү" ше'рлөри илк дәфә 1964-чү илдө "Телли саз устадлары" китабында чап едилмишидир. "Енди" вә "Жөлин" ше'рлоринин Ашыг Талыбдан вә Ашыг Агајардан жазыла алындытыны И.Әләскөров² өз намизәдлик диссертасијасында көстәрмишидир.

Шашир Айдынын һафизәләрдө уујан ше'рләринин топланыб күлл һалында чапына бөյүк еңтијач вардыр. О, 1915-чи илдө 90 яшында вәфат етмиш, догма конди Шишгајада дәғн олунмушудур.

Көјчә ашыг мүһитинин формалашмасында "Әләскөр очагы" шүбәсиз ки, бөйүк бир әдәби мәктәб ролуну ојнамышдыр. Бу мәктәб маһалын Ағкилсо, Зод, Нәриманлы, Даشكөнд, Гарагојунлу, Сарыјагуб, Чаноһмәд, Кәсемән, Бејүк Мәзрә, Кичик Мәзрә, Инәкдагы, Шишгаја, Шорча, Субатан, Бабачан, Ағбулаг, Чил, Гошабулаг вә дикәр кәндләриндә ел шаирләри, сөнэткар вә ифаши ашыгларын үзө чыхмасына һәм зөмин жаратмыш, һәм дә бу сез сәррафларынын шеһрәтләнмәсінә, сорагларынын узаглара jaýымасына мәрнәви бир зөманот олмушудур.

Ашыг Әләскөр 1821-чи илдө Көјчә маһалынын Ағкилсо кәндидо анадан олмушудур. Әләскөрин атасы Алмәммәд киши саз чалмагы бачармаса да, шаирлик исте'дадына малик имиш. Аиләнин бөйүк ушағы олан Әләскөрин әли иш тутанды Алмәммәд ону кәндләриндө Кәрбалајы Гурбан адлы бириң нәкәр вермишидир. Кәрбалајы Гурбаның јекан өвләды Сәһнәбаны илә Әләскөр арасында мәһөбәт жараптыгыны биләндә, бу ишә шад олмуш, кәнчләри өвләндирмөк фикринә дүшмүшүшдүр. Лакин Кәрбалајы Гурбаны гардашы Пулду Мәһәррәм бу иши позмуш, Сәһнәбаныны күчлө өз оғлу Мустафаја алмышдыр.

Кәнч Әләскөрин бу заман јаздығы илк ше'рләrin чохусу сијаһ зүлфлү, ај габаглы, лалә јанаглы севклисисинин тәрәннүмүнүн, бир гисми исә ондан әли үзүлдүүнә көрө фәләкдән, зөманәдән шикајетин ифадесидир. О, өмрү боју бу угурсуз мәһөбәтиндән шикајетләнмиш, устады Ашыг

1 Җ. Исмаїлов, "Шиншагалы шашир Айдын", "Улу Көјчә", 1993, N 3.

2 И. Әләскөров. Ашыг Әләскөр вә XIX әср Көјчә ашыглары. (намизәдлик диссертасијасы) АДУ-нун китабханасы, 1971.

3 Ашыг Әләскөр Бакы, 1963, с. 444

4. Ашыг Әләскөр. Бакы, 1963, с. 445

Алыја шәјирдлик етдији мүддәтдә ашыг сөнәтинин бүтүн инчоликләрини өјрәнмәкло, уғурсуз мәһәббәтини дастанлашдырымыш, сазы синәсинә мүстәкәм едәркән бәданәтән мұхтәлиф мәзмунларда көзәл сөнәт инчиләри яратмышдыр. Ашыг Әләскәр устад кими шөһрәтләндикдән соңра јанына шәјирләр кәлмәјо башламысыдыр. Өзүнүн дедији кими:

Адым Әләскәрди, мәрди-мәрдаң,
Он ики шәјирдим ишләр һәр јанә, -

бејти илә чохсајлы ашыг јетиштирдијини бәјүк фәхрлә сөјләмиш, Күрчустанда, Ирәванда, Нахчыванда, Дәрәләјәзда, Шәрилдә, Гарабагда, Кәнчәдә, Газахда, Кәлбәчәрдә, Лачында вә башыга јерләрдә јүзләрдә мәчлисләр кечиртијини, мараглы наисәләрин шаһиди олдуғуну, әдаләтсизликләри кәсік тәнгид етдијини, хошуна кәлән ишләрә өз рәгбәтини билдирдијини геид етмишdir.

Ашыг Әләскәрин шे'рләрини тоپланмаг ишинә илк дәфә һүмбәт Элизадә тәрәфиндөн башланмыш, ел нәгмәкарнынын ағызларда көзән, дилләрдә өзбәр олан сөнәт инчиләри јазыја көчүрулмуш, бу ше'рләр 1934, 1935, 1937, 1956 1963 вә 1972-чи илләрдә "Ашыг Әләскәр" адлы китабларда нәшр етдирилмишdir. Һ.Элизадә, Ә.Ахундов, М.Н.Тәһмасиб, И.Әләскәров өз хеирхан фәалийәтләри илә Ашыг Әләскәрин ше'рләринин тоپланмасы ишини тә'мин етмиш, ²"јаддашлардан силинмәк тәhlүкәсин"дән хилас етмишdir.

Көјчо ашыг мүһитиндән бәһрәләнән, Ашыг Әләскәр поэзијасынын камил биличиләриндән олан, Лачын рајонунун Алхаслы көнд сакини мәрһүм ел сәнәткары Ашыг Кәрәм Бәјләровун јаддашындан Дәдә Әләскәрин зәнкин поетикасынын үч ше'ри әһвалатла биркә јазыја алынышдыр. Бу Әләскәрин китабларына дахил едилмәјәц "Көзләринә гурбан", "Сәнәм, кәл" вә "Шәвәкарда" рәди菲ли ше "рләрdir.

Азәрбајҹан Елмләр Академијасынын Низами адына Әдәбијат Институтунун 1963-чу ил нәшри олан "Ашыг Әләскәр" китабында "Ганан ола" рәди菲ли гошманын Алхаслы көндиде Сәнәм адлы бир гыза дејилдији, 1934, 1935 вә 1937-чи ил нәшрләринде үч бәнндән ибарәт олдугу көстәрилир. Эслиндә һәмин көзәлләмәдә Сәнәмин ады чекилмир. "Сәнәм, кәл!" гошмасынын Салман Мүмтазын тәртиб етдији "Ел шайрләри" китабында Хәстә Гасым тәрәфиндән дејилдији көстәрилир.

1 Әләскәр очагы. (Тәртиб едәни И. Әләскәров) Бакы 1991

2 М. Җ. Тәһмасиб. Начиб мәгәд, көзәл натица. Әдәбијат вә инчәсәнәт "Газети, 1968, 20 ијүл, N 29.

3. З.Моһоррәмов. Йаддашларын јадикары. "Шуша"газ. 1976. 27, 30 март, N37, 38

4 З. Моһоррәмов. Сәнәм. "Совет көнді", 1984. N99. с. 4

5 Ашыг Әләскәр. Бакы 1963, с. 462.

Хәстә Гасыма мәхсүс олан шे'рлө Ашыг Эләскәрин "Сәнәм, кәл" гошмасыны мұғајисә едәндө һөр ики ше'рин илк бәндinin икинчи әңгемде мисралары ейнидир. Анчаг галан бәндләри бир-бириндән мозмунларына көрә фәргләнир:

Дено көзәлләрә қәлһакәл олду,
Јашыллы, зәрбаблы, аллы Сәнәм, кәл!
Овчусун көрәндө марал бахышлы,
Өзү һаллы, јүзү халлы Сәнәм, кәл!¹

Ашыг Эләскорин "Сәнәм, кәл"! гошмасында исә бириңчи бәнд ашагыдақы кимидир:

Сәни кердүм, әл көтүрдүм дүніјадан,
Јашыллы, зәрбаблы, аллы Сәнәм, кәл!
Овчусун көрәндө марал бахышлы,
Ај ўзү, бирчәји халлы Сәнәм, кәл!

Ашыг Эләскорин истәр көзәлләмәләри, истәрсә дә устаднамә әң шикајетнамәләри өз зәманесини, һөјата мұнасибәтини, көзәллиji әң онун "ганунларыны" нечә баша дүшүйүнү, шаирин естетик идеалыны ачыг айдын көстәрир. Бир дәрән өмүр сүрән бу устадын жарадычылығында дөврүн зәнкин тарихи һадисәләри өзүнә жер гана билмишши. Эсәрләриндәki мөвзү мұхтәлифији, ичтимай-сијаси мотивләр, ону дөврүнүн һадисәләрини дујуб мәнәнандыран, мөвзулары поетик чоһәтән сочыјәләндирән гүдрәтли бир сөнәткар зирвәсина учаалтышдыр.

Ашыг Эләскәр өз дөврүнүн ингилаби идејаларындан, фәһло һөрекатындан, қәндилләрдин јерли бәйләр әң мүлкодарлар әлејине мұбаризәсіндөн узаг олса да, феодал-буржуза әлемнен әбдәрәмләрдинең биканә галмамыш, зұлму, эсароти, дин хадимләринин икінzsлүлүйүнү, мәншәтдәки негсанлары қәскин тәнгид етмиш, халғынын мәрд әң мәтанәтли өвладларыны ше'рләрindө тә'рифләмишши.

Ашыг Эләскәрин анадан олмасынын 150 иллигинин 1972-чи илдә республика сәвиijәсіндө Бакыда әң ашыгын өз дөгма вәтәнинде кечирилмәси онун сәнәтinde олан халг мәhәббәтинин нәтижәси иди. Йубилеj әрәфәсіндө онун китабларынын нәшири, жарадычылығы илә бағлы елми дәjәрәли монография әң мәгаләләrin чапына хұсуси диггәт жетирмишши.

Ашыг Эләскәр бир чох мәхәзләрдө hec бир савады

1 Ел шаирләри. Тәргиб едәни С. Мұмтаz. Бакы, 1935, с.349

2 Осман Сарыкәлли. Гүдрәтли шаир, устад сөнәткар. с. 34

олмајан шәхсијәт кими көстәрилир. Бу һөрғи мә'нада дүздүр; тәңсил көрмөмешdir. Лакин ону бисавад адландырмаг он азы күнаңдыр. Бу "мүәллифлөр унудурлар ки, Ашыг Әләскәр 10-12 жашларындан башлајараг бир әсро жаҳын, сох саһәли институтлара "малчик олан Халг Академијасының лојагәтли бир мә'зуну олмушшур. Бу елә бир Академијадыр ки, һәтта букупкү мұасир елми Академијаларын бело фөвгүндө дурур.

XIX әсрин ахырлары вә XX әсрин әввәллөриндә Көччөдо өзүнүн сазы вә вә сезү илә елин мәһаббәтини газан исте'дадлы сөноткарлардан бири, эслек Дашқонддон олан, Ашыг Әләскөрин шојирди Ашыг Нәчәф (1866-1918) Мәммәдгулу оғлу Мәһәррәмовдур. Ашыг Нәчәф (Дашқондли Ашыг Нәчәфлө Әләскөрин гардашы оғлу Ашыг Нәчәфи гарыштырмамалы) Дәдә Әләскәрдән сәнәтин сирлерини өјрәнәндөн сонра сазыны кетүргүб ел-ел кәзәр, шәнлик мәчалисләри кечиромши. Іаз-јај аjlарында исо өкінчиликлө мәшгүл олармыш. Ашыг Нәчәфдә олан сөс Көччө ашыгларының, дејиленләрә көрә, чохунча жох имиш. Онуң зәнкүләси ламианы сөндүрәрмиш.

Ермәниләрин төрөтдүү гырғынларга гарышы мүбәризәдә иштирак едәнлөрдән бири дә Ашыг Нәчәф олмуш, мәһз бу һадисонин иштиракчысы кими дә тансыз ермәниләр тәрәфиндән әввәлчө ики оғлу-Аслан, Шираслан, сонра да өзү самовар белиндә фачиәли суроттә гөтлә жетирилмишdir. Ашыг Нәчәфин өлдө едилөн ше'рлори онун жарадычылығы барадә фикир сөјләмөж имкан верири. Ашыг Нәчәфин фачиәли талеji илә бағлы ел арасында көзән сөһбәтләр үмүмиләшдирилмиш, "Ашыг Нәчәф ва Құлустан" дастанында, шаир Елдар Исмаїлын "Нәчәф" поемасында бу тарихи фактларын тәсвирине наил олунмушшур.

Ады дилләр әзбәри олан Зод көнди синоси үстүндә өрсөј чатан шаир өвладлары илә танынмышдыр. XIX әсрин ел шаирлөриндән Молла Тағы оғлу Мәһәммәд (1830-1910), Мирзә Бәјләр (1837-1919), Уста Абдулла (1865-1943), Начы Әлиш Аға (1872-1922) өз дөврләринин савадлы адамларындан олмуш, саза-сөзә мараг көстәрмиши, ашыг ше'ринин тә'сири илә жараттыглары ше'р нұмұнәләри илә әдәбијатымыза лајигли төңфәләр вермишләр.

Ел шаири Мирзә Бәјләрин һәјатында атасы Казымын хұсуси ролу вардыр. Өзү савадлы, тәрәггишервәр

1 Шириүә Һәсәноглу. Ағлама бүлбүл, ағлама. Кәнчә нәшрийаты. 1994 с. 348, 371

2 Елдар Исмаїл. Аллаһ аманаты. Бакы, 1994, с. 85

олдугу учун оглу Бәjlөrin тәһсили гаігысына галмыш, сун әрәб, фарс, рус, франсыз дилләриндә мүкәммәл тәһсил алмасына наил олмушадур. Чох дил билмәсинә вә жашы хәттат олмасына кора она "Мирзә Бәjlөr"-дејә мүрачиәт едәрләрмиш. Габилијәти, исте'дады илә мәшһүр олан Мирзә Бәjlөr узун мүддәт Ирәvan Губернијасынын дефтераналарында торчумочи во катиб ишләмишdir. О, "Мolla Нәсрәddin" журналынын абуночиси олмуш, ше'рин, сөнөтин, сөноткарын годрини билмиш, дөврүнүн көркемли ашыгларындан Дәдә Эләскөр во Ашыг Һүсейн Шәмкирli илә достлуг етмишdir. Мирзә Бәjlөrin дүнијакөрүшү, һөjата баҳышы, заманын агры-ачыларындан баш чыкмарасы, достлугда сөдагәти, чох дил билмәси Ашыг Эләскөри валең етмиш, бир дост кими ону хүсуси олараг нәзмә чокмиш, тарихләишdirмишdir:

Мөлч едөн дәрја тәк моч верир тәби,
Мәддәни-мевлады, будур сәбәби,
Фиронки, руси, фарсы, түркү, әрәби²
Беш дилинкән вар савады Бәjlөrin.

Шаир Мирзә Бәjlөr бу ше'ри охумуш, деjиләнләрә көрө јүксәк гијмотләндирмиш, өзүнүн "Эләскөр" рәдифли ше'ри илә Ашыг Эләскөрө өз еһтирам, тәшәккүр, мин-нәтдарлыг вә төвсийесини билдирмишdir:

. . . Эчәб нозми, хош оғрады іазыбсан,
Вәсфә лајиг мүәмманы іазыбсан,
Ләгәби бурахыб, ады іазыбсан,³
Унутмарам бу зәбаны, Эләскөр!

Мирзә Бәjlөr бир зијалы кими Қојчөнин ичтимай һәјатындақы һагсызлыглары һәмишә тонгид атәшинә тутмуш, агаја, бәjә, мулкәдара бојун әјмәмиш, јохсуллара гајы көстәрмиш, әһалинин ачлыг кечирдији илләрдә касыбларын әкини учун тохум вермишdir. Өмрүнү шәрәфлә баша вуран Мирзә Бәjlөr 1919-чу илдә вәфат етмишdir.

XIX өсрин сону вә XX өсрин өввәлләрindә Қојчө әдәби мүһитиндә өзүнәмәхсүс яери олан сөнэткарлардан бири да ел шаири Уста Абдулладыр. Уста Абдулла (Абдулла Рәhim оглу Намазов) 1865-чи илдә Зод кәндидә анадан олмушdur. Онун атасы садә сөнэт адамы-харрат олса да ше'рә, сөнотә, саза-сөзә бөjүк мараг көстәрәр, евиндә ашыгларын топлашыб деjишмәсина, дастан вә нагыл сөjlәмәсина шәрайт јарадармыш. Бөjүк бир

1 Ислам Эләскөров. Ашыг Эләскөр вә XIX өср Қојчә ашыглары. Намизәллик диссертасијасы. АДУ, 1971

2 Ашыг Эләскөр. Бакы, Азәрбајҹан ССР ГА. Нәширијаты, 1963, с. 86

3 Ашыг Эләскөр. Бакы, Азәрбајҹан ССР ЕЛ. Нәширијаты, 1963, с. 303

әдәби мәктәб ролуну ојнаjan ашыг мәчлислөри Абдулланын талејиндөн jan кечмөмиш, онун зөһинидө дәрин изләрини бурахмынды. Атасындан дүлкөрлик, ашыглардан ше'р демәк ејронон Абдулла кет-кедә дорин зәкалы, кениш мә'lумата малик олан бир сөз сөнәткары кими шөһрәтләнир. Йаздыгы кәраjлы, гошма, мүхәммәс, төчнис вә бу кими ашигано ше'рлөри дилләрдә әзбәр олур.

Уста Абдулланын (Зодлу Абдулла-З.М.) jaрадычылыгында Ашыг Эләскөрин оглу Бәширлә моллаханада бирликдә төңсил алмасы вә онларын арасында достлуг өлагөләри хүсуси рол ојнамышылдыр.

Уста Абдулланын jaрадычылыгында ашиганә ше'рләрлә janашы, охлаги-тербияви, jaшадыгы зөманадөн шикаjт, нағсызлыг, зұлма гаршы үсәнжарчасына дәрин нифрәт, инсанлары мөрдлиjә, достлуга, әмоjә, дөгрүчулуга вә сәхаватә сәслиjән ифадәлөр өзүнү көстәрир.

Сәхавәтсиз дәвләт нәjо корекdir,
Әкәр јығсан бу дүнианын санынча.
Мәрифәт лазымдыр бир инсан үчүн,
Нөкмү олса Дағыстанын хакынча.

Гәлбимдә козиром Шеjхи-Сон'аны
Бело гәрар верib коремин каны.
Ганмазын janында гананын чаны,
Үзүләочек, с да мәтлоб ганынча.

Абдуллајам, достла ара дәjибди,
Чүниki олуб бәхти гара, дәjибди.
Синәмә несабсыз жара дәjибди,
Гәрар тутса бир зөнбурун санынча.¹

Уста Абдулланын ше'рлоринде дин хадимләринин, хүсусән моллаларын, ахундларын, руhаниләрин, сејидләрин фырылдаглары көssкин тәнгид атәшинде тутулур. Онун моллалар рәдифли мүхәммәсинде буну аjdын көрмәк олар:

Голчомаға жалтагланыр,
Севмир шураны моллалар.
Данышыр, вәсф еjlәjir,
Һордан Ирани моллалар,
Хорасаны, каһ Гозвини,
Тәбрiz, Тéраны моллалар.
Дәм вурур мөвнүматдац,
Гатыр араны моллалар.

1 Уста Абдулла. Ше'рләр. Бакы, 1976, с. 24.

2 Женә орада, с. 72.

Уста Абдулла моллалары јалан данышан, мұфтәхор, дин-иманы сатан, мөвнүматы исо фитнә-фәсад, јаланчылығын јувасы кими төсвир едир. Уста Абдулланың јарадычылығы һәм XIX, һәм дә XX јүзиллик үчүн характерикдир. Онун 400 гатардан соң ше'ри вардыр. "Қәнчлик" нәшријаты тәрәфиндән Уста Абдулланың "Шे'рләр" китабы 1976-чы илдә чап едилишидир. О 1943-чү илдә Қәнчәдә вәфат етмиш, "Имамзадә" гәбрестанлығында дәғи олунмушдур.

Көјчөнин Зод көндіндөн олан ел шири Һачы Элиш Аға (1872-1922) јаҳшы саз чалар, мұхтәлиф жанрларда ше'рләр жазармыш. О, рус вә фарс дилиндә көзәл данышармыш. Савадлы олдуғундан Көјчәдә "Молла Нәсрәддин" журнальнын абуңәсиси имиш. "Бизләрин дә дердинә галсан, ай молла әми" мәтләси илә башлајан ше'ри журналда дәрч олунмушдур. Онун јарадычылығындан мұсәлмандар хитабөн деңлән, сұннишиә мұбәһисөсими арадан көтүрмөјә һәсәр олунан ше'риндән јаддашларда галан ики мисраны нұмунә көстәрмек олар.

Јүз ил ибадәт еjlәсә до,
Һачы кирмәз қәннәтө,
Олмаса сәндән бир ихтијар, Эли!

Көркемли тәдгигатчы алимимиз Ислам Эләскәров өзүнүн "Ашыг Эләскәр" вә XIX әср Көјчә ашыглары" монографиясында "Эләскәр очагы"нын жетирмөси олан ел шириләрinden Алмәммәд (1790-1875), Ашыг Мұса (1830-1912), шаир Мәһәммәд (1853-1937), Шаир Бәшир (1867-1934), Шаир Эбдүләзім (1873-1943) вә дикәрләринин тәрчүмеңжайлары, бәдии јарадычылығлары барада әнагәли мә'lumat вермишдир. Бу очагын, XX әserин гисметинә дүшән Ашыг Гурбан, Ашыг Талыб, Ашыг Нәчәф, Нөврәс Иман, Ашыг Мұса, Шаир Һәшим, Ашыг Эли, Исмихан Дидаркин, Һәгверди кими сөз сәррафларыны да "Әләскәр очагы" тоңлусунда охучуларла көрүшдүрмүшдүр.

Ашыг Гурбан Ашыг Эләскәрин гардашы Мәшәди Салеин бөյүк оглудур. Онун анадан олма тарихи мә'lumat олмаса да, кәнч јашларында, јөни 1915-чи илдә Ағқилсо көндидә вәфат етмишдир. Ашыг Гурбанын көзәл сөси, бәдаһәтән ше'р демәк габилијәти вармыш, мугам наваларынын маһири инфақысы кими халг арасында бөйүк һөрмәт газаныбымыш. Онун јарадычылығындан јалныз "Жетирсин", "Жетмосом олмаз", "Ай ана дүшәр", "Јараышыр"

1 Һачы Элиш Аға барада мә'lumat Басаркечәрин Күңеј кәнд сакини точаман журналист И.Элијевдән котүрүлмүшлүр.

2. 1 Эләскәр очагы. Ше'рләр. (Топлајаны вә гәртиб едени Ислам Эләскәрдир) Ізатчы. Бакы 1991.

рәдидли ше'рләриң жазығ ашыг Агајарын вә Ашыг Талыбын нағизесиндан көчүрүлмүшдүр. Бу ше'рләрдө фәзилетин он үмдө чөһөтлөриндиң өндө ۋەفا гылмаг, достлугда сөдагөтли олмаг, пәсрәт, интизар, кәләмоја инам дујгулары вардыр:

Ашыг корок мөшүгундан ڌەنمосин,
Во'до версо. йүз илгара јетирсии.
Гасид јохду. мәй бир намә көндөрим,
Эрзи ھالым назлы жара јетирсии.

Илгар сакламышам иман ичинде,
Үмид бәсләмишом күман ичинде,
Көвбөр галыб дөрja, үмман ичинде
Гөввас көрөк бир конара јетирсии.

Жазыг Гурбан сиррик ајан еjlәsin,
Истекли достуна бојан ejlosin
Дост көрөк достуна дәрман ejlәsin,
Нә ки, зүлм олиңчон жара јетирсии?

"Кетмәсөм олмаз" ше'ринде илгарына амзл едәчәйини, дара чәксөләр дә "بۇرى-گىلمان"а бәнзэр жарына говушачагыны, ел-оба ичинде үзү аг. башы ұча олачагыны, чәкдији изтираблардан гөм одуна жанмајачагыны поетик мисраларла вәсф өдир:

Ата, валлаң бу дөрд мәни жандырыр,
Вердијим илгара кетмәсөм олмаз.
Сейрагублар кедәр жаман гандырар,²
Оллам үзү гара, кетмесөм олмаз.

Ашыг Талыб Әләскәр өғлу 1877-чи илде Атқилсә көндөнде анадан олмуш ашыглыг сөнөтини атасындан еўрәнмишидир. Илин жаз-яј аյларында әкинчилик етмиш, пајыз-гыш аյларында исә халгымызын тојларында, ел шәнликтәринге сазлы-сөзлү сөһбәтләри илә шәрәфли өмүр жолу кечмишdir.

Классик вә мұасир ашыг сөнөтини мүкәммәл билән, Қөйчө жазарларынын, хұсусен атасы ашыг Әләскәрин национальный инчиләрни үздө чыхаран, дөгма халгынын мәнәви сөрвәтине чөзирән синәдәфтәр бир сөнәткар кими ашыглар арасында бөյүк нүфуз саһиби олмушдур. Жашадыгы, өмүр сүрдүjү мүһитин тә'сири ону устад ашыг зирвәсине галдырмышдыр. Дилләр әзбәри олан гошма, кәрајлы, тәчнис, дивани, мұхәммәс вә насиhetnamәләри

¹ Әләскәр очагы. Ислам Әләскәр. Бакы, Жазычы, 1991, с. 87.

² Існә орада, с. 88.

Ашыг Талыбын бәшіри арзуларын чарчысы олдуғуны көстрир:

Ешидин сөзүмү, ариф оланлар,
Бу дүнja фаниди, фани дејим мөн.
Беш күн дөм еўлојон, он күн гәм еjlор,
Белә гуруб көрәмкана, дејим мөн.
Мәғрибдән Машриғ тутан дүнjanы,
Күндөн хәргач алан Исқондәр һаны?!
Нечо данондөнник бошду мејданы,
Нечо-нечо Сүлејманы дејим мөн.
Мөн Талыбам, һәрзә-һәдјан билмөнөм,
Дәрд әлиндөн дөгигеси ил мөнәм.
Әләнодок аглајарам, құлмөнөм,
Көрмөйинча ол Иманы¹, дејим мөн.²

"Жанма сән" гошмасында достлугун, менрибанчылығын, етібарын шәрәф вә намусун бөjүк мө'нави сәрвөт олдуғуны көстөрир:

Фоләк ѡюла салыб нечо ҹанлары,
Јох ејлөјиб адлы гөһроманлары
Бинамус инсаны, пис вичданлары
Дүчар олсун зұлғұтара, жанма сән...

Ашыг Талыбын әмиси Хәлилин отгу "Ашыг Нәчәфлә дејиши мө"си бу күн до тој мәчлислөримиздә олмуш әһвалатта шәнилик иштиракчыларына ашыглар тәрәфиндән сөjlәнилір.

Ашыг Талыб 1979-чу илин 21 мајында 102 јашында Ағқилсо қондинде зафат етмишdir.

Көчө одаби мүһитинин он санбаллы нұмајәндәләриндән саылан, ашыг сәнәтни, хұсусен дә Ашыг Эләскәрин узаг сәләфләринин вә јахын хәләфләринин жарадычылығыны истәнилән сөвијіләдә билән саз-сөз устадларындан бири до Ашыг Нәчәфдир. Ашыг Нәчәф 1900-чү илдә Ағқилсо қондиндо анадан олмушшур Конч жашларындан атадан жетим галмыш, айләнин ағырлығы онун үзәрина дүшмүшшүр. Моллаханада тәһсил алса да, Дәдо Эләскәрдөн ашыглығын сирлөрини өјронмиш, жашадығы дәврүн ичтимаи-сијаси нағисәләрине һоссаслығла жана шыныш, ону ше'рләринин апарычы мөвзусуна чевирмишdir. Ашыг Нәчәф 25 јашындан ашыглыға башламышдыр. Колхоз гуручулугунда жақындан иштирак етмиш, мұсәлләһ әскәр кими Бөjүк Вәтән мұһарибәсіндә мәрдликлә дөjүшмүш, гәләбәдән соңра

1 Неврас Иман назарда тутуулур.

2 Эләскәр очагы. Ислам Эләскәр. Бакы, Жазычы, 1991, с.109.

догма көндіндө колхоз содри шылдомиши, ени заманда өмрүнүн ахырынадәк сазы-сбзу иле ҳалтыймызын мәчлисләріндә ашығ сөнөттін усталыгта тәбліг етмишdir. О, 1968-чи илде әфат етмишdir.

... Мәрд ижидән жаң олмадам,
Намәрдә мейман олмарам.
Анламаза хан олмарам
Анлајанын гулујам мән. -дејән

Ашыг Нәчәф маһалышын сөјяды олдуғуну, һәгигәтдөн дәрс алдығыны, тәрігәти билдијини, шөриәтдөн баш чыхардығыны гејд едир:

Нәчәф дејәр, шәһди-балын!
Сүзүлмүш әүлалыјам мән, -дејорәк

өзүнү сөнәткар кими тәсдигләјір. Онун жетмишә јаҳын мұхтәлиф сопқидә жаzdығы шे'ри "Әләскәр очагы" тоپлусунда верилмишdir. Бу ше'рләрін бир һиссесі төбөт көзәлликләрінә, бир соху аптың һојатында баш берен агры-ачылара, дөврүнүн тәзадларына, көзөл вә кәзәллийн вәсфинә һеср олунмушшур. "Дөрдими" рәдифли ше'риндә ғәләмә мұрачинот едөн шаир көзлөринин жаңдан, көnlүнүн дәрдден дојмадығыны, дост-мусақибдөн, ғоһум-гардәшдан дәрдини билән олмадығыны сөјләјір:

... Маһалым Көјчоди, Нәчәфди адым,
Әләскәр Иманды моним усталым.
Дүксөлибди өршә аһым, фәрјадым,
Билирсиниз, сиз, ай ғолом, дәрдими. ²

Көјчә маһалында һөрмәт-иззоти илә һамыя нұмұнә олан Ашыг Әләскәрін гардашы Мәшәди Салейнің оғланлары: Нөврәс Иман вә Ашыг Мұсаның жарадычылығының өјронилмәси хүсуси гајғы төләб едир. Бу бәjүк сөнәткарларын жаддашлардан ғәләмә алынан, архивләріндөн тоңланан ашигано ше'рләри зәнкін бир әдәби мәктәб вә бәдни хәзинәдір.

Әдебијат аләминдә Нөврәс Иман кими танынан шаир Иман 1903-чү илде Ағқилсө көндіндә анадан олмушшур. О, тәһисилені догма маһалының һүсейнгулуагалы көндіндә молла мәктәбиндә алмышдыр. Совет һакимијәти гурулдуғдан соңра бир мүддәт Колбәчөрін Сеидләр кәндіндә кәнд Советинин катиби ишләмиш, ше'рләріндә моллахана

1 Әләскәр очагы. Ислам Әләскәр. Бакы, Жатычы, 1991, с. 133.

2 Женә орада.

тәһисилинин тоғыры илө дини ифадәләрдөн истифадә етмесине баҳмајарағ, чар үсул-идаросини тәнгид етмиш, шура һәкүмötини, онун рөһбәрләrinи исо алғышламыштыр. Эзүндән эввәлки ашығ вә ел шаироринин ше'rлорине чаваб жазмыш вә ачылмамыш гыфытбәндлори ачмышды. Иманын һәҗатына вә ярадычылығына даир жазылара, мә'lumatlara "Jени конд" журналынын (1927) 4-5 саýларында, һүммәт Элизадәниң "Азэрбајҹан ашыглары" (1930, II чилд) тооплусунда вә "Эдәбијат гәzeti"nin (1935, 23 апрел), "Халг әдәбијаты сәhifәسى" жазысында охучулара мә'lumat верилир. Чошун тәбә, јүксек билијә, мөһкәм јаддашта, бөлаһәтән ше'r демәк габилиттөн малик олан ел шаиринин чохсајлы ше'rләrinin ажәријүти өз эли илө мәһв едилмишdir. Мұхтәлиф илләрдә "Дан улдузу", "Ингилаб вә мәдәнијәт" журналларында, "Әдәбијат гәзети"ндә дәрч олунан вә ашыгларын, ел шаироринин, сөнэткарын бащына колән әhvatallardan аз-чех хәбәри өләнләрүн јаддашларындан гәләмә алынан ше'rләrijeniдәn һәјат үзү көрмүш, һәмчинин Нөврәс Иманын ном торчумеji-налы, һәм дә угурсуз талеji барәдә бир гәдәр аjdынтыг јаратмышдыр. О, эсрин 30-чу илләrinе гөдер Товуз рајонунун Ашагы Аյыблы қандинин сакини, саз-сөз хиридары кими танынан Мәшәди Гәдимлә достлуг мұнасибәтindә олмуш, көрүшлөри заманы Иман Мәшәди Гәдимин ашығ вә шаирләrin ше'rләrinde ibarət нұмұнәлөр дәфтерине өз хотти илө ше'rлөрини жазмышдыр. Мәшәди Гәдим Иман иткін дүшәндөн соңра бу дәфтери өлонәдәк озиз бир јадикар кими сахламыш, суну Иманын җахын гоһумларына чатдырмагы өвләдларына вәсілләт етмишdir. "Иткін шаирин тапылан дәфтери" Ашыг Талыбын оғлу Ашыг Һагвердиә чатдырылмышдыр.

Нөврәс Иманын хостө олмасы, баш көтүрүб вәтөниндин кетмөси, Ирана вә ja Түркияjә кечмөси, орада jaшамасы вә әчәли илө өлмөси барәдә бир-бирини тамамламајан фикирләр вардыр. Ашыг Эсәдин исте'dадлы сөноткарлардан олмасы данылмаз факттыр. Онун мәчлисләрдә Ашыг Эләскәрин Ашыг Ночофин, Ашыг Мусанын ше'rлөрини өз альяндан охумасы вә һәтта 1929-чу илдә чапдан бурахылан "Азэрбајҹан ашыглары" китабында Ашыг Эләскәрин бир нечә ше'rини ("Телләрүн", "Дал-дала" вә с.) өз адындан чапа вермөси фактына биканә гала билмомиши, зәмандәjә, ичтимай өдаләтсизлиjә гарышы үсјан өләмәти олараг 1930-чу илин жаз қүнлөринин бириндә Иман сазыны өз эли илә сындырмыши, даha соңра исо ше'rлөрини мәһв етмишdir.

1Асуб Һабаханлы, Педагожи университет хәбәрләри, һуманитар елмләр сериясы, N I, Бакы 1992, с. 62.

2 Йено орада.

3 И. Өләскәр. Иткін шаирин тапылан дәфтери. "Халг гәzeti", 10 август 1996, N 155.

4 Азэрбајҹан ашыглары. Тәртиб едәни һ. Элизадә Азәрнәшр, Бакы, 1929, с. 78, 82.

Онун бу һәрәктәләрини ешилән вә көрән наданлар исә шаири "руни ҳәстә", "дәли" адлачдырмышлар. Дејиләнләрә көрә исте'дады вулкан кими пүскүрән Нөврәс Иман Ашыг Эсәди факт гарышында гојмуш вә она белә һаллара сон гојмағы мәсләһәт кермүшдүр. Бу мәсләһәтдән сонра һәр ики сөнәткар арасында соууглуг яранмышдыр. О, дөврдә Ашыг Эсәд Совет гурулунну, партия вә дөвләт рәһбәрләрини мәдән едән шә'рләр яздыгына, кечирилән тәдбирләрдә иштирак етдиинә, ашыглар гурултајынын иштиракчысы олдугунан көрә бејүк нүфузу вармыш... Бундан сүи-истифәдә етмәси Иманы сон дәрәәчә һәјачанландырмыш, онун эсәбләри позулмуш,... догма маһалыны төрк етмәк мәчбурийәттәндә галмышдыр. Бир вакылар Кәлбәчәр рајонунун Сеидлор көндәнде яшадыгы вә күләдијинә көрә ораја пәнап апармыш, Эһмәд адлы шаир доступун гонагы олмушшур...

Иманын Ирана кетмәси барәдәки сөһбәтләрә кәлдикдә исә нә демәк олар?! Бејүк Вәтән мүһарибеси илләринге Иманын оглу Шаһмалы маһалын мұхтәлиф кәндләриндән олай һәмјөрлиләри илә һәрби хидмәтә чаязырыльбымыш. Нөврәс Иманын юдикары кими она бејүк һәрмәт вә еһтирам кестәриләрмиш. Онунла бир һәрби һиссәдә осқөрлик едән Гошабулаг кәнд сакини Эвәз Мөвлајевин дедијинә көрә, 1944-чү илдә Гори шәһәринге карантиндән сонра белгү апарыларкән Шаһмалы Ирана кәндәриләчәк һиссанын тәркибинә дахил олмаг истәјини, кедиб орада атасыны таңыб керүшмәк арзусуну кизләтмирмиш... Нә гәдәр чәһд көстәрсә дә, истәјинә наил ола билмәмиш, бу һәм ону, һәм дә јолдашларыны тәэссүфләндирмишdir...

Нөврәс Иманын гүрбәтдә олмасы, өзү дә Иранда вә ja Түркијәдә яшамасы барәдәки фикирләр һәигигәтә даһа үзүн кәлпир. Онун ярадычылыгындақы гүрбәт мотивләри дә буна өсас верир. "Мәнәм", "Мәнәм, мән", "Мәни", "Көрүнмүр", "Көрүнүр", "Кағыз", "Дојунча" вә бу кими шә'рләринге догма ел-обасындан айры дүшдүүнү, гүрбәтләрдә гәм-кәдәр ичәрисиндә яшадыгыны хүсусилә вургунлајыр. "Тәрк олан вәтәндән, яд олан елдән" мәнәм, -дејир:

...Чох чалышдым, чәфа чәкдим әлимнән,
Инчимәди бирчә кимсә дилимдән.
Агибәтдә чуда дүшдүм елимдән,¹
Алыбы гүрбәтдә интизар мәни.

дејәрәк варлыгыны бүрүјөн нараһатчылыгдан килемләнир.

1 Эләскәр очагы. Ислам Эләскәр. Бакы, Жазычы, 1991, с.200.

Еjчи радифдэ јаздыгы башга бир ше'риндэ исэ гәриблијин
јаман дәрд олдугуну, "Фәрмани түрбәтдөн", "һөкмү-
худадан", "гәһри-гәздан" накаһан гандыгы агрылардан
бәдәниләкى әзаларын ону инчитдијини изһар едир:

... Бир јандан аյрылыг, елин фәрағы,
Јандырыр чистими атәш сајағы.
Иманам, өмрүүн нөвростө чағы!
Үзүр ишкөнчөләр, өзәлар мәни.

Нөврос Иман "Мөним" радифли ше'риндэ "Фәлојин
она бәхш етдији" таледән бир јана игбалынын
чыхмадыгыны, хөш күнә һәсрәт олдугуну, бичарә Мөчнүн
кими көnlүнүн һәр јана сәфәр етдијини кәстәрир:

... Гүрбәтдә говрулдум, олдум фұтара,
Айрылыб вәтәндөн дүшдүм көнара.
Нөврастө Иманам, мәном бичара,
Һәсрәтди көзләрим дәрмән а мөним.

"Әләскәр очагы" нын јетирмәси, Нөврос Иманын
гардашы Ашыг Муса (1909-1948) саз һаваларынын ән
маһир ифачысы олмуш, Ашыг Һүсейн Чавана ашыг
санәтиинин инчөликләрини өјрәтмәкдә бачарыгыны
әсиркәмәмишdir. Онун "Ај ага, сино", "Ачылды", "Гардаш"
радифли ше'рләри вардыр.

Иткін Иманын дөрдиндән "гөлбим тан аглајыр, ди-
дәм јаш текүр" ... бәс, дәрди олан да құләрми" дејән ашыг,
шаһлар шаһыны дада јетишмәјә чагырыр:

Муса мәһбөсләди, јеҳду һәјаны,
Нејләдин Иманы, ај көрәм каны?!
Мон онсуз дүнијада нејләрәм чаны,
Түкәнмәз дөрдими бөләрми гардаш?!² -

дејәрәк аһ-нало едән ашыгын қодәриң мә'нән шәрик
олурсан.

Ел шаири Һәшим Дәдә Әләскәрин нөвөси, Бө-
ширин оглудур. 1912-чи илдә дөгма Ағилсә қәндидә
анадан олмуш, 1989-чу илдә Дашикәсон рајонунун Бајан
қәндидә вәфат етмишdir. Эмәк фәалијәтиндә
мүәллимликдән башлајан Һәшим Бөյүк Вәтән
мүһарибәсіндә ағыр јарапанмыш, кәнд Советинин, колхоз
идарә һеј'етинин сәдри вә дикәр рәhbәр вәзифәләрдә узун
мүддәт чалышмышдыр. Ше'рләрини "Һәшим", "Мәһир"
тәхәллүсләри илә јазмышдыр. Онун гошма, мұхәммәс вә

¹ Әләскәр очагы. Ислам Әләскәр. Бакы, Жазычы, 1991, с.201.

² Женә орада. с. 231.

тәчнисләринин мөвзусу көзәлләр, дилинин әзбөри онларын "Гәләм гашы, шәһла көзү, Гәмәр үзү, марал бахышы, бәстә боју, сијаһ тели" дир...

Мән Мәһирәм, көзәл, сизе гурбанам,
Гәләм гаша, шәһла көзә гурбанам,
Гәмәр үзэ, ширин сөзә гурбанам,
Ләбиник балына ең-ијачым вар.

Ашыг Эли Эшрәф оғлу Имамгулуев 1927-чи илдә Қөйчә маһалынын Зәрзи бил қондиндә анадан олмушдур. О, кичик јашларындан саза-сөзә мараг көстәрмиш, Ашыг Талыб вә Ашыг Нәчофин шәјирди олмуш, онлардан сөнötин сирләрини өјрәнмиш, камил бир ашыг кими шәһрәт таимышдыр.

Ашыг Эли конч ашыгларын јетишмәсина бөјүк гајғы көстәрмиш, зоманәмиздә саз һаваларынын ән көзәл ифачысы вә јарадычысы кими дилләр әзбөри Ашыг Эдаләт Нәсибовун устады олмушдур.

Көнч јашларындан көзәл вә мә'налы ше'рләр јазан Ашыг Эли шәрә, бөйтана мә'ruz галмыш вә бир мүддәт мәһбүс олмушдур. Буна керә дө ше'рлоринин чохунда күнаһсыз мәһбүсүн аһ-налоسى илә јанаши, кәләчәјө инам, нағын, әдаләтин голәбә чалачагы, хөш арзулар да тәрәннүм едилир. Онун "Салаһлы Паша вә Угурлу Салманла дејишмә"ләри, ийирмидөн чох мұхтәлиф рәдифли ше'ри "Әләскәр очагы" тоپлусунда верилмишdir. Ашыг Эли 1990-чы илдә апрелин 23-дә Нафталан шәһәринде вәфат етмишdir:

Әлијәм, сөзүмү дејиrom гәти,
Намәрдин һәмишә будур адоти:
Бириң етди ж хотир-һөрмәти
Ахырда башына гахы көрмүшәм.²

Исмихан Диðәркин Мүсејиб оғлу Мәммәдов 1930-чу илдә Агкисе қондиндә анадан олмушдур. Ушаглыг вә көнчлик илләриндөн о, агыр зәһмәтләрә гатлашмышдыр. Исмихан Диðәркин Абдалдан үзү бәри Ашыг Әләскәре гәдәр бөјүк сөз устадларындан мәһәрәтлә бәһрәләнмиш бир гәләм саһиби³. Қөйчә әдәби мүһитинин синәдәфтәр шаири олмушдур. Онун чохсајты қәралы, гошма, тәчнис, бајаты вә тәмсилләри өз бәдии дәжери е'тибары илә охучуну дүшүндүрүп. Шаирин "Ана торнағым", "Азәрбајчан торнағынын" ше'рләри Азәрбајчанын

1 Әләскәр очагы. Ислам Әләскәр. Бакы, Іазычы, 1991, с.238.

2 Йенә орада, с. 269

3 Исмихан Диðәркин. Ше'рләр. Бакы, 1992, с. 6

хәритәсиниң көз әнүндә чанландырып:

... Бир парчасы Иран чөлү,
Бир парчасы Туран чөлү,
Бир парчасы Җејран чөлү
Азәрбајҹан торпағынын.

Ким истомәз дәдә јурду?
Елләр бурда бусат гурду.
Бир парчасы Зәңкәзурду
Азәрбајҹан торпағынын.

Шаһ дағындан әсор јелләр,
Сарыјерә көчәр елләр.
Бир парчасы Алакөлләр
Азәрбајҹан торпағынын.

О, алымаз бир галады,
Дүшмәнләрә дәрд-бәлады.
Бир торәфи Кәрбалады
Азәрбајҹан торпағынын.

Дүнја көрмүш Муғаны вар,
Көңчәси вар, Ширваны вар,
Тәбризи вар, Зончаны вар,
Азәрбајҹан торпағынын.

Јер үзүндә тајы һаны?
Ара, ахтар бу дүнjanы
Мүгәддәсдири Нахчываны,
Азәрбајҹан торпағынын. . .

Көјчә әдәби мұһитинин гаjnаглары онун тарихи, ичтимаи-сијаси шерабтинин формалашмасына өз тә'сирини көстәрмиш, дилләрдә долашан, јаддашлара из салан шифаһи әдәбијат нұмұнәләри ағсаггallарын, дүнjaкөрмүшләrin һафизәсіндән дејим, дүjум, аталар сөзләри, зәрби-мәсөл, нағыл, дастан кими ғәләмә алымышдыр.

Ашыг сөнөти, ашыг ше'ри халг әдәбијатынын ишығында өз инкишафыны тапмынш, бејук бир јарадычылыг мәктәби сәвиijәсина жүксәлмиш. XX әсрдә бу мәктәб сазын-сезүн әзәмәтини вә шөһрәтини зирвәләрә галдыран бир чох ел шаирләринин, ашыгларынын јетишмәсінә мүнбіт зәмин јаратмышдыр. XX әср Көјчә әдәби мұһитинин чоксајлы јетирмәләриндән олан Ашыг Әсәд Әһмәд Әғлу Рзаев (1874-1951) өз устады Ашыг Әләскәрин

јарадычылыг ән'әнәләринә садиг галмыш, ингилабын төләбесиндән соңра јени түрүлүшүн мәнијјетинә узғун олараг јашадыгы, јаратдыгы дөврү төрөнүм етмишdir. Јарадычылыглар жанаши, бандитизмә гарышы мүбариждә бејүк фоаллыг көстәрмишdir. О, Ашыгларын I түрүлтајында (1928-чи ил 5 мај), Москвада 1938-чи илдә кечирилән Азәрбајҹан инчөсөнәти онкунлүйүндә нұмајәндә олмуш, партия вә һөкүмәт рөһберләрини, социализм түрүлүгүн төрөнүм едән шे'рләрини саз на瓦лары үчтө охумушдур.

Түрүлтајда ашыглары ичтимай һөјатада жаһынлашдырмаг, онлары јазычылар иттифагынын үзвелүүнә гөбул етмәк, јарадычылыгы руһландырмаг учун тәдбиirlәр мүөјжөнлөшдирилмишdir. 1939-чу илдә бу тәдбиirlәrin өмәли нотичеси олараг ашыглардан бир чоху, о чүмлөдән дә Ашыг Әсәд Азәрбајҹан Јазычылар Бирлигинин үзвү сечилмиш, һәмин илдә онун "Азәрнәшр" тәрөфиндән "Ше'рләр" китабы чапдан бурахымышдыр.

Ашыг Әсәд Бејүк Вөтән мүһарибәси илләриндә сазы-сөзү илә арxa чөбнәдә чох фајдалы иш ашармыш, әмәк адамларыны голәбәјө, түрүлүгүн руһландырмыш, онларын фәдакарлыгынын төрөннүмүнә наил олмушшадур.

Истәр ингилабдан эввәл, истәрсә дә јени чөмиј јэл түрүлүгү илләриндә Көјчәдә "һөјат төрзи, һөјатык ичтимай-сијаси мәнзөрәсиинин һансы вәзијјетдә олмасындан асылы олмајараг ашыглар догма халгы илә бирликдә нәфәс алмыш"², онларын реәл вәзијјетини әкс етдирилмишdir. Мискин Абдалдан Дәдә Эләскәрә кими бејүк бир тарихи мәрәләнин ше'ријјетини јашадан саз вә сөз устадлары, сөзүн әсл мә'насында, кениш халг күтләсиин нерметини газанмыш, елә халгын чәтин анларында да, хош мәгамларында да онун мәсләһәтчиси олмушшадур.

Ашыг јарадычылыгы, ашыг сөнәти әдәби дилимизин формалашмасында эвәзис рол ојнамыш, халгымышын мә'нәви еңтијачынын өдәнилмәсindә өз ишини көрмушшадур.

Мүасир Азәрбајҹан фолклоршүнаслыгында ашыглар нәсли устад ашыглар, пешәкар ашыглар вә ел шаирләри (саз шаирләри) кими груплашдырылып.

Устад ашыглар мүасирләри олан ел шаирләринин эсәрләрини халг ичәрисиндә јамыш, һәтта бә'зиләринин ше'рләри эсасында рәвајәтләр, дастанлар јаратышлар. Көјчә маһалында да халг поэзијасынын мөвзү вә шәкли чәһәтдән инкишафында, тәкмилләшдирилмәсindә ел

1 Гара Намазов. Азәрбајҹан Ашыг сөнәти, Јазычы, Бакы, 1984, с. 157.

2 Ашыг Пәри мәчлиси. Ашыглар. Ел шаирләри, Бакы, 1991, с. 136.

шайрләринин мүстәсна ролу олмушдур. Ел шайрләринин әксәрийјәти руһани тәһиси алдығындан, аз-чох язы савады олдугундан онлар өз әсәрләрини языя көчүрмүш, итиб-батмагдан горумушлар. Халг поэзијасына бөләд олдуглары үчүн онун бүтүн формаларында гәләмләрини сыйнагдан чыхармышлар. Көјчәдә языб-јарадан ел шайрләриндән Хәстә Бајрамәли, Бәһмән Көјчәли, Һәсон Хәжаллы, Нифталы Гафаров (Агил), Шайр Казым, Эләкбәр Һәсонли, Шайр Әбүлфәт итимаи гурулушда кедән просессләри тәрәннүм етмишdir. Онларын әксәрийјәти саз чалмағы бачармыш, өз дөвләринин устад шайр ашыглары илә јарадычылыг әлагәси сахламыш, бир-биринин ше'рләринә нәзиәрәләр язмышлар. Чох налларда бу нәзиәрәләр иешәкар ашыглар тәрофиндән дејишмә шәклиндә халга чатдырылмышдыр.

Ел шайрләринин әксәрийјоти классик халг поэзијасының ән'әнәләринә садиг галараг гошма, кәрајлы, дивани вә с. ше'рләрлә јанаши, исте дадларыны тәчинис, чыгаль тәчинис, гәзәл язмагда да нұмајиши етдиришишләр.

Хәстә Бајрамәли (Бајрамәли Аббасәли оглу Худиев) 1898-чи илдо Көјчә маһалының Нәrimанлы көндиндә јохсул бир аиләдә дүнjaја кәлмишdir. Көрпә икән атасыны итириш, өкеј ата очагында кечирдији һәјат ону сыймыш, кәрдүкләри, ешиитдикләри вә башына кәләнләр бу кәнчин дүнjaјакәрүшүндә ачы тәэссүратлар јаратмышдыр. Догма јурдуң фүсункар көзәлликләри, айна булаглары, вүгарлы дағлары онун илһам чешмәсими чағлатмыш, дүнjaјакәрмүшләрдән ешиитдији нагыллар, дастанлар, ағылар, лајлалар, бајатылар вә ашыг наваларының һәзин мелодијаларындан вәчдә кәләрәк душундүjү мөвзулары поетик мисралара чевирмишdir. "Олмушам"¹ рәдифли гошмасында "Голу баглы әдаләтин сәсијәм" - дејон шайр үрәјинин дүшмән хәнчәриндән бөлүндүjүнү, севки дүнjaјасының һәзин нәгмәли озаны олдугуну, һәсрөт дәнизиндә үздүjүнү, Мәчнүн тәк ана јурдуң сәһраларында кәздијини сөјләсир:

Бајрамәли, чохду һәлә сөһбәтим,
Әкәр талејимдән варса мөһләтим,
Еркән дилә кәлиб шайр нијјәтим,
Көрүб дујдуғуму язан олмушам.

Хәстә Бајрамәли ше'рләрindә итимаи-сијаси нағсызлыглара, әдаләтсиз ганунлara, авамлығa, һаким даиәләrin әмәкчи халг үзәриндә һүдудсуз истиスマрына

1 Ашыг Пәри мәчлиси. Ашыглар. Ел шайрләри, Бакы, 1991, с.136.

2 Хәстә Бајрамәли. Мәним Көјчәм. Бакы, Язычы, 1987. с.22

сон гојулачагы әсасен тәрәннүм олунур. Фәдакар коммунист 20-30-чу илләрдә әксингилабчы гачаг-гулдур дәстәләринә гаршы мүбәризәнин өнүндә кетмиш, колхоз гуручулугунда сә'ј вә бачарыгыны әсиркәмәмишdir. Мұхтәлиф мәс'ул вәзиғеләрдә чалышан шаир Бајрамәли әдәбијата, инчәсәнәтә бөյүк мараг көстәрмиш, јарадычылыгыны давам етдириши, мүсәлләһ әскәр кими бөйүк Вәтән мұһәрибәсінин ганлы дејүшләрindә ше рләри вә силаһы илә өз вәтәндашлыг борчуну шәрәфлә јеринә јетиришишdir. Онун ики мин мисрада жүз алтмышдан соҳ мұхтәлиф рәдифли шे'ри "Мәним Қөјчом" китабында чап олунмушшур. Хәстә Бајрамәли 1952-чи илде вәфат етмишишdir.

Көјчәли Бәһмән (Бәһмән Ибраһим оғлу Гараев) 1901-чи илдә Басакечәр рајонун Нориманлы көндиндә агадан олмушшур. Ушаг јашларындан ата гајғысындан мәһрум олмуш, кечирдији мәшәггәтли һәјат көнч Бәһмәни мәтиналәшшидириши, ше рә, сәнәтә марагыны артырымшы, чалдығы саз навалары, гошдугу ше рләри, данышдығы дастанлары, кечирдији тојлары илә дилләр әзбәринә чеврилишишdir. Ашыг Бәһмән Қөјчә маһалынын һудудларындан конарларда да мәшһүр олмуш, халг руһу, һәјат һәгигәти, мөвзү рәнкарәнклиji, форма әлванлыгы онун бәдии јарадычылыгының әсас мәгзини тәшкил етмишишdir.

Әдәбијат тарихинде һәм шаир, һәм дә устад ашыг кими танынан Бәһмән Қөјчәлинин ишыг үзү көрән "Вәтән, күсмә мәндән" китабында зәнкин ирсindән јалныз 25 гошмасы, 7 кәраjлысы, 9 тәчниси, 18 диваниси, 14 мұхтәлиф ше'ри, Ашыг Алынын, Хәстә Гасымын, Нөврәс Иманын гыфылбәндләринин ачылмасы, 17 дејишмәси, мерачнамәси, "Әған вә Туфан", "Бәһмән вә Ңумай" дастанлары тоiplаныб чап олунмушшур. Јарадычылыгында сәнәти, сәнәткары, мәчлисләрин кечирилмәсindә ашыгын бөйүк сима олдугуну јүксәк гүймәтләндирән Бәһмән "Ашиг олан", "Көздә, көздә сән", "Әләскәр" рәдифли ше'рләrinde бу фикирләри әкс етдири билмишишdir:

Күнәш ток аләмә бир ишыг салдын,
Көвшәр каны, сөз үмманы, Әләскәр.
Тәмиз ад сахладын, елләр доландын,
Кәзә-кәзә һәр бир јаны, Әләскәр.

дејәрәк онун Низами, Фүзули, Фирдовси, Чами, Видади, Нәсими, Хагани кими бөйүк сәнәткар олдугуну, соҳ да-

1 Бәһмән Қөјчәли, "Вәтән, күсмә мәндән", Бакы, Елм, 1994
Топлајаны вә тәртиб әдәни Гачај Бәһмән оғлу Гараев.

стамлар жараттыгыны, елден илham алдыгыны көлинлөр кечүрдүүнү, агыр тоjlар жола салдыгыны вэ ала көзлү, ширин дилли, инчо белли, сиаһ телли шух көзллэрэ тө'рифлэр дедијини, Қөjчөнин башыны даглардан уча ejлэдијини бөjүк фәхрлә мисралара кечүрмүшдүр

Адыны ejлэдин jaхши Қөjчөнин,
Даглардан учады башы Қөjчөнин,
Севинир торпағы, даши Қөjчөнин,
Шад ejлэдин сәn Бәhмәни, Эллескөр.

Қөjчө ашыг мүhитинин көркемли нұмајондолләриндөн бири да Ашыг Ислам Гара оғлу Јусифовдур. О. 1893-чү ил мартын 15-де Қөjчө маһалынын Басаркечөр рајонун Нөrimанлы җандиндө јохсул қондли айләсіндө анадан олмушдур. Кичик jaшларындан чалыб-чагырмаға һөвөси олмуш, бәдаһотон ше'рлөр демишидир. Эvvәллөр Ашыг Микаյлын, Ашыг Меһралынын, сонралар исө Шәмкирли Ашыг һүсеjнин оғлу Ашыг Чобанын jaнында шакирдлик етмишидир. 1915-чи илдөн мүстөгил ашыг кими мочлислэр кечирмәjо башламыш, 1934-чү илдә Загафазија ашыгларынын Тбилисидә тәшкіл олунан олимпиадасында, Бакыда I Ашыглар гурултајында, Москвада Азәрбајҹан инчәсөнәти онкүнлүүнде, Үмүмиттиfag көнд төсөррүфаты сәrkисинде иштирак вэ чыхышлар етмишидир. Зәhмәtкешләр гарышсындақы мұваффәгијәтли чыхышларына көрә шул мүкафатлары вэ гијметли һәдијәләр алмышдыр. Ашыг Исламын 1937-чи илдә Қәnчәdә 25 нәfәрдән ibarәt jaраттыгы ашыглар ансамблы зәhмәtкешлөр гарышсында "Jаша, jаша Азәrbaјҹan", "Гөmәrҹan", "25 баһар" маһны-репертуары иле чыхыш етмишидир. Қәnчәdә шәhәр филармонијасында ишләдији дөврдә о, "Коммунист", "Әde-бијат вэ инчәсөnәt", "Azәrbaјҹan kәnчlәri" гәzетләrinde вахташыры ше'рләrinи дәрч етдиришидир. 150-дән соh маһны-гәzөл jaраттыш, хидмәтләrinә көrә она "Әmәkdar инчәсөnәt ҳадими" (1940) ады верилмиш, Азәrbaјҹan Jazyчылар Birlijинin үзвү сечилмишидир. Онун "Bu күn", "Оktябр haggында", "Сүлh nәfмөsi" адлы ше'рләри "Ашыглар" китабында дәрч олунмушдур.

Мәn ашыг Исламам сазым, сеhбәтим,
Елин сәnәтидир мәним сәnәтим,
Партия адыjла артыр шеhрәтим.
Азад бир ашығам анлајан билир.

1 Бәhмәn Қөjчәli, "Вәtәn, күсмә мәндәn", Бакы, Елм, 1994
Топлаjаны вэ тәrtib сәnәni Гачај Бәhмәn оғлу Гарајев.

2 Т.Әhмәdov. Азәrbaјҹan Jazyчылары. "Өnәr" пәshrijjatы, Бакы, 1995, с. 54

3. Ашыглар. Бакы, 1957 с. 190

Ашыг Ислам 1968-чи илде Кончадә вофат етмишdir.

Көйчө ашыг мүһитинин формалашында Даշкөндін шаир өвлөді Мөммөдхүсейнин руhaniләріндөн Молла Шәфинин, Молла Абузәрий, Молла Шәфи оғлу Һачы Рәhimин бөйүк ролу олмушшур.

Молла Шәфинин айлосында дүңяжа көз ачанларын һамысы дини тәһисил алмыш, әрәб ве фарс дилләrinи мүкәммәл өјрәнмиш, әдәби яраадычылыгта мәшгүл олмушлар. Онун оғлу Молла Һачы Рәhim, гызылары Башханым во Савад өз мүтәрәгги фикирләри, саза-сезә, елме марагы, халтынын тәсессүбкеси, маарифпәрвәр олмалары иле танынмышлар.

Эсрин әвәлләріндә ермәниләрин Көйчө маһалында төрәтди гыргына башчылыг едәнлөрө гаршы амансызылыг көстөрәнләрден бири дс Һачы Рәhimидir. Онун ашыг ше'ри үслубунда яздығы гошмалары тәләмә альпимадығындан итиб-батмышдыр. Лакин Һачы Рәhimин бачылары Башханым Шәфи гызынын (1860-1956), Ашыг Савад Шәфи гызынын (1885-1950) гошма, көриjlы за бајатылары жаддашлардан тәләмә альнмышдыр. Башханым Шәфи гызынын гошмаларында вәтән сөвкиси, әвләд мәһәббәти, сәнәтә гијметло жанаши, бир нискил до нисс олунур. Бөйүк Вәтән мүһарибәсіндә һәлак олмуш ики оглунун дәрди онун поетик мисраларында өз әксини танынмышдыр:

Фәләјин өзу дә сағалда билмәз,
Бәдәнимдән бир чут голум кәсилиб.
Сөзүм кәндирләјиб, кәлмәм долашыр,
Ситом хәнчәриjlө дилим кәсилиб, - дејон

шаир "Колин", "Сон кетүр"¹ редифли ше'рләрүндө чөкдији гәм-гүссөни, төкдүү көз жашыны, Фәләјин ситетмини бәдии диллә төрәнүм едир. Онун ше'риjети оғлу шаир Хәжаллы Һәсенин яраадычылыгына бир тәкан, бир әдәби мәктәб олмушшур. Дајысы Молла Һачы Рәhimин тәобијәси иле формалашан Һачыјев Һәсән Мәһәррәм оғлу (1885-1965) дини тәһисил алмыш, молла кими танынмыш ве шаир Хәжаллы Һәсән кими ше'рләт газанмышдыр. О, дөврүнү Әләскөр, Абдулла, Мирзә Бәjlәr, Ашыг Әсәд, Агдабанлы Шәмшир вә с. кими сәнәткарлары иле достлуг етмиш, 2000 бејтә жаҳын ше'р жазмышдыр. Тәкчө ше'р жазмагла хи-фајэтләнмәмиш, халгын жаддашындан дастан вә нағыллар топламагла мәшгүл олмушшур. Онун архивинде чапы вачиб олан бөйүк һәчмли "Дәрвиши Бечә"

1 Азәрбајҹанын ашыг вә шаир гадынлары. Тәргиб едәни Ә. Чәфәрзәвә, Бакы. Қәңчлик, 1974, 1991.

2 Јенә орада, с. 157.

нагылы, "Аббас вә Құлқәз", "Гурбани вә Пәри ханым" дастаңларының чаң олунмамыш вариантлары, ел шаирлоринин шे'рлөри вардыр.

Хәжаллы Һәсәниң "Алынды", "Кәл алым", "Олар"¹ рәдифли ше'рлөри бөјүк сөнөткар олдуғуну, ашығ ше'ри үслубунда әвәзисі нұмұнәләр жаratтығыны көстәрир. Х. Һәсәниң оғлу шаир Шишуә онун лаігли давамчысы кими "Әлумдән сонракы өмүр" вә "Аглама, бұлбул, аглама"² ше'рлөр китабының мүәллифидір.

Ел шаири Нифталы Гафаров 1898-чи илдә Қөйчәнин Ағбулаг қәндидә анадан олмушшудур. О, ше'рлөрини Агил тәхәллүсү ило жазмышдыр. Шаир Казымын бачысы оглудур. Нифталы дөгма қәндидин илк мүоллимлөрindән бири олмуш, дејіләнлөрә көрә халғ шаири С. Вурғунла шәхсән таныш имиши. Бу таныштығ онун Азәрбајҹан Іазычылар Бирлигинә үзв ғобул едилмәсінә, сонралар Қәдәбәj рајонунун Ивановка қәндидә жашадығы вә Инәкбоган қәндидә мүәллим ишләдири илләрдә мұхтәлиф әдәби алманахларда силсиле ше'рлөринин дәрчинде бөјүк көмек олмушшудур. Н.Гафаровун жарадычылығында севки-мәһәббәт мотивләри, вәтәнин төрөннүмү өсас јер тутмушду. О, 1942-чи илдә қөнуллұ олараг ордуға кетмиш, ғәломиниң сүнкүjә чевириши, үмуми дүшмәнә гаршы мәрдликлә вурушмуш, 1943-чү илин гызығын дәјүшләринин бириндә "Украина" торнағында һәлак олмушшудур. Онун "Галмаз", "Хәнкәл"³, "Жаҳшыды" вә с. ше'рлөри вардыр.

Шаир Казым 1842-чи илдә Қөйчәнин Ағбулаг қәндидә анадан олмуш вә 1929-чу илдә вәфат етмишdir. Касыб құзаран кечирән бу ел шаириң Ашығ Әләскәр һәмишо мадди әндердән көмек көстөрәрмиш. Казым һәчв жазмага даға соға мейл едәрмиш. Онун "Назлы ханымла дејипмә"си вә "Чыхар", "Олу", "Инчијор" кими ше'рлөри мәлумдур.

Ел сөнәткары Әли Мазан оғлу Намазов (1890 - 1974) гәдим Қөйчәнин сазлы-сөзлү Чил қәндидәндидir. Жашадығы дөврүн ашығ вә ел шаирлоринин жарадычылығы онун һојатында тә'сирсіз галмамыш, Казым, Агил, Мүсејиб кими сөнәткарларла үнсүйжеттә олмасы онда ашығ сөнәгиңе бөјүк мараг ојатмышды. О, һәм саз, балабан чалмагы өјрәнмиш, һәм дә ашығ поэзијасының мұхтәлиф жанrlарында жаздығы ше'рләри ило танынмышдыр. Әли Мазаноглу XX әсрин әvvәллөрindә ермәни дағынагларының төрәтдији вәһишилкләрә гаршы апарылан мұбаризәнин фәал иштиракчысы олмуш, тәкүлән ганлары, төрәдилән

1 Ашығ Пәри мәчлиси, Ашыглар. Ел шаирлори. Іазычы, 1995, с. 244
2 Шишуә. "Аглама, бұлбул, аглама", Конч 1994.

3 Бу ше'р Ашығ үйсөн Сарачының "Іазычы" ношријатында 1992-чи илдә чаңдан бурахылан "Ше'рлөр вә союзмаләр" китабына тәртибчи С. Сүлејманов тарағындан сағын дахил едилмисидir.

гыргыны көзлөри илә көрдүйүндөн ше'рлөринин биринде килем-күзарыны белә билдириши:

Әли дејор бәд заманлар,
Әббөс вердин наһаг ганлар.
Кодикләрдо чох инсанлар
Сөн салдың борана, дағлар!

Әли Мазаноглунун ашыг ше'ри үслубунда јаздығы бир гыфылбәнді мараг докторур:

Ашыг, мәни һалы еjlә,
Устад кимдир, дәрси нә?
Үч сәјяһын јолчусујам,
Нуру чыраг, бириси нә?
Симсар билиб, дада көлдик,
Жыхма виранә көнлүмү.
Һансы пәнливан ахтарыр
Сығынмаға бир сино.

Әли Мазаноглунун оғлу Аббас Мазановун һәјатында (1929-чу илдә анадан олуб) әвәзсиз ролу олмуш дур. Ушаглыгындан сазын, балабанын һәzin мусигисине вүрүлмүш, саз чалмагы, сөз гөшмагы атасындан еўрәниш, Газах Педагожи мәктебинде охудугу, партия вә совет органларында ишләди илләрдә јаздығы ше'рлөри "Совет Ермәнистаны" вә дикәр гөзетләрдә Аббас Вәфадаглы имзасы илә чап олунмушдур. А.Вәфадаглы ашыг сөнәтине дәриндөн бөләддир. Тез-тез "Сарытел" вә "Карван" верилишлөринин гонагы олур. Өзү дә, оғлу Вүгар да јахши саз чалыб охумагы бачарыр. Аббас Вәфадаглынын чохсајлы гошма, кәрајлы вә төчнислөри вардыр.

Көйчө манаһынын Гошабулаг қөндөндөн олан Ашыг һүммәт Мәһәррәм оғлу Дащдәмиров (1876-1951) кәңч јашларындан ше'ро, саз сөнәтине мараг көстормиши, устад жанында шәјирдлик етмиш, пешокар-ифачи айлыг кими мәчлисләр кечирмиш, һәмкәндлиси Ашыг Рәчб Әли оғлу Әһмәдов (1913-чу илдә анадан олуб, назырда Исмаиллы рајонунун Уштал қәндидә јашајыр) саз чалмағы ондан еўрәнишидир. Ашыг һүммәт ше'рләр гоциса да, мәчлисләрдә устад ашыглардан, хүсусан Ашыг Алыдан, Дәдә Әләскәрдән, Агдабанлы Ашыг Гурбандан билдири ше'рләри өзүнәмәксус бир үслубда охујармыш. Ашыг Рәчебин дедијинә көрә, 1905-1907-чи илләрдә ермәниләрин төрәтдији илк гыргынын биринчи мәрһөләсингә Ашыг һүммәт Хачбулаг јајлагында борана дүшмүш, өjnиндәки

1 Әли Мазаноглу барәдә мә'лumat оғлуудан котурулмушдур.

јапынчы ону шахтадан горуса да нәфәсинин һәрәрәтиндән кирилләриндә әмәлә қөлән буздан кезлори зәдә алмышды. Хөштәсадуфдан жахыныңгандан кечән карван әнүнла бирликтә хејли адамы өлүмдән хилас етмиши. Бу һадисөндөн соңра о, бир мүддәт Қәнчәбасарда јашамыш, ашыглыг етмиши Қөзләри зәиф керән, чохсајлы рәвајәт, дастан, нагыл билән, мәланәтлә охујан, саз на瓦ларыны хүсуси мәһәрәтлә ифа едән Ашыг һүммәтә ел арасында "Кор Ашыг" да дејәрмишлор. Онуң сазыны өзүндән баща, һеч ким чала билмәзмиш. Чех гәссүф ки, шे'рләриндән нұмунәләр сақланылмамышды.

XIX өсрин соңу XX өсрин әввәлләриндә Қейчә ашыглар мүһитинде таңынан сәнэткарлардан бири дә Ашыг Вәлидир О, Басаркечәр рајонунун Ларпызының көндөнде анадан олмуш, дөврүнүң устад ашыгларындан дөрс алмыш, тәкчә Қейчәдә дејил, Азәрбајҹаның экසар бөлкөләриндә кечирди тојларда охудугу ашыг маһылары, сөјләдири дастанларла халгын һөрмәтини газамышды. Халг јазычысы Илjas Әфәндијевин "Жеријә бахма, гоча" романында көстәрилди кими... Гарабагын он һөрмәтли, сәното, сәнэткара гијмәт верән адамлары Ашыг Вәлини өз дәстәси иле Қейчә маһалындан тојлар ѡолмаға чагырардылар. Қейчәнин мұхтәлиф көндләриндә јашамыш ел ағсаггаллары онуң "Мисри", "Короглу чөнкиси", "Ajag дәзани" же с. сағ һавалары үстә зил сәслә охудугу маһылардан чыраг вә ламналарын "нәфәс" инин гәрәлдигыны бөјүк марагла сөјләјәрдиләр. Ашыг Вәлиниң јарадычылығы ингилабдан әввәлки илләре тосадуф етдииндән онуң әдәби ирсинә аид нұмунә көстәриләсі тутарлы фактлар јохдур. Анадан олдуғу тарих мә'лум олмаса да о, 1929-чу илдә дөгма кәндидән вәфат етмиши. Онуң вәфатындан соңра бу айләдә ашыг сәнэтине олан мараг даһа да артмышды.

Ашыг Вәлиниң сәнәти оғду Оруч Әһмәдов (1920-1976) тәрәфиндән јашадылды. Ашыг Оруч Қейчәнин адлы-санлы сәнэткарлары илә үнсијетдә олмуш, ашыглардан Ашыг Талыбдан, Ашыг Әсәддән, Алышан оғлу Ибраһимдән, Бәһмәндән, Мүсејибдән вә бир чох башгаларындан ашыглыг сәнэтини ејрәнмиш, јаздығы гошма, кәрајлы вә тәчнисләри илә шөһрәтләнмишdir. Азәрбајҹан түрклөринин Ермәнистандан департасијасы заманы Ашыг Оруч Қәдәбәј рајонунун Зәһмәт көндидә пәнаh кәтириши, бурада ашыглыг сәнэтини јашатмыш,

1 Илjas Әфәндијев. "Жеријә бахма, гоча". Јазычы, Бакы 1984.

1953-1970-чи илләрдә рајонда фәалијәт көстәрән ашыглар ансамблына рәhbөрлик етмишdir. Онун јарадычылыгы, кечирдији мәчлисләр, дастанчылыг фәалијәти барәдә мәтбуатда, радиода вә телевизија верилишләрчә мараглы мәгалоләр вә мә'луматлар верилмишdir. Ашыг Оручун респубиканын экසөр - рајонларында гастрол концертләри олмуш, Азәрбајҹан ашыгларынын икинчи вә учунчү гурултајларына нумајәндә сечилмиш, "Көјчө күлү", "Төчнис", "Короглу", "Мисри", "Нейдәри", "Мөммәдһүсени", "Гарачы", "Гәһрәмани", "Ирәван чухуру" навалары үстүндә ифа етдији тәккарсыз ашыг маһнылары ленте алымыш, телевизијада дәфәләрлә чыхышлары тәшкىл едилмишdir. "Гурбани" дастанынын ән долгун вә әнатәли олан варианты Ашыг Оручдан јазыја алымышдыр.¹ "Неjlәsin", "Вар", "Данышаг", "Сәнин", "Севинир", "Көлкәсиз", "Чатыбдыр", "Күлә-кулә", "Олду", "Бајрам күnlөri" рәдифли гошмалары, "Моруллу Ашыг Тәјмурла деиншмө"си инди дә ашыгларын дилләр эзбәриди. Ашыг Оруч көнч ашыгларын ятишмәсини гајгы көстәрмишdir. Кәдәбәj ашыгларындан Исфәндијар Рүстәмов, Шаһсувар Фәрзәлијев, Зәнид Асланоглу вә башгалары мәһән ондан сәнәтин сирләрини өјрәнишләр.

Үмумијәтлә, XIX әсрдә вә XX осрин биринчи јарысында Көјчөдә чохсајлы ашыглар-саз шаирләри (ел шаирләри) ятишмишdi. Ашыгларын чоху јарадычы, бир гисми исо ифачы сәнәткар кими диггәти чөлб етмишиди. Ифачы сәнәткарлар јарадычы ашыгларын вә ел шаирләринин надир инчилөрини нағизэләринде яшатмагла бәрабәр, шәнилкәләрдә олмуш әһвалатларла бирликдә динләјичиләр чатдырмышды. Дәдә Эләскәrin шакирләрли вә шакирләринин шакирди олан ашыглардан: Нөврәс Иман, Гурбан, Муса, Нәчәф, Талыб, Ислам Эләскәр, Нагверди (Ағкилсө), Гасым, Агајар, Бөjlәr (Зоддан), Нагы, Ширин, Mehrалы, Аслан, Идрис, Чәмил, Эли (Зәрзибидән), Микајыл, Исә, Ислам, Бәһмән, Фәтулла (Нәrimанлыдан), Садыг, Эсәд, Мәһәммәd, Чанад (Бөjүk Гараѓојунлудан), Салеh (Бала Гараѓојунлудан), Нифталы (Арданышдан), Мәһәммәdәli, Паша, Муса (Сарыјагубдан), Бәjlәr, Ислам (Ашагы Шорчадан), Гулу, Мәсим, Юсиф, Мустафа (Гызылвәнкдәn), Вәли, Оруч (Јарпыйзлыдан), Нәчәф, Аббасәли, Бајрам, Сәфијар, Начы (Дашкәнддәn), Исә (Субатандан), Алышан, Нүсејналы (Чахырлыдан), Нүммәt, Бенбүд, Рәчәб (Гошабулагдан), Нагы (Кәсәмәндәn), Гијас, Гара (Бөjүk Мәэрәдәn), Нүсеји

1 Ашыг Оручун сәнәткарлыгына даир мәтбуатда дәрч олунан мәгалалар. Тарлада шәнлик. "Тәшәббүс" газети. Јевлах 1966, 9 апрел; Ашыглар ансамблы "Гырмызы бајраг" газети, Закатала 1966, 27 май. Ел сәнәткары "Тәрәгги" газети, 1970 16 июл, Эмокчилар һәдијә. "Тәрәгги" газети. 1974 21 март; Ел ашыгы "Тәрәгги" газети 1971 31 август; Уракларә ѡол тапыр. "Тәрәгги" газети 1969 20 май; Устад; үч шे'ри "Әдәбијат газети", 22 февраль 1991-чи ил. N 8.

2 Мәһәррәм Гасымлы. Ашыг сәнәти. Бакы, 1996, сәh. 136.

(Кичик Мәэрәдән), Гара, Ғәһим (Шишигајдан), Мејдан, Сајал (Чанәһмәддән), Гәһрәман, Гәнбәр, Исмајыл (Инәкдағындан), Гәдир, Шүкүр, Микајыл (Бабачандан), Мүсејіб, Іуис, Оруч, Гасым (Чилдән), Мәһәррәм, Имран, Маһмуд (Абделлағдан) вә башгаларының көстәрмәк олар.

Нагында үмумиләшdirмәләрлә мә'лumat вердијимиз Көјчөнин саз-сөз устадларының һәјаты вә жарәдышылыг јолу зәнкүнлиji илә сәчијjәләнир. Аз гала hәр кәндә, hәр евде ашыг вә шаирин мөвчуд олдугу гәнаэтини јарадыр. Бу гәнаэт әсримизин 20-50-чи илләрindә ашыг сөнэтини бөյүк угурларла характеризө етмәjә имкан верир. Бу да ашыг мүпүтигиниң конкрет бир дөврүндәки ин-кишафының вә онун јарадышылыг угурларының гаjnагларла, дикәр ашыг мүпүтләри илә әлагәли шәкилдә тәдгиг олумасы зәруратини јарадыр.

II ФАСИЛ.

ХХ ӘСРИН ӘВВӘЛЛӘРИНДӘ КЕЙЧӘ АШЫГ ШЕРИНДӘ ИЧТИМАИ-СИЈАСИ ВӘ ҮӘШӘРИ МОТИВЛӘРИН ТӘГӘННУМУ

Көйчә ашыг мүһитинин тарихинин арашдырылмасы бир нөв ашыг јарадычылыгынын инкишафының өјрәнилмәси сәчијәсі дашиып. Илк ов бол, она көре ки, бу мүһит ашыг јарадычылыгынын үмуми инкишафының торкю ниссесидир. Ону бу үмумиликдән вә елочо до дикер мөвчуд ашыг мүһитләриндән көнarda өјрәнмәк угурул, һәм дә инандырычы деил. Ашыг јарадычылыгында мүһит проблеминә кәлдикдә исо бу олдугча актуал мәсэләдир. Мә'лум ашыг мүһитләрләrin өјрәнилмәси, тарихи инкишаф хәттинин излонилмәси да он эас олараг гаjnагларын ачылмасы нәтижә е'тибары иле бүтә тәсөввүрлөрин јараймасына котириб чыхарып. Бу да өз небәсинде үмуми ашыг јарадычылыгы нағында тәсөввүр јарадыр во системли бир белгүнүн мөвчудлугуну шубһа јери гојмур. Ону да дејәк ки, ашыг јарадычылыгы иле бағыы мәлум әдәбијатда мүсбәт мә'нада ууурлу ишләр апарылмыштыр. Фолклоршүнас алымләр бә'зән проблемә үмуми шекилде жанашиб кениш тәһлилләр вермәјә чалышмышлар, јо'ни мәсәләни мүһит сөвијесиндән даһа кениш мә'нада көтүрмүшләр. Елә мәгамлар ла олмуштур ки, бу иккичи принципидир, айры-айры устад сәнәткарларын һөјаты, јарадычылыгы айрыча тәдгигат объекти кими өјрәнилмишицир. Бу ики хәтт, јо'ни проблемин һәм бүтөвлүкдә, һәм да айрыча бир устад сәнәткарын јарадычылыгы әсасында өјрәнилмәси нәтижә е'тибарилен ашыг мүһитләрләrinin ачылмасына етијиач докуур. Мәһз классик ашыгларын бејук бир гисминин һәјат вә јарадычылыгынын өјрәнилмәси буна мисалдыр. Онларын бир гисми до нағында даныштырымыз Көйчә ашыг мүһитинин нұмајәндәләридир.

Ашыг јарадычылыгында артыг кифајет тедор ашыг мүһитләри формалашмыштыр. Мәсәлән, Һорчалы ашыг мүһити, Газах ашыг мүһити, Төвуз ашыг мүһити, Шәмкир ашыг мүһити, Көйчә ашыг мүһити /буна бә'зән үмумиликдә Гәрб ашыг мүһити дә дејирләр/, Тәбриз ашыг мүһити, Гараадағ ашыг мүһити, Ширван ашыг мүһити вә с. Бу мүһитләри мұасир Азәрбајҹан сәрһәдләри мигjasында үч истигамәтдә дә груплашдырмаг олар: гәрб ашыг мүһити, Мил Муган ашыг мүһити вә Тәбриз ашыг мүһити. Бу мүһитләrin һәр биригин тәдгигат объектинә чөврилә билә-

чәк ачыласы проблемлори вар. Гәрб зонасынын ашыг мүһити дә бунларын сырасындаады.

Көйчө ашыг мүһити гәрб зонасы ашыг мүһитинин тәркиб үиссөсисидир. Онуң тәдгиги исо олдугча зор олан ишдир вә бу күнә гәдәр дә өз һөллини көзләјир. Проблемин өјрәнилмәси конкрет бир тарихи дөврү вургуласа да мәсәләјә бир гәдәр кениш мә'нада мөвчуд олан вәзијәтә гәдорки мәрһәләдән даһа әввәллә мүгаисәдә баҳмаг лазым көлир. Чүнки проблемин индики дурумунда ики хәтт өзүнү көстәрик ки, бу да ән'әнә вә новаторлугдур.

Новаторлуг бүтүн саһәләрдә баша дүшүлән јениликдир. Ашыг јарадычылыгында бу јенилик ән дар вә баша дүшүпөн мә'нада сөнәтә гәдәм гоjan ашыгын өзүнү тәсдигидир. Бу тәсдиг ашыг јарадычылыгында сөноткарый чалыб-охумасы, мөчлис апармасы, бир сөноткар кими өзүнүн мөвчудлугуна көстөр бilmәсисидир. Көйчө ашыг мүһитинин новаторлугу мәсәләссиңә кәлдикдә, бу тамамилә башга чүр гојулан вә нәллә олунан мәсәләдир. Бу ашыг мүһити чох-чох гәдимләрлө, һотта "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанында ады чәкилән "Көйчө дәнизи" адынын мөвчудлуг тарихинин мүәյҗән гатлары илә әлагәдардыр. Сонракы мәрһәләләрдә Көйчө ашыг мүһити /ону да геjd едәк ки, Көйчө ашыг мүһитинин јарадычылыг руhy илә "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанларынын үмуми rуhy вә мәзмуну арасында бир яхынылыг вар ки, бу да тамамилә айрыча бир арашдырманын проблемидир/ һөмин илкин кекләри өзүндә сахламагла сазын вә сезүн инкишафы истигамәтинде јарадычылыг ахтарышлары апара-апара өзүнү тәсдиг етмишди.

Көйчө ашыг мүһитинин инкишаф тарихинә нәзәр салмаздан әввәл онун инкишафында гызыл хәтт кими көрүнән Ағ ашыг /Аллаһверди/, Ашыг Алы, Ашыг Эләскәр хөттинә диггәт жетирмәк мараглыдыр. Бу, Көйчө ашыг мүһитинин бүтүн гаранлыгларына ишыг салыр, өзүнәгәдәрки вә өзүндөн сонракы мәрһәләни арашдырмага кениш материал верир. Ашыг Эләскәрин 30-а яхын шакирди олмушшур. Бу да Эләскәрин бир устад кими сөнәтигинин сирләрини јашатмагдан, ашыг јарадычылыгыны инкишаф етдирмәк мәрамындан ирәли көлир. Ејни заманда Ашыг Эләскәрин устады Ашыг Алыја олан һөрмәт-иззәти дә проблемин, устад-шакирд мұнасибәтләринин өјрәнилмәси үчүн әсаслы мөнбәдир. Ашыг Алынын өмрүнүн сон илләриндә белә Ашыг Эләскәрин ону өзү илә мәчлисләре апармасы надисәси реаллыгды, ашыг јарадычылыгында әдәб-әрканын көзлөнмәсidi. Јери көлмишкән, бу мұнасибәтләрдә бир

чөһети дә гејд едәк ки, ашыг јарадычылығында сөнэтин горунмасы мәсөләси дә әсас көтт кими көрүнүр, бу да бир нөв ону уча тутмаг мәгсәдиндән ирәли көллир. Мәсәлән, "Дәдә Гортуд" да "агам гонузуна бағышладым" дејә гәһрәманын саза көрө бағышланмасы мәсәләси чох дәјәрли олан һадисәдир. Бир нөв сонракы мәрһәләдә ашыгын устаддан мүкәммәл дәрс алмасыдыр, аныгын шәрәфинин уча туулмасыдыр.

Ашыг Әләскәр кими бир нәһәнк саз устадыны формалашдыран бу мүнитин гаjnагларында арашдырылмалы олан чохлу проблемләр вар. Онун тарихинин, кечиб кәлдији јолун изләнмәси исо һәммин проблемә кирици. Фолклор арашдырычылары бу мүнитин Аг Ашыга гәдәр бир чох гүдрәтли нұмајәндәләри одугуны гејд едиrlәр. Дүздүр, онларын јарадычылығы, сәнәти һаггында әлимиздә бүтән бир мә'лumat жохдур. Анчаг сөйләнән рәвајәтләр, бизә кәләб чатан ше'r нұмунәләри онларын сәнәт гүдрәтини, бејүк јарадычылығ жолу кечдијини көстәрир. Мәсәлән, Мискин Абдалла бағлы инди дә халг арасында чохлу рәвајәтләр долашмададыр. Бу рәвајәтләрдә онун Шаһ Исмајыл һакимијәти дәврүндә јашамасы, Шаһ Исмајылла араларында слан сәмими мұнасибәтләр вә с. мәсәләләр жашајыр. Жаҳуд да Озан һәjdәрин бир јарадычы ашыг кими һәм ше'r, һәм дә саз һаваатчалары јаратмасы ашыг јарадычылығында угурлу һадисәдир. Бүтүн бу инкишаф, мұхтәлиф жүзилликләрдә мұхтәлиф устад сәнәткарларын жетиши фәалијәт көстәрмәси, сазда вә сездә јарадычылығ ахтарыщлары нәтижә етибариля Көjчә ашыг мүнити кими бир мүнити формалашдырымышдыр. Лакин мәсәләjә белә дар мә'нада да баҳмаг дүзкүн дејил. Мәсәләнин дикәр тәрәfi бүтәнлүкдә мөвчуд Азәрбајҹан ашыг јарадычылығыдыр. Көjчә ашыг мүнитинин ајры-ајры сәнәткарлары проблемини бир тәрәфидир. Јә'ни бу кениш вә арашдырылмалы олан проблем ики ҳәттдә; бир мүнитин өзүнүн инкишаф истигамәтиндә, бир дә үмумиликдә мөвчуд ашыг јарадычылығынын инкишафы истигамәтиндә көрүнүр. Бураја кениш мә'нада гејд етдијимиз гәрб зонасы ашыг јарадычылығындан тутмуш Ширван ашыгларына гәдәр бејүк бир јарадычылығ арсеналы дахилдир. һәмmin мүнитләrin Көjчә ашыг мүнитинин формалашмасына нә дәрәчәдә тәсири исә мәсәләнин тамамилә башга тәрәфидир. Тәбии ки, бу формалашмада биринин дикәринә тә'сири олмамыш дејилдир, ejni заманда бәһрәләнмә һадисәси дә бу тә'сирин бир һиссәсидир. Јә'ни кениш мә'нада көтүрдүймүз ашыг јарадычылығы ајры-ајры

мүһитләрдә тә'сирлә мушаһидә олуңур, бу да дар мә'нада устад сәнәткарын тә'сиридир. Бунун јолу исо устад ашыгларын ел-ел, оба-оба көзib мұхтәлиф әразиләрдә мөчлисләр апармасы, ажры-ажры ел сәнәткарлары илә гарышлашмасы вә онларла тәмасда олмасы, жарадычылыг әлагәси сахламасындан ибарәтдир. Белә бир мұгајисәни апарылмасы исә ел нәгмәкарынын, халг сәнәтинин бејүк дәјәрләре малик олмасы демәкдир. Бүтүн бунларын ичәрисинде сонунчу вә даһа угурулуга наилийәт XX әср халг сәнәтинин угурулуга бир мәрһәләсі кими көрүнән Қејә әдәби мүһитидир. Бу мүһит жүхарыда геjd етдијимиз кими мәhkәm дајаглар үзәринде пәрвәриш тапмышыдыр.

XX әсрин әvvәлләри Қејә әдәби мүһити үчүн зирвәдир. Бу күн дә Қејә әдәби мүһити һәмин нүфузу яшајыр. Бу мүһитин инкишаф тарихи һагтында верилән хұласәләр вә бизә гәдәр ажры-ажры фолклоршүнас алимлорин мұлаһизәләри кифајет гәдәр тәсәввүр жарадыр. Лакин мәсәләjә проблем кими жаңашмағын еә монографик шәкилдә ишләмәйин вахты чатмышдыр. Дүздүр, Ашыг Әләскәрлә баглы намизәдлик диссертасијалары, еләчә дә монографија вар, анчаг женә тәкrap едирик ки, мәсәләjә даһа проблематик баҳмағын вә Әләскәр сферасындан чыхмағын вахты да чатмышдыр. Бу һәм Қејә мүһитинин, һәм дә Ашыг Әләскәр жарадычылыгынын өјрәнилмәсі хәрингәдир. Чүнкү бу мүһитә үз тутанда даһа сох нәзәри чөлб едән Ағ Ашыг /Ашыг Алы/ Ашыг Әләскәр хәттидир. Мүһитин формалашмасында әсас ағырлыг да онларын үзәрине дүшүр. Мә'лум олдуғу кими бунларда бүренин дикәринин устады олмасы /Ағ Ашыг Ашыг Алынын устады, Ашыг Алы Ашыг Әләскәрин устады олуб/ өз ән'әнәси вә бу ән'әнәниң һәр биричин арадычылыг фәрдилиијинде өзүнү угурула кестәрмәси нағисәси диггәти чәлб едәнді. Бирчә ону демәк кифајетдир ки, Ағ Ашыгын "Гаяитди" шे'ринин тә'сири илә мұасирләринде тутмуш сон дөврләр гәдәр онларча нәзиәре жазылмышдыр. Мәһз белә бир исте'дад, мәhkәm әдәб-әркан, әтрафдақылара тә'сири, ejni заманда нечә-нечо ашыгын жетишмәси демәк иди. Жери кәлмишкән Қејә ашыг мүһитинде олан бир сәчијәви хүсусијәти дә геjd едәк. Бу да ондан ибарәтдир ки, бу мүһитдә Гурбани, Аббас Түфарғанлы, Хәстә Гасым, Ағ Ашыг хәтти илә жанаши дикәр бир үслуб тә'сири дә көрүнмәкдәдир. Һәмин үслуб жазылы әдәбијатдан кәлән М.П.Вагиф үслубунун тә'сиридир. Минииллик әдәбијатын бүтөвлүкдә, демәк олар, фәргләндиричи истигамәт алмасына Вагиф дүнасы сәбәб олмушду вә бу бир истигамәт

кими ашыг јарадычылыгында да өзүнү даим һисс етдиришиди.

ХХ әср Қојчә ашыг мұһитиндә өзүнү кестерән дикәр бир үслуб М.П.Вагиф хәттидир. Профессор В. Вәлијев мәһз бу чөһетә хүсуси өһәмијәт веңдерек жазып: "Озан-ашыг сөнәтиндөн гида алараг бир мұтәфәккир шаир кими жетишән М.П.Вагиф мұасири олдугу вә өзүндән, соңра жетишән ел сөнәткарларынын јарадычылыгына мұтәрәгги тә'сир кестермишdir. Тәрәддүд етмәдән демәк олар ки, Ағ Ашыг, Ашыг Алы, Шәмкирли Һүсейн, Эләскәр, Молла Чүмә вә башга гүдрәтли сөнәткарларынын ше'рләринде М.П.Вагиф гошмаларындан сүзулüb көлән бир ширинлик, дад вә дуз вардыр". Қөрүндујү кими бу нұмунәдә Вәгифин озан-ашыг сөнәтинә жахынлығы, онун тә'сири илә формалашма вә даңа соңра бир шаир кими умуми ашыг јарадычылыгына тә'сири айдын гејд олунур. Мәһз "Вагиф" дастаны да шаирин ашыга жахынлығынын нәтижеси кими ашыглар тәрәфинден јаранмышлыр.

ХХ әсрин әввәлләриндә Қојчә ашыг мұһитинде олан ҹанланма, јарадычылыг угурлары белә бир кеклү гајнагларла әлагәлидир. Эләскәр фәалијәтинин мұдриклик дөврү дә һәмин илләрлә баглыдыр. XIX әсрдә олан инкишаф вә јарадычылыг угурлары ХХ әсрин әввәлләриндә өзүнү даңа габарыг шәкилдә көстәрмәjә башлады. Бу мұһитдә Ашыг Эләскәр 30 шакирд жетишилди. Тәбии ки, бунларын да Қојчә әдәби мұһигинин формалашмасына күчлү тә'сири варды. Онларын ше'р јарадычылығы, сазын инкишафында ролу ашыглыг әдәб-әрканы, мәчлис апармай усталығы вә дастан јарадычылығы саһәсингә хидмәтләри буна әсаддыр. Мәһз Ашыг Эләскәрин өлүмүндән соңра онуна баглы јаранан рәвајәтләр вә жаҳуд да реал һадисәләрин дастана чеврилмәси һаллары баш верир: Мәсәлән, "Ашыг Эләскәрлә Дәли Алы", "Ашыг Эләскәрин Гарабага тој сәфәри", "Ашыг Эләскәрлә Ашыг Һүсейн һаггында рәвајәт", "Эләскәрлә Сәһнәбаны" вә с. Бүтүн бунлар XX әср Қојчә әдәби мұһитинин јарадычылыг угурлары вә инкишаф истигамәтләри иди. Бу дастан сәчијәли сөјләмәләрин һәр бири Эләскәр гүдрәтинин экси, онун вәфатындан соңра она олан мәһәббәтин мә'нән јашаышыдыр. Елә Эләскәр очагындан чыхан сөнәткарларынын фәәлијәти өзү бир арашдырылмалы мұһитdir.

Ашыг Эләскәр вә XX әср Қојчә ашыг мұһити проблеминде бир нечә истигамәт мөвчуддур. Бу ше'р јарадычылығы, мәчлис әдәб-әрканы, оху вә ҹалғы, дастан

1 В. Вәлијев. Азәрбајҹан фолклору, Мәриф, 1985, с. 217.

јарадычылыбы, саз һавачагларының јаранмасы вә с. ејни заманда бунларын үмумиләшдирилмөси кими ән'әнәнин јашајышы вә мүһитик јарадычылыг ахтарышларында утупларыцыр. Ону да дејәк ки, XX әср Қејчә ашыг мүһитиндә күчү бөһрәләнмә вә јарадычылыг мејли дуулур. Бир нөв ашыг ше'ринин зәнкинләшмөси кедир. Бу мүһитдә ифачылыгдан сох јаратма нәзэрә чарыр. Демек олар ки, фәалијәт көстәрон бүтүн сәнәткарлар ше'р дүзүб гошмушлар. Бу да шубhесиз ки, мүһити шәртләндирән амилләрдәндир. Эләскәр јарадычылыгында нәзэрә чарын сәнәткарлыгла даһа сох баглыдыр. Биз јарадычылыг дејәндә ону даһа кениш мә'нада көтүрүр. Қејчә мүһитиннен устад вә пешәкар ашыгларының сәнәтдә угуларыны, һәмчинин ашыг мусигисинин инкишафыны нәзәрә тутуруг. Ашыг мүһитинин өзүнәмәхсүслүгүнда бу ики амил: сез вә саз, онун инкишафы эсас мәсәләдир. Ашыг Эләскәр бу мүһиттө, еләчә дә үмуми ашыг јарадычылыгында елә бир исте'дад саһиби олмушду ки, бу күн до онун тә'сири дуулур вә бу мүһит өз угуларыны сунула белүшшүрүр. Ону да дејәк ки, XX әср Қејчә мүһитиннен формалашмасында Ашыг Алынын бирбаша тә'сири дә јох дејилдир. Чүнки онун 1911-чи илә гәдәр јашамасы, мүһитдә устад кими һәмишә диггәт мәркәзиндә дурмасы елә мүһитин өзүнүн формалашмасына бәрабәрди. Бүтүн бу амилләр [XX әср Қејчә ашыг мүһитиндә] яни мәрхәләнин формалашма имканларыны характеризэ едир. Бунларла јанаши, мүһиттө ел шаирлеринин фәалијөт вә тә'сири даирәсини да инкар етмәк олмаз. Мәсәлән, шаир Айдынын /Шишигаалы/, јарадычылығы, бәдаһәтән сез демек бачарыгы, ше'рләриндәки рүһ, инам вә үмид, тәбиәтийдәки мубаризлик бир нөв һөјатынын сүркүн јолундан кечир. 1915-чи илдә вәфат едән бу шаирин сонракы илләр Қејчә ашыг мүһитинин инкишафы истигамәтинә тә'сири аз дејилдир. Ше'рләриндәки рүһ вә ојнаглыг, ифадә имканлары да буны тәсдиғләјир. Мәсәлән,

А гардашлар, нәләр чәкди,
Башым мәним, башым мәким.
Фәләк атды гүрбәт елә
Дашым мәним, дашым мәним.

Бурада килем-кузар мәсәләнин көрунән тәрәфидир, онун алт гатында нисбәтән чәтиңликлә сезилән үсҗанкар рүһ дајаныр. Мөвзү рәнкарәнклиji вә поетик сәчијәли "Көзләрин", "Енди", "Кәлин" вә с. ше'рләри дә мараг

1 "Улу Кәнчә" гәзети, 4 мај 1993, N 3

Ulu Gözge

Кејчө ашығ мұһити Әләсқөр очалындан башламыш
 Кејчесін бүтүн кондлоринде жаһајыб фоалийжет көстэрән
 ашығлары вә ел шаирлерини әнато едир. Зол, Сарыјагуб,
 Нәриманлы, Шорча, Шишигаја, Чил, Абдулағ, Гошабулағ,
 Бабачан, Бойук Мәзрә, Кичик Мәзрә, Қосомән, Даңқонд,
 Чахырлы, Жарызылды, Бейік Гарагојунлу, Инәкдагы вә с. кон-
 дләринде олан ифачы вә жарадычы сәнэткарлар бу мұһитин
 кениш бир өзгөрілешінің әннегінде халғ арасында жаһајан
 рәважаётлорин топланмасына хүсуси еңтијач вардыр. Бу
 мәрхәләнин, је'ни XX әсрин әввәлләрерин тәддигинин
 әсасында тәбии ки, XIX әср вә даһа соғ һәмин әсрин соң
 чәроји дајаныр. Она көре дә мұһитин арашдырылмасында
 XIX әсрин соң рүбү илә XX әср бир проблем кими кө-
 түрүлмәли, мұһитин бүтүн ашығ вә шаирлеринин
 жарадычылығының әлагәли сурәтде өјөрнилмәсінде хүсуси
 фикир верилмәлідір. Бурая Молла Тагы оғлу Мәһоммәд,
 Уста Абдулла, Ашығ Муса, Шаир Бәшир, Шаир Мәһоммәд,
 Шаир Әбдуләзім кими сәнэткарлар да дахилди. Оны да
 дејект ки, бунларын өксөрійетинин жарадычылығының
 аһыллығ дөврү сон әсрин 20-чи илләрінде дүшүр. Бу,
 проблемин һәлли вә XX әсрин әввәлләринде Кејчө ашығ
 мұһитинде жени мәрхәләни сочијәләндірән амиллерди.
 Проблеме үмуми баҳдығымыздан вә сонракы белмеләрдә
 мәсәләнин шәрхинә даһа соғ жер вердијимизден бурада анчаг
 сәнэткарларын бир гисминин адының чөкдик. Диггәгимизи
 исо даһа соғ бу мұһити формалашдыран гајнаглара
 јенәлтдік.

1. 1920-50-ЧИ ИЛЛӘР ИЧТИМАИ-СИЈАСИ ҚАДИСӘЛӘРИНКИ АШЫГ ШЕ'РИНДЕ ӘКСИ

Кејчө ашығ мұһитини формалашдыран амилләр
 сырасында ичтимай-сијаси мұһитин тә'сири дә аз дејилдір.
 Бурада даһа соғ үч фактор-рус /даһа соғ/, түрк вә иран
 фактору нәзәрә алынмалыды. Азәрбајҹан төрпаглары
 үргунда кедән саваш вә Азәрбајҹан әразисинде бүтән олан
 бирлијин јохлуғу/ ханлыглар нәзәрдә тутулур /нәтижә
 е'тибарилә Русијаның тә'сири алтына кәтириб чыхарды.
 Бирбаша рус дигтәси Азәрбајҹаның башы үзәрінде
 көрсәнди. Мұрәжжән вахтларда Түркијә вә Иран мәсәләје
 мұдахилә едіб өзүнә бир көjnәк жаһын олан Азәрбајҹаны рус
 чајнағындан гурттармага чалышды. Бурада дахили гүввә-

ләрин дә ролу аз дејилди. Аңчаг алынмады. XIX әсрин 60-чы илләриндән башлајан гачагчылыг һәрәкаты да һәмин мејлини бир һиссәси иди. Гачаглыг едәнләрдән чоху бирбаша вә долајысы илә һәмин сијаси аб-нава илә, бир гисми исә Қөјчә мүһити илә әлагәли ел гөһроманлары иди. Онларла бағлы жараан нәгмәләр, ejni заманда онларын бо'зиләрчинин өзләринин жаратдыгы ше'рләр бир нөв сијаси мүһитин сөчијәсидир. Онларда сијаси сыйхынтыдан чох, һәмин сыйхынтыдан даһа габарыг көрүнән мәһәббәт варды. Бүтүн бунлар, j'ни сијаси аләмдә баш берәнләр бир нөв әдәби мүһиттә дә сијаси әпвали-рунијәли мотивләри күчләндирди. Дөврүн характеристикасы бир нөв әдәби мүһиттә әксини тапырды. Һәмчинин заманын мұхтәлиф ичтимай-сијаси мұнасиботләри Қөјчә ашыг мүһитинде дә өзүнә-махсуслугла поетикләшdirилирди. Еjни заманда Русијанын нүфуз даирәсінин үстүнлүк тәшкил етмәси вә онун табечилијинде олма да ашыг жарадычылыгында өзүнү тамамилә башга чүр көстәрирди. Русија истила етди әразиләрдә жашајан халгларын идеолокијасыны да истила етмәк саһосинде әмәли ишләр апарырды. Буны ән бириңчиси Тифлисдә жаранан әдәби-мәдәни мүһит вә рус дилиндә гәзет, журнал чайы, јерли әналидән рус тәһисилли мә'мурлар жетишдирмәси илә едирди. Лакин просес о гәдер дә сада, асан кетмирди. Гафгазда башланан гачаг һәрәкаты бир нөв е'тираз ифадәси иди. Ашыгларла ел гәһрәмәнләри /гачаглар/ арасында жаһынлыг, онларын тә'рифи вә ejни заманда халг арасында жашајышы хүсуси мараг догурурду.

Е'тираф етмәк лазымдыр ки, идеологи әлејідарларымыз "Гачаг" вә "Гачагчылыг" сөзләрини тәһриф етмәжә вә ону экс мәнада ашыламага чөнд көстәрмишләр. Лакин заман вә мәкан баҳымындан һәмишиә вә һәр јердә гачаг халғын, зәһмәткеш тәбәгәнин мәнафеини мұдафиә едән, ганунсузлуға гаршы чыхан, мүбәризә апарап икид вә чөсур адамлар олмушлар. Азәрбајчанда да бүтөв дөврләр үчүн, хүсусилә 1920-30-чу илләрдә, набелә 1941-45-чи илләрдә, о чүмләдән Қөјчә мәһалында мәвчуд олан гачаг һәрәкаты анчаг вә анчаг халғын-зәһмәткеш тәбәгәнин мәнафеини күлмүш дур. Һәмин гачаг дәстгәлори билаваситә ермәни-дашнағ үнсүрләринин јеритди мә'нәви вә физики кеносидә гаршы чыхмыш вә ачыг силаһлы мүбәризәјә башламышлар.

Тәбиидир ки, белә бир суал ортаға чыха биләр. Ахы

сөһбәт дашиңаг һакимијәтинин соң илләриндән вә әсасән коммунист һакимијәти илләриндән кедир. Бәли, бурада бир мөгамы хатырлатмаг лазыымдыр. Ермөни милләтчи партиялары илә-хүсусән "Дашнаң" ва "Гыңчаг" партиялары илә большевикләр һәмишә сый әлагәдә олмушлар. Дашиңагсүтјунун лидерләриндән бири олан О. Качазнуни 1923-чу илдө Бухарестдо дашиңаг партия фәалларының вә ермәни ичмасы фәалларының биркә յыгынчагында чыхыш едоркән бу мәсәләни ачыглараң демишидир: "Назырки тарихи мөрһөләдә партия (әни Дашиңагсүтјун) өз вәзиғесини јеринә јетирмишләр, онун апардыгы мубаризони инди даңа угуrlа большевикләр апарырлар". Бәли һәмин большевикләр Қејчәни, Дәрәләйәзи вә Зәнкөзуру Азәрбајчандан гопарыб зорла Ермәнистана "бирләшdirдиләр". Даңа дөгрүсу, һәмин белкәләрнин "Ермәнилошдирилмәсини" расмийләшdirдиләр.

Бу, һәр шејдән өнчә, инди Ермәнистан адланан кечмиш түрк-огуз елинин ишгалы иди. Сијаси исмәтимизин зорланмасы иди. Мәһәз буна көрә дә башга белкәләрдә олдугу кими Қејчәдә дә бу зоракылыга, бу дәробәлијә дәзмәјән Чыгал һәсән, Мәшәди Мәһәммәд, Топал Оруч, Мәшәди Һүмбәт, Феда Исмајыл, Идрис, Гурбан, Һидајәт, Һәсәнгулу, Гәшәм Һүсәјнов, Ибраһим, Мисир вә Нәсир гардашлары, Билош һәјдәров, Оруч Рүстәмов кими халгымызын икид, чәсур огуллары гачаг дәстәләри һалында бирләшмәли олдулар. Истәр 1920-1930-чу илләрдә, истәрсө дә сонракы илләрдәки гачагчылыг һәрәкаты монфур ермәни кеносидине гаршы чыхмыш вә зәһмәткеш халгын монафеји мөвгејиндә дурмушдур. Буна көрәдир ки, халг һәмин гачаг дәстәләри вә онларын рәһбәрләрини бөյүк мәһәббәтлә севмишdir. Онларын икидликләри, апардыглары мубаризе шифаһи вә јазылы әдәбијатда өз әксини тапмыштыр. Бир чох сөјләмәләр, рәвајәтләр, мұхтәлиф епизодлар инди до өз мараг даиресини кичилтмәмишdir.

Еләчә дә дикор ел гәһрәманлары илә бағлы јаранан дастан вә рәвајәтләр /Мәсәлән, Ашыг Әләскәрлә Әдли Алы/ XIX эсрин орталары вә XX эсрин әввәлләрindәki ичтимай-сијаси вәзијәти характеристизе едир. XX эср Азәрбајчанын ичтимай-сијаси һәјатында һәмишә ениб галхмаларла, габарма вә чәкилмәләрлә, кәркинликлә характеристизе олунур. Қејчә әдәби мүһити дә һадисәләрин мүрәккәбликләри ичиндә иди вә ону јашајырды. Һәм дә Ашыг Алы вә Әләскәр кими гүдрәтли сөнәткарларын

1 Исмајыл Һүсәји оғлу. "Шимали Азәрбајҹан" гәз. N 14, 1991

көніңіндән чыхан ашыг-шакирлөр белә ичтимаи-сијаси вәзијәтлөрдә даһа фәал көрүнүрдүлөр, бир нев апарычылыг функсијасыны дашијырдылар. Бу дөврдә Қоңырау ашыг мұнитинде Уста Абдулла, Шаир Мәһеммәд, Шаир Бәшир, Шаир Әбдулозім, Ашыг Гурбан, Ашыг Талыб, Ашыг Нәчәф, Нөврәс Иман, Ашыг Муса, Шаир Һашим вә с. кими ел сөнэткарлары, устад ашыглар жашајыб жаратмышдылар. Бунларын демәк олар бөյүк бир гисми Элдескәрлә жахыныг, гоһумлут әлагосиндә олуб, дикәр бир һиссәси исә жа онун шакирди олуб, жа да бу вә жа дикәр дөрөчәдо онунда томасда олуб. Фәрги жохдур, наңсы вәзијәттө олурса олсун, онларын һәр бири бу мұнитин жетишдирмәсі кими үмуми аб-навада бирлаширилдиләр. Бир нөв дөврүн ичтимаи-сијаси қаркинили олларын чијинләринге дашинырды. Бурада мараглы олан ики истигамат өзүнү қөстәрир. Бу исә XX әсрин әввөлләринге Ленин ингилабынын голәбесиндән соңра ичтимаи-сијаси аб-наваны экс етдиရән ше'рләрлө баглыды. Онларын бир гисми тәбии бир инамын нәтижәсі кими дөврүн һадисәләринге мұнасибәттө баглы жарапан ше'рлөр идисә, дикәр бир гисми жени идеолокијанын күчлү ахыны, көлишил әлагөлијиди. Мәнз һөмин дөврдә дин, көнің системә гарышы жазылан ше'рләринге эксоријәти белә бир просесин нәтижәсі иди. Бу нұмунәләр жазыландан чох жаздырылана охшајырды. Моллаларын, дин адамларынын тәнгиди құтлови һал алмышды, бир нөв силсилә ше'рләр сәчијәсі дашијырды. Тәбии ки, дин адамларынын тәнгиди, онларын фәалијәттіндәкі ғүсурлары ше'рләрдә өз әксини тапа биләрди, анчаг ағына-бозуна баҳмадан нечә кәлди жазмаг, бу артыг идеолокијанын диггәти иди. Мәсәләjә уста Абдулланын жарадычылығындан бир нечә нұмунә қөстәрмәклә айданылыг қәтиrmәк олар. "Моллалар" мұхәммәсендә охујурат:

Сосиализм гурулушу,
 Жызды хайн обасыны.
 Бах Абдулла һеч қөзлөмир
 Сейидләринг дуасыны.

Бурада әсрин әввөлләринге бөйүк идејаларла өзүнү қөстәрмәк чәһдиндә олан социализмн биртәрәғли тәрәннүмү, һадисәләринге ифраты нәзорә чарпыр. Тәбии ки, бунун архасында инам да варды, жәни жарадычы ичамы дајанырды. Көнің дүнія илә жени дүніянан атрибулары

гаршылашдырылыр вә жени олана ифрат мұнасибәт билдирилирди. Оны да дејәк ки, XX əсрин əввәлләри ичтимаи-сијаси һадисәләрин зөнкинилиji баҳымындан хүсуси мараг дөгуранды. Бөյүк идеолокијанын кәлиши, "социализм", "большевизм-меншевизм" гаршылурмалары, дани рәһбәрә мәһәббәт, ингилаби һәрәкатын айры-айры нұмајәндәләри илә баглы жаранан мифләр, колхоз гүручулугу, вәтәндәш мұһарбиеси вә с. мәсәләләр, шүбәсиз, Көјчә әдәби мұһитидән дә жан кечмирди. Аңчаг жарадычылыгда әсас мәсәлә һадисәj объектив жанашма, ифратта вармама иди. Белә һаллар исте'дадла, жарадычынын шәхси кеjфиjэтләри илә баглы мәсәләди. Ел анасы олан ашыглар да бу мәсәләj мұнасибәтини билдирир, сијаси аб-һаванын кәssинлиji илә, Сибир горхусы илә бир нөв реаллыгын тәсвирини вермәк арасындақы чыхылмазлыгда галырды. Мәhз она көрә дә мүәjжәn мәгамларда мәчбуриjöt гаршысында Ленин, партия әди илә ше'рләр жазылырды. Дикор бир групп исә сифариши "даha чәсарәтлә" јеринә јетирир, "ага жаңында әn'ам алмаг", "hөrmәt-иззәт газанмаг" үчүн бу жолу кедирди. Фәрги жохду, жарадычылыгын аңчаг бир үзү вар. Мәсәләнин башга бир тәрәфи исә инамла баглыды, јәни социализм идеаларына инам варды вә бу инамдан да тәбии ше'рләр жарырды. Геjд етмәmәk олмаз ки, һәр бир жени шеj илк анлarda җахшы гаршыланыр вә мүтәrәggи көрүнүр. Бу һал тәкчә Көјчә ашыг мұһити үчүн деjил, бутөвлүкдә һәмин дөвр әдәбиjатын проблеми иди вә Көјчә ашыг мұһитидә дә варды. Мұһитин демәк олар бүтүн жарадычылығына сираjт едири. Мәсәләn, Уста Абдулланын "Јери" рәдифли ше'ринә бахаг:

Ленин кими вар көмәjим,
Һагдан дүзәлди диләjим.
Ишыг тапыбыр еjnәjим-
Жахшы сечир көзүм јери.

Бу ше'рин сонракы бәндиндә мәсәләнин мәhijjәti ачылыр вә сәнәткар инамынын сәбәби аjdынлашыр. Кеhнә гүрулушун чатышмазлыглары, күн-кузарын пислиji, халғын ағыр вәзиijәти, чәкдиji зилләт - бүтүн бунлар, тәбии ки, жени гүрулуша инам жарадырды вә бу инамын нәтиjәси кими Уста Абдулла жазырды:

Јердән думан чәкилибди,
Торпаг бизә әкилибди.

I Уста Абдулла. Ше'рләр. Қәнчлик, 1976, с. 9.

Гараж-гулдуур чекилибди,
Бир доланым көзим жери.

Дөврүн ичтимаи-сијаси һадисөләринин ашыг јарадычылығына көлиши әсрин 20-чи илләри үчүн сөчијүү иди. Бу һадисөләрин мүрккөб ахарында өзүнү реаллыга уйғун шәкилдө көстөрирди. Ашыг исө белө бир вәзијјәтдә өзүнүн бојнұна көтүрдүү бејүк функцијаны јеринә іетирирди. Бу Озан Дәдә Гөргүндән, Гурбанидән, Ҳаста Гасымдан, Акыл Валеңден во XX әсрин говшагында Ашыг Алыдан, Ашыг Эләскәрдән көнөн, елин анасы, ағасагалы, башбиләни слма мәсәләси иди. Лакин гәдәр етдијимиз бу бејүк мәсәлә XX әсрин әввәллөриндә сијаси реаллыгларда жолундан сапма кими көрүнүр. Бунун сәбоби мүддәттөн мәрһөлөјө гәдәр алданылымш инамла бағлы идисо, лакин сонрадан сифаришли ше'рлөрин жазылмасы иди. Мә'лум или ки, экс тәгдирдә јарадычынын жери ja Сибир, ja да тәбири иди. Һөр һалда мәсәләјө кениш баҳмаг, бүтүн мәгамлары нәзәро алмаг лазымдыр. Экәр Көјчә ашыг мүһити кими гудрәтли бир мүһит бу вәзијјәтдөн салына билмирдисө, тәбии ки, онда мәсәләнин чәтилилијини баша дүшмөк лазымды. Чүнки һәммиң дөврдә Көјчә әдәби мүһити /20-50-чи илләр/ өзүнүн Эләскәрдән сонракай ән јуксөк мәрһөләсіни жашаырды. О дөврдә ичтимаи-сијаси мүһит с гәдәр ағыр во чатын шәраигли иди ки, орада аб-навасынын истигамәттини, дөгрү жолундан чыхдыгыны да демәк мүмкүн дејилди. Чүнки бүтүн истигамәтләрдә шүарчылыг вә мүстәмләкәчилүүн, ишкөңчәнин бу шүарчылыгда өртбасдыры варды. Јарадычы исә һөгигөт түлүндө олан бу жаланы, фәрги јохду, биләрәкдән, билмајәрәкдән тәсдиғләйирди. Эләскәр кими бир дуһанын чухасындан чыханлар бә'зән заманын бүрүгүнүн кедирдиләр. Бә'зән бу кедишин өзүндө дә мүһити гарышы е'тираз мотивләри күчләнірди. Көјчә мүһитиндо жашаыб јарадан ашыгларын чоху XIX әсрин аб-навасынын удмушшулар. Онларын аяғынын бири XIX әсрдә, дикәри XX әсрдө иди. Мәсәлән, Көјчәли Шаир Мәһәммәд, Көјчәли Шаир Эбдуләзиз, Шаир Бәшир, Уста Абдулла, Гарағоунлу Ашыг Эсәд вә башгалары буна нумунәдир. Бу ашыгларын јарадычылығында дөврүн ичтимаи-сијаси мәсәләләринә мұнасибот кениш сөчијә дашылышы. Социализмин, Октjabр ингилабынын, "гардаш" республикаларын, айры-айры шәһөрлөрин, вәтәндеш мұнарибәсинин, 37-чи ил репресияларынын, Бејүк Вәтән мұнарибәсинин во мұнарибәдән сонракы дөврүн һадисөләри

1 Уста Абдулла. Ше'рләр. Қанчлик, 1976, с. 9.

јашајыр ве ичтимаи-сијаси мүнит бунунда характеризу олунур.

Бүтүн бунлар ашыг јарадычылыгында бир силсилә тәшкил едир. Ежки заманда ашыгларын /ајры-ајры сөнәткарларын/ фәрди јарадычылыгында да бир силсиләдир: Мәсәлән, Ашыг Эседин "Бахыц", "Көрек", "Чан Москва", "Азәрбајчан", "Јаша мәденийәт, јаша", "Шота Руставелийә", "Чанбул", "Партия" "Дөрдүнчү бешиллик нағында", "Азәрбајчанын иијири беш иллијинә", "Јазырам" /Азәрбајчанын 30-иллијинә нөсөр олунуб/, "Вәтәним", "Елмди" ве с. ше'рләрини нүмүнә көстәрмек олар. Бир ашыгын белә бир зәнкүнликдә олан ше'рләри бир ашыг сөвијјәсингә дејил, мүнит сөвијјәсингә ичтимаи-сијаси шәраити сөчијәләндирir. Октіабр "иигилабынын" голобеси ило социализмий "тәнтәнеси" башлајыр, бешилликләр ве республикалара ортени-медалларын верилмәс, бүтүн инчәликләринә гәдер, "иигилабдан" башиламыш памбыгадәк јазылан ше'рләрин нымысы ашыгларын јарадычылыгында езүнә јер тапырды. Мәсәлән, Ашыг Эседин "Бахын" рәдифли кәрајлышына фикир верәк:

Сосимиз артыр нөр јакда,
Азадлыг вар бу дөвранда,
Орденли Азәрбајчанда,
Мәрд гыза, оғлана бахын.

Ше'рин сонунчук бәндидо устад сөнәткар гарлаш республикаларын "Күлүстانا" бәнзәдүйини ве бунун социализмий тәнтәнеси олдуғуну көстәрир.

Эсәд, тәбин кәлиб чоша,
Алгыш он алты гардаша.
Социализм чатыб баша,
Күллү күлүстана бахын.

Бу күн XX әсрин сонунчук илләриндә бу ше'рләр бизэ о гәдәр тә'сир едичилик мәгамында көрсөнмәјо да биләр. Анчаг бир шеји унутмаг лазым дејил ки, нағында даныштыгымыз бу эһвали-рунијәли ше'рләр дөврүн сәчијјәси, дөврүн дигтәси иди ве заман белә көстәрирди. Бундан исә анчаг фитри исте'дад саһибләри үзүағ чыхырды, даһа дөгрүсу, бу күнкү көрүнөчәк бајагылыгдан узаглаша билирди. Алиминдән ел нәгмәкарына гәләр бөյүк әксәрийјәт бу јолу инаныб кечирди, инанмајандар исә ичине

1 Ашыг Эсәд. Сечилмиш әсәрләри. Бакы, 1979, с. 12.

чәкилирди. Јенә Ашыг Әсәдин ше'рләриндән бир нүмүнә нәјә фикир верәк:

Ашыб-дашан нефт, бензинин,
Орденлисән јох әвәзин,
Ағ памбыглы Муған дүрүн,
Жетир дада, Азәрбајчан.

Сәнәткарлыг баҳымындан о гәдәр дә диггәти чәлб етмојән бу парчада Вәтәнин тәбии сәрвәтләри, она орден медал верилмәси бөյүк мәһәббәтлә хатырланып. Бу севки тәбии оланды, нағисәләрин эсил мәнијәттәндән хәбәрсиз олан ашығын севкисидир. Жухарыда гејд етдијимиз кими, бу севки бөյүклү-кичиклү бүтүн сәнәткарларын ярадычылығындан кечир. Ашыг Бәһмән Гарајевин "28 агрелдән соңра" ше'ри бу сијаси-ичтимаи мүһитин ардычыллыгla оксидир. Ашыг бир нөв өзүнүн шәхси һәјаты илә мугајисәли шәкилдә илләри, "ингилабы", "ингилабдан" соңракы вәзијәти, большевикләrin бәj-хан дүнјасынын мәһвини, Ленинин бөйүклүнү вә с. мәсәлләри, еләчә дә Алмания илә апарылан мүһарibәни, Конститусијанын гәбулуну гејд едир. Бело бир инчәликләр ашығын билик даирәсинин зәнкинлијини, дүнјакөрушүнүн әhatәлилијини вә деврүн ичтимат-сијаси вәзијәтинин саза кәлишини көстәрир.

Ленин верди мәзлумлара бирничат,
Гурулду өлкәдә јени, шән һәјат,
Бүтүн іер үзүнә еjlәди исбат,
Совет һәкумәти мәрди-мәрданә.

Биз он беш гардашыг-Москва ата,
Бу халгын әлиндән о, тута-тута,
Чыхартды ағ күнә, хош бир һәјат,
Азад һүгүг вериб нара баһыран.

36-бәнддән ибәрәт олан бу ше'рдә демәк олар ки, бүтүн республикалар өзүнүн Советләр бирлијиндә көркәми илә сәчијәләнир. Ше'рдә Ашыг Бәһмәнин сәнәт гүдрәти тәssvir вә тәrәnnüm таразлығында аjdын көрүнүр. Еjни заманда бу чүр тәssvirләrdә мүәллиф ардычыллығы көзләjә билир. Чар Русијасына гаршы е'тиразлардан тутмуш ингилабын гәләбәсингә, бешилликләре, социализм гуручулугуна, коммунизм идејаларына гәдәр һамысы өзүнүн өксини тапыр. Шаир Казымын "Ленинин һүнәри" адлы мүхәммәси дә поетикилиji, jүксәк дејим тәрзи илә мараг

1 Ашыг Әсәд. Сечилмиш әсәрләри. Бакы, 1979, с. 12.

2 Кирпи журналы. N 8 / 116 / "Коммунист" гәzetинин нәшри. 1957-чи ил апрел ајы.

догурур.

Петербүргда дава дүшдү,
Ленин бир һүнөр еjlədi.
Фөhlö-көндли гошун чөкди,
Тол вурлу, туфан ejlodи.
Падшаһы тахтдан салды,
Тахтыны виран еjlədi.
Губернатор, чиновниклэр,
Аһ чөкди, фөған ejlodи.
Мән дә јашасын демишом,
Бир белә чана ѡолдашлар.

Ше'рин поетикилүнө сез ола билмәз, ejни заманда сәнэткар инамындан көлән һадисөнин төсвири вар. Октябр "ингилабынын" тәнтәнәси, социализм идеялары, көһнө дүнjanын тар-мар олмасы бу дөвр поэзиасынын эсас тохуначагы мөвзү јери иди. Вө јаҳуд да шаир Мәһоммәдин "Фәләк" адлы ше'риндөки паралелләр дөврун ичтимаи-сијаси вәзијәтигин характеристикасыны вермәк бахымынлан даһа чох диггәти чәкир.

Иникилисдән кәлән шалон
Көјчони гојду вирана.
Өләни өлдү, гачаны
Дағларда дүшдү борана.
Ач галды ушаг, аглашды.
Һамы јөн тутдуг арана:
Чијнимизә хурчун вердин,
Дөндөрдин һаммала, фәләк!..²

"Ингилабын" тәнтәнәси, варлынын, касыбын фәргинә варылмамасы, бәрабәрији, фәhlö-кәндли һөкүметинин гурулмасы, касыб балаларынын мәктәбә көндәрилмеси вә с. мәсәләләрдән сөһбәт аchan Нөврәс Иман "Кәлибди" ше'риндә фикрини белә ачыглайыр:

Бу ишрәтли чаһан, бу јени аләм
Фәhlö-кәндли вәтандаша кәлибди.
Елм, һүгүг сәркәшли һәр мәгамә
Көзәл дүзәлибди, баша кәлибди.
Фагыр юксул, сән дә кез ач, аյыл бир,
Бу јени замана фәһм јетир, сән көр.
Шура үчүн бу нөв илә салам вер,³
Сөјлә јаша, бир дә јаша, кәлибди.

Бу нүмүнәләрдә ики гурулушун мүгајисәси апарылыр

1 Ше'р өлимиздә олан топламалардан нүмүнәдир.

2 Әләскәр очагы. Топлајаны вә тәртиб едәни И. Әләскәр. Бакы. Жазычы, 1991, с. 80.

3 Әләскәр очагы. Топлајаны вә тәртиб едәни И. Әләскәр. Бакы. Жазычы, 1991 с. 190.

вə јени дүнјада халгын даһа шөи, даһа раһат јашамасы, шуранын қолиши илə миллөтин (жохсулун) чох шејдән налы ола билмөси аjdын ифадо олунур. Којчо мұһитин-дәкі ичтимаи-сијаси мәсөләлөр тәкчө бунунла битмириди. Тәбии ки, јени мұһитин, јо'ни социализмин өзүнүн доктордугу проблемлөр до варды. Еjни заманда ингилабдан сонра Ермәнистан Республикасынын түрк /Азәрбајҹан/ торнаглары несабына јарадылмасы, әналиниң дүшүнүлмүш шәкилдө сыйыхыштырылмасы вə нэтичө е'тибарилә көчүрүлмөси, қондлөрин бошалдылмасы, кениш мө'нада интеграсия ашың-сөноткарларын диггәтиңден узагда дејилди. Дәдо-баба јурдларындан, јајлаглардан кизил вə ja ачыг шәкилдө сыйыхыштырылма рус сијасотинин хофы илə өлаголи иди. Тарихи Азәрбајҹан торнаглары бөյүк империјанын мәкрли сијасоти нэтичесинде өлдән кедирди, дикор төрөфдөн исə халгларын гардашлығы мәсөләсі ортаја атылырды. Анчаг габагчыл зијалылар, ел мұдрикләри мәсөләнин но јердө олдуғуну яхшы билирди. Ашыглар, ел шаиrlәри ајры-ајры ше'рлөринде буна е'тиразыны билдирирдиләр. Мәһз дөвүрүн ичтимаи-сијаси һадисәләринин кедишинде бу, проблем кими дурурду вə Којчо ашыг мұһитинде белэ бир ағыр проблемлә үзләшмөнин чәтинлијини нифрөт вə е'тиразла ифадә едирдиләр. Андроникин башчылығы илə ермәниләрин Азәрбајҹан қәндлөринө һүчуму, күтлөви гыргынлар төрөтмәси, адлы-санлы, ел ичинде танынан Дашқондли Ашыг Нәчәф кими шәхсијәтлөрин ишкәнчә илə гәтлә јетирилмәси, гадынларын вə ушагларын дидири гуулара атылмасы, вәзијәттин ағыр мәгамында Түркіјәдөн Энвэр Пашанын сөрөнчамы илə Мұрсәл Пашанын вə Нуру Пашанын низами гошунла һадисәјә мұдахиләси вə ермәниләри өз јерине отуртmasы сөноткарларын јарадычылығында өз эксини тапырды. Һадисөлорин мәнијјәти там аждынлығы илə көстәрилди...

Үмумијјәтлә, ермәниләрин тәчавүз сочијәли габармалары XX өсрө өзүнү даһа чох көстәрир. Бә'зи мәгамларда бу һадисәләр сөнкијән кими көрүнсө дә, әслиндө туфан габагы тәлатүмү хатырладыр вə империјанын функционери кими чыыхыш едир. Ашыг Бәймән-до 1948-чи илин һадисәләри, Којчәдә һөмін илдә мә'нәви кеносидин бариз нұмуноеси олан көчhакечлөр вə бу һадисәнин гаршысыны алмагда сәнәткар ачизлиji, ажрылыг дәрди, вәтән һәсрәти кениш шәкилдө үрек јаңысы

илә верилир.

Бу жаҳын күнлөрдө көчүб кедөрөм,
Вэтөн, күсмө мөндөн, баҳ, күсмө мөндөн,
Һәр жанда тө'рифин сөнин сөйлөрөм,
Белөдир замана, баҳ, күсмө мөндөн.
Һәр кәсин өз ели, обасы қарок,
Һәр косин өз јурду, јувасы корок,
Һәр дөрдик дорманы, давасы қарок,
Билирсән дәрдими һах, күсмө мөндөн.

Бүтүн бунлар Көјчә мүһитиндө XX әсрин әввәлләриндәки во 50-чи илләре гәдәрки ичтимаи-сијаси вәзијети характеризә едир. Бурада мүһитин, дөврүн үмуми проблемләриндөн өлавә, ejni заманда, Көјчәнин өзү үчүн проблем олан мәсәләләр варды. Эн агыры исо јухарыда даныштыгымыз империјаның мәкрли "парчала, һөкм сүр" сијасетинин јеридилмәси вә халгларын өз јурдундан-јувасындан дидәркин салынmasы иди. Бу күн бу сијасөт нәтижә е'тибарилә Көјчәнин јохлугуна, бу мүһитин мә'нәви мәдәнијәтинин, сәнәт адамларының пәрән-пәрән дүшмәсинә сәбәб олду. Н.Арифин "Көјчәлиләр, дагылмајын Көјчәдән" нарајынын әсрин әввәлләриндө, социализмин "тәнтәнәсі" дөврүндө башлајан мәчбури көчүнүн сон һычтырытысы иди. XX әсрин әввәлләриндө Көјчә ашыг мүһити өзүнүн, демәк олар, гызыл дөврүнү јашады. Бу мүһит бүтөвлүкдә Азәрбајҹан ашыг јарадычылыгына мүтәрәгги тә'сир едә билди, бир нөв инкишафы үчүн тәкан ролуну ојнады. Ичтимаи-сијаси мүһитин кәркинлиji, колхоз түрүчүлүгү, социализм системи вә онун гурдугу ојунлар, мүтәрәгги вә гејри-мүтәрәгги чөһөтләри илә Көјчә ашыг мүһитиндө өзүнүн әксини тапды. Сифаришли јаздырмалардан ашығын өзүнүн үрәинин сәсијилә јазма гәдәр бу дөврүн /нагында даныштыгымыз 20-50-чи илләр/ елә бир надисәси јохдур ки, устад сәнәткарларын, ел шаирләринин јарадычылыгында әксини тапмасын. Бу баҳымдан нәмин нүмүнәләр жаҳын кечмишилизин тарихидир.

2. АШЫГ ПОЕЗИЈАСЫНДА БӘШӘРИ МОТИВЛӘР

Ашыг јарадычылыгы мөвзу даиреси е'тибарилә олдугча зәнкиндир. Ичтимаи һәјатын елә бир проблеми јохду ки, онда әкс олунмасын. Торнаг, вэтөн мәһәббәти, өвлад-валидејн мұнасибәти, көзәлликләрин тәрәннүмү, гадына мұнасибәт, севки дујгулары, тәбиәтин әсрарәнкиз

1 Бәһмән Көјчәли. Вэтөн, күсмә мәндән. Елм, 1994, с.10

Фұсункарлығы вә с., ејни заманда бунларын әкси олан гејри-инсаны кејфијетлөрін тәчессүмү, һадисөләре тәңгиди мұнасибәт, дүнja, заман нағында дүшүнчөләр, бүтүн бунларын һамысы, ашығ жарадычылығынын мөвзү даиресини әкс етдирир. Бу әнатөлилік үмуми ашығ жарадычылығы үчүн сәчијјөві проблемдір. Галды онун айры-айры мүнитләрде тәчессүмү мосоләсі, бу үмуми проблемин тәркиб һиссесідір. Мәһз она көр дө олдугча кениш олан бу проблеми ашығ жарадычылығына истигамәтләнмә вә әксинде мүнитдөн үмуми ашығ жарадычылығына истигамотләнмә кими арашдырмай кореклиди. Белә вәзијәт исо проблемин даһа айдын ачыгламасына хидмәт едір. Мәсөлән, Гурбани, Аббас Туфарғанлы, Қаром, Гәріб, Ҳаста Гасым кими устадларын Қејчә ашығ мүнитине төсіри, ејни заманда, бу классик ән-әнәдән башга Қејчә ашығ мүнитиндәki өзүнномақсуслугун, жарадычылығ ахтарышларының ортаға чыкарылmasы даһа әсас оланды вә проблемин әсас һиссесинин һөлли демекдір. Бу мә'нада Қејчә ашығ мүнитинде идея ахтарышларының өјронилмәсі, мөвзү истигамәтләринин тәдгиги көреклидір. Женә дө конкрет бир тарихи мәрһәләні / XX әсрин 20-50-чи иллөрini арашырылғымыз мәғамда мүнитин классик нұмајәндәлөрінин: Озан Һејдәрін, Озан Ибраһимин, Мискин Абдалын вә мәшінүр үчлүjүн / Ағ Ашығ, Ашығ Алы, Ашығ Әләскәр / жарадычылығ угурлары диггәт мәркозинде дајаныр. Бу дајанманын мұмкүнсүзлүjүнү, гачылмазлығыны Ашығ Әләскәрлә баглы халт арасында дајајан ашагыдақы бајаты да көстәрір.

Әзизим, көj чомәнә,
Шеh дүшду көj чомәно.
Әләскәрі сәслодим,
haj верди Қејчә мәнә.

Әләскәр гүдрөтіни, онун жарадычылығ имканларыны олдугча жүксәк сөвијәдә әкс етдиရән бу бајаты Әләскәр вә Қејчә, Қејчә вә Әләскәр баглылығыны, ејни заманда, бу баглылығда Әләскәрін жерини соҳ дүзкүн әкс етдиришишdir. Мәсөләнин дикәр бир чөһәти исо үмумиләшдірмәжәчалыштырылғымыз дөвр Әләскәрдөн оғөдөр дә узагда дејилди. Чисмон о, һөјатда олмаса да, мә'нән, руһу илә, жарадычылығы илә мүнитдө иди вә мүнитдәкіләрин үстүндә онун устад руһу дујулмагдады. Оны да дејек ки, һәмнин дөвр Қејчә ашығ мүнитинде фәалиjәт көстәрән

ашыгларын бөйүк бир гисми онун жетишдирмәләри иди. Галанлары исо онун төсириндөн о гәдәр дә узаглаша билмирдиләр. Бу мәнада Көйчә ашыг мүһитинин XX әсрин 20-50-чи илләриндәки мөвзү истигамәтиниң өјрөнүлмәси мараглы вә диггәти чәлб едәнді. Галды мөвзү даирәсинин әнатәлилек мәсәләсинә, һәмин дәвр Эләскәр нүфузунун јашаыш вә ахтарыш мәрһәләсиси. Демек олар ки, бу мәрһәләдә, ejni заманда сон дөврләре гәдәр /империјанын кечүрмә сијасети нәзәрдә гутулур/ Көйчә ашыг мүһити мутэрөгги олачаг бир ин-кишафи јашајырды. Бу истәр һавачатларын јаранмасында, истәрсә дә ашыг јарадычылығына бәхш етдији устад сөнәткарларла әлагәлиди. Көйчә ашыг мүһити даһа чох бәдии јарадычылыға, јашатмагдан сох јаратмага мејлли олан мүһитди. Бу мүһитин бүтүн нұмајәндәләринде тәкрабсызылыг көрүнүр. Белә бир вәзијәттин мөвчудлугу мүһитин нүфузу вә нұмајәндәләринин исте'дады илә бағлы олан мәсәләди.

Көйчә ашыг мүһитиндә бәшәрилилек һөкм сүрүр. *Дүйә* вә *инсан*, заман вә *инсан* актуал бир мәсәлә кими устадларын јарадычылығында диггәт мәркәзиндә дајаныр. Мәсәлән, "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанларындақы "Кәлимли, кедимли дүнja, бир учу өлүмлү дүнja", еләчә дә классик әдәбијатын айры-айры нұмајәндәләринде, дүнja нағында дәрк олунан бәшәри һәгигәт вә јаҳуд да С. Вургунун "Сиррни вермәјир сирдаша дүнja" һәгигәти арашдырылмалы мәсәләдир.

Еләчә дә Хәстә Гасымын "Дүнja" көрајлышы классик сөнәт нұмунаесидир. Бурада бир тәкрабсызылыг, бир өзүнә-мәхсуслуг вар. "Сәксән ѡоллар бошалыб, дохсан ѡоллар долан дүнja"нын дәрки вә бу һәгигәтин посизија бән-зәрсизликлә қәлиши вар. Мұрачиәт сәчијәли бу шер мәз-мун бахымындан дәјәрли олдугу гәдәр, фикрин поетик чаларлары бахымындан да әвәзисидир.

Кәл-кәл сәндән хәбәр алым,
Сүлејмандақ галан дүнja.
Әзәлиң кәл-кәл еjlәjib,
Ахырын олду жалан дүнja. !

Бу бир нәфәрин /јарадычы шәхсин/ гәнаәти дејил. Іүз илләр, мин илләр іол кәлән вә бу юлун һәр үзүнү, ағры-ачысыны јашајан бөйүк тәчрүбәнин бир јарадычыда гәнаәтидир. Әзәли-ахыры көрүнмәjән бир сонсузлугда бу-лунан бу заманда мұвәggәти олан инсанды. Ашыгын

јарадычылыгында да белә бир вәзијәтдә даңа уғурлу, даңа хејирили олмаг арзуланыр. Җүнja ашыг јарадычылыгында һөмишә бәյүк мә'нада көтүрүлүр, онун әбдилиji, вәфәсүзлүгү, жаҳсы илә јамана, һеч нәјә әһомијәт вермәмәси, Нуһдан, Сүлејмандан галмасы вә с. кими проблемләрдә ачылыр вә инсан бу бәйүк атрибутун ичиндә бир фактор кими көрүнүр. Ейни заманда мугайисәлорин өзүндө до инсан вә дүнja анламы өсас хәтт кими көтүрүлүр. Мәсәлән, Ашыг Эләскәрин "Дүнҗада" рәдифли дөрд шे'ри вар, бүнлардан башгасы да ола биләр, һәр биринде бир-өзүнөмәхсуслуг нәзәрә чарныр, бу да устад дејими ило, дүнja анлајышынын ифадә зәнкинили илә әлагәлидир. Өсас хәтт кими исә дүнҗанын әбдилиji вә бу әбдиликдә инсанын мүвәггәти олмасы көстәрилүр.

Гафил көнүл, бу нә јолду тутүбсан,
Сәрф едирсән нә камалды дүнҗада?¹
Девләтә гул олуб, күл тәк ачылма,
Төх сәнин тәк құлләр солду дүнҗада.²

Бу үмуми мөвзүја чохлары мүрачиәт едиб вә бундан соңра да едәчәк. Ше'рләrin чохлугунда бир жаҳынлыг, ejni заманда сәнәткар дујумндан кәлән мұнасибәт дә вар. Мәсәлән, жүхарышакы дүнja нағындақы ше'рләрлә Ашыг Бәһмәнин "Дүнja" рәдифли гошмасы арасында жаҳынлыг /мөвзү жаҳынлыгы/ вә сәнәткар өзүнөмәхсуслугу вар.

Гәзанын гәһриди, фәләјин иши,
Неч кәса вермәди аманы дүнja.
Әжіб низамыны чәрхи кәрдишин,²
Сечмәди жаҳшыны, јаманы дүнja.

Көрүндүjү кими, бурада "гәзанын гәһри", "фәләјин иши" илә дүнҗанын амансызлыгы арасында паралелләр гојулур вә мүгајисәләр апарылыр. Кениш мә'нада бу оланларын һамысы дүнҗадаң кечир, айрылмаларын сон учунда реал дүнja говушуғу жараныр. Хәстә Бајрамәлидә бунун нисбетен фәргли дејимини көрүрүк. Бир нәв мүрачиәт сәчијәсіндә чанландырма, шохсләндирмә вар. Мизантөрәзидә бә'зән чох шејин јерли-јеринде олмамасы, нағын нағагга гурбан верилмәси, һансыса бир агилин, жаҳшынын надан әлинде зәлил олмасы, дөврлән, зәманәдән шикајет мотивләри чох заман дүнja анлајышына көлиб чыхыр вә һәг шеј нәтичә е'тибарилә онда чәмләнир.

1 Ашыг Эләскәр, 1 китаб, Елм, 1972, с. 158.

2 Бәһмән Кәjчәли. Вәтап, күсмә мәнделән. Елм, 1994, с. 20

Тарихин сөйлемәглә түртәрмаз,
 Көрүбсән чох бело замана, дүнja.
 Агилсон, ахизсон, сирри-пүнҗенсан,
 Дад сөнин олиndo, аман, а дүнja
 Киминин бәхтини күл ejlojirsen.
 Кимини јандырыр, күл ejlojirsen,
 Сон мәрди намәрдö гул ejlojirsen.
 Бахмырсан јахшыja, јамана, дүнja.

Бүтүн бунлар ени заманда өзү илә биркә заман проблеминиң дөгүрүр. Мәһз бу проблемдә, дүнja вә заман анлајышында олдугча мараг дөгурған кенишлик нәзәре чарпыр. Проф. В. Вәлијев буну Шәрг әдәбијатындан аныг јарадычылыгына көлән "фәналыг", "фәләк", "дүнja", "фани аләм" кими анлајышларла /мүчәррәд/ әлагәләндирir. Аначаг бу олса-олса мәсәләнин бир тәрәфи ола биләр. Дүздүр, дүнja, заманој мұрачиетлә јазылмыш ше'рләрин эксоријјәтіндә шикајет вар вә бунларын бир гисминде дүнjanын фанилиji көстәрилir. Амма мүәжжән бир гисми, даһа чох оланы дөврдән шикајет мотивидир /бурада дөвр ифадәсіндә заман мәһдудијәти нәзәре альянсы/. Һәр ики налда инсан үчүн јашамаг эзми, мұбаризоје чанатма көрүнүр. Бу һәмән ше'рләрин ашагы гатында слаи вә елә до чотинлиқло сезилмојанди. Профессор П. Эфәндијев исә бу мәсәләје тамамилә башга мөвгедән, ичтимаисиаси болаларын дөгурачагы һадисоләрден чыхан гәнает кими баҳыр: "Дөврүн хејири-шәри, јаҳшысы-писи, зарлышы-жохсулу, агалар-гуллар дүнjasынын бүтүн зиддийјәтләри аныг поэзиясында өз бәдии ифадәсіни тапмайшылар. Айры-ајры устадларын јарадычылыгынын бейүк бир исесеңи мәһз бу мөвзудадыр". Бураја биркә өчөти дә әлавә сләјек ки, устад сәнәткарын ләгәбләрине дә дүнjanын кешмәкешләри, агрылары, заманын вурдуғу мәһүрлөр өз тә'сирини көстәрмишdir. Мәсәлән, Мискин Абдал, Гул Аббас, Гул Маһмуд, Хәстә Гасым, Хәстә Бајрамәли вә фәрги јохдур, бу тәк бир истигамат үчүн дејил, аныг јарадычылыгында әзәли-әбәди дүнjanын ағыр кәрдишинин сәнәткар талејинә дигтәсидир. Заман проблеми бу дигтәсінин ән әсас оланыды. Мәһз она көре дә классикләримиздән үзү бәри дүнja, заман, инсан проблеми гсүлур вә бунларын һәр үчү ени мәгамда көтүрүлүр. Бу Гурбанида дә, Хәстә Гасымда да, Алмәммәддә дә, Ашыг Алыда да, Ашыг Эләскәрдә дә, Нөвәрәс Иманда да, Хәстә Бајрамәлидә дә белә олуб вә бундан соңра да белә олачаг. Мәсәләје

1 Хәстә Бајрамәли. Мәним Кејчәм. Жазычы, 1987, с. 10.

2 В. Вәлијев. Азәрбајҹан фолклору. Маариф, 1985, с. 164.

3 П. Эфәндијев. Азәрбајҹан шифаһи халг адәбијаты, Маариф 1981 с.241.

ајдынлыг кәтирмәк мәгсәдилә Алмәммәдин "Инсан" рәдифли гошмасына нәзәр салаг:

Ахыры фикир еjlә, гафил доланма,
Гәлбини шејтандан јад елә, инсан!
Елә иш тут, агибәтдә утанма,
Бачар кенүл јыхма, шад елә, инсан!¹

Инсана мұрачиғтә јазылмыш бу ше'рдә инсанын мөвчудлугу бир проблем кими ғојулур, онун үчүн ҳәрактерик олан мұсбәт кејиғіттәләре өзгөріш өн хәтдә дајаныр. Бу проблем ашып сәнәттіндә әсас оланларданды, дүнjanын, заманын кәрдиши дә, үмумијәттә нә варса, һамысы бүниунла әлагәдә верилир, бә'зән даһа кениш, бә'зән дә фәрдийәчилік сәчиijеси дашиырыр. Ән кениш тәчессүмү исә Короглунун "мәнми гочалмышам, ja зәманәми"? дејиминдә өзүнү тапыр. Бурада лирик гәһрәман да жаңышы билир ки, гочалан вә заманла мұгајисәде удузан одур, лакин гәһрәманын әжилмәзлиji, талеji илә барышмазлыгы бу оланы там е'тираф етмәjә имкан вермир. Женә дә нәтиjә е'тибарилә мәсәлә гәһрәманын зәманәдөн, дөврандан, елә заманын өзүндән - шикаjетине кәлиб чыхыр вә "белә заман hara, гоч икид hara" фәлсәfәсіндә дајаныр. Ше'р өзлүjүндә классик сәнәт нұмұнәсідір. Заман вә гәһрәман проблеминин әвәзсиз ачымы вә әвәзсиз сәчиijеси тә'сири бағышлаjыр.

Титрәjир әлләrim, тор көрүр кезүм,
Мәnми гочалмышам, ja зәманәми!
Долашмыр дәhanda сөhбәтим, сөзүм,
Мәnми гочалмышам, ja зәманәми!²

Бурадакы гәһрәманын тәкәббүрү, әжилмәзлиji илә заманын амнасызлыгы гаршылаштырылыр. Бу гаршылдума бүтүн әдәбиjат бою, еләчә дә ашыг жарадычылыгында өзүнү көстәрир. Мәсәлән, ашыг жарадычылыгын классик нұмаjәндәләриндән Гурбанидә ашагыдақы нұмұнәjә диггәт жетирек:

Гәм ѡемә, гәм ѡемә диванә көнүл,
Һәмишә рузикар белә дар олмаз.
Он бир аj чәкмисән зимистан гәһрүн
Нечә күлдү чеврәсіндә хар олмаз.

Никбинлик өзгөріші илә долу олан бу ше'р бир нәв сәнәткар һәjатынын, дүнjanын, заманын ағырлығы

1 Әлләскәр очагы. Ислам Әлләскәр. Бакы, Жазычы, 1991, с.5.

2 Ашыг ше'риндән сәмәләр. Кәңчиллик 1984, с. 153.

3 Гурбани. БДУ-нун нағариятты. 1990, с. 119.

сөчијјесини дашыјыр. Бурада бир нөв заманын јукү вар. "Фолклорун өз хүсуси јолу илә тарихэ ѡлдашлыг етмэси" вэ бу ѡлдашлыгда фолклора, елочо дэ соноткара бэдбинлийн јабанчылыгы дајаныр. Вэ бүтүн бунлар нэтичэе тибарилэ сијаси мотивлэр көлиб чыхыр. Чүнки сунун өсасында дөврүн, заманын догурдугу проблемлэр дајаныр. Демоли, бурада бэшэриликлэ ичтимаи-сијасилийн сэргээллэри позулур. Көјчо ашыг мүхитинде дэ ејнилэ белэдир. Онун ажры-ажры нумајэндэлэринин јарадычылыгында инсан вэ заман, инсан вэ дүнja проблемлэри гојулур вэ бу проблем фәрдијјэтчиликлэ үмүмилик мөгамында сөчијјэлэнир.

Гоча дүнja чохун јола салыбды,
Кечён көчүб, көчмөјәнлэр көчөчөк.
Гафил ичмэ бу күн эчөл шәрботин,
Ичэн ичib, ичмөјәнлэр ичөчөк.

Ашыг Алынын бу шे'риндэ заманын өзүнүн реаллыгы вар вэ бу реаллыгын ичиндэ инсанын хеирхাহыга, јахши ишлэр көрмэжэ чагырыши дајаныр. Бу чагырыш нэ Ашыг Алыда, нэ дэ ондан сонара көлөнлөрдэ, нэ дэ ондан эввэл көлөнлөрдэ яенидир. Бу јарадычылыгын үмуми проблемидir, инсанлыгын мөвчудлугу вэ бу мөвчудлууда характер мүхтэлифили илэ бағлы мэсөлэдир. Садэчэ олараг эн эсас оланлардан бири һөмин реаллыгы соноткарын нечэ мөнимсэж дилинэ көтирмэсий вэ ифадэ етмэсидир.

Көјчо ашыг мүхитинде бу даха јангылы шэкилдэ көрүнүр, хүсусилэ империја сијасэтинин мэкрли мөвчудлууга, күчүн Көјчэ ашыг мүхитинин хеиринэ ишлэмэдии мэгамларда бэдбинликтэн үсжанкарлыгага догру бир јол башлајыр, бу инсанлыгын мүгэддэс саваш јолудур, јурд, вэтэн јангысынын аловларындан доган савашдыр. Мэһз бэшэри вэ ичтимаи-сијаси мотивлэрлэ јүклэнэн Көјчэ ашыг мүхити эсримизин 20-50-чи иллэриндэ өз бојнуна даха агыр вэ даха мүгэддэс јük көтүрмүш олур. Бу, вэтэн мэһэббэти бир савашын јукү иди. Ашыг Бэһмэнин "Дүнja" гошмасында дүнja илэ инсан гарышлашмасы, бу гарышлашмада инсанын мүвэггэтилиji, ачизлиji көрүнүр:

Гэзанын гэһридир, фәлэжик иши,
Неч көсэ вермэди аманы дүнja.
Эжib низамыны чөрхи-көрдишин,
Сечмэди јаҳшыны, јаманы дүнja.

1 Ашыг Алы. Ше'рлэр. Жазычы, 1982, с. 70.

Ше'рин сонракы бөнләрингә бу үмуми шәкилдә дејилмиш мәсөләләр ачыгланып. Илтимасла, јалвармагла, аглајыб-сызламагла, һекм етмәклә, но билим даһа нә илә һеч нәјә бу гоча дүнијаның күзәшт етмәди, өз ахары илә кедиб, өз билдијини тутдуғу гејд олунур.

Но мала-дөвләтә, но вара баҳмаз,
Нөзир, нијаз, но до јалвара баҳмаз,
Но бир дәрдә дәрман, но чарә баҳмаз,
Инсаның яғысы, дүшмәни, дүнија.

Көјчө мүһитинин гүдрәтли јазарларындан олан Хәстә Бајрамәлидә бу проблем, дүнија, заман вә мөвчудад месөләси даһа кениш гојулур. Бу бир нөв сөнәткарын галеи, фәрли сыйхынтылары вә бу сыйхынтыларын нәтичә е'тибарилә ичтимай вәзијәтә котириб чыхармасы илә әлагәлиди. Килеј-күзар, дөврүн бинәвалығы, заманың боз үзү, көмәксизи, олсизи, нисбәтән зәңғи таңдаламзға истигамәтләнмәси кими һаллар мәһз бунунла баглыдыр. Бүтүн бунлар исә Хәстә Бајрамәлинин јарадычылығындан кечир.

Наразы гајыдыр көлән мәһманын,
Дәжишир илгарын, әһди-пејманын,
Вармы һәкмранын, шәни-мәрданын,
Вармы фәрманыны јазан, а дүнија!

Бу чүр мұрачиәтләрин мүәjjән мәғамларында амансызлығдан дөган бир нифрәт, сөнәткар гәзәби дә вар. Танрының мұвәggәти вердији өмүрдә бөјүк мүсибәтләrin шаһиди олан јазар бу мүсибәтләrin мүгабилиндә "виранә галачагыны" көзләдији һалда, эксинә елә нечә вар, о чүр дә дурдугунун шаһиди олур.

Көнүлләр дојмајан очоб чағын вар,
Шејтансан, құлдурубы, ағлатмағын вар,
Үројимдә дағлар ғәдор дағын вар,
Сөн нечә галмадын вирано, дүнија?!²

Бу чүр нұмунаоләрин, јәни дүнија, заман вә инсан паралелләринде дајанан ше'рләрин сауыны вә тәһлилини кифајэт ғәдор узатмаг олар. Чүнки бу инсаның дүнијаја көлиб дүшүнчәсінин формалашдығы замандан бу күнә ғәдәр дүшүнмә јери олуб. Бизә көлиб чатан /һәлә чатмајанлар бир жана дурсун/ бүтүн нұмуналәрдә бир ейнијәт дууулмагдадыр. Бу проблемин ейнијәтидир. Аңчаг

1 Аныг Бәйман. Ватән, күсма мәндән. Елм, 1994, с. 20.

2 Хәстә Бајрамәли. Мәним Көјчәм. Јазычы, 1987, с. 10

мұтәрәғти өн'өнә кими көрүнән белә бир хүсусијәгин өзүндә тәкрабарсызылыг вар, соноткар, өзүнәмәхсүслугу көрүмөкдәди. Истәр Гурбанидо, Аббас Гуфарғанлыда, Хәстә Гасымда, истәрсә до Қөйчә ашыг мүһитинин Аг Ашыгындан тутмуш сон нұмајәндесинә гәдер һамысында бу ики дәјәрли кејфијәт осас амил кими көрүнүр. Даңа чох сәнәткарын ифадә мәгамы илә, шаир-ашыгын дејими илә сечилир. Қөйчә ашыг мүһитинин паггында даныштыгымыз 20-50-чи илләрин жазарларындан бу мөвзуда һәср олунмеш шे'рләри тоiplасаг галын бир китаб алынар вә ёни заманда, ону да инамла демәк олар ки, тәһлилино варыб охусаг һеч бир тәкрабарсызылыг да нәзәрә чаримаз. Бүтүн бунларын һамысынын осасында мәһәббәт дајаныр: һәјата мәһәббәт, инсаны мәһәббәт, вәтәнә мәһәббәт. Бөшәрк идејаларла кекләнмиш "ашыг поэзијасында халгын мисилсиз гәһрәманлыг һүнәри, азадлыг угрунда мүбаризәси, дүнәјакөрүшү, һәјат вә мөишәти, истәк вә арзулары, көләчәјә инамы өз бәдии эксини тапмышдыр". Ашыг ярадычылыгы мүндәричеси вә мөвзуда зонкинлиji илә хүсуси мараг докуранды. Орада һәјатын елә мәгамлары, ела бир тәрәфи јохтур ки, өз эксини тапмасын. Чүнки, "ел асасы" олан ашыг халгла бағлы олан һеч бир мәсәләјә биканә гала билмәзді. Қөйчә ашыг мүһитинде дә бу тәффәррүата варма, бүтүн оланлара мұнасибәт, халгын мәишәти, адәт-өн'өнәси өзүнүн кениш эксини тапыр. Бир мараглы өтәт до вар ки, бу мәсәләләр Қөйчә ашыг мүһитинде фәргләндирichi өзүнәмәхсүслугла дујулур. М.Н.Тәһ-масиб Қөйчә ашыг мүһитиндәки орижиналлыгы оптугча мараглы шәкилдә тәһлил едәрәк белә бир генәтә қа-лир: "Өзүнәмәхсүс тәбии кезәлликләрә малик олан Қөйчә әсрләрдән бәри сазын вә онун көмәji илә ярадылан, мүшајиәти илә ифадә едилиб яшадылан сөзүн ән исти, ән меңрибан ана гучагларындан бири олмуш, инди дә беләдир, шүбһөсиз ки, көләчәкдә дә узүн мүддәт белә олачагдыр. Мұбалигәсиз демәк олар ки, бу маһалда саз чалмагы, сөз демәји һеч бачармајан адама анчаг надир һалларда тәсадүф олунур. Эксөријәти исә ашыглыг ән'әнәләринин он инчә сирләринә вагиф оланлар тәшкүл едирлор. Сөнэтин бу јерләрдә белә дәрәин кек атыб, белә кениш яјылмасы һәтта сөзүн дәгиг вә там мә'насында мәишәтә дахил олмасы маһалын тәбии шәраити, чографи мөвгежи вә јада қолмәз узаг кечмишләрдән бәри бурада яшајан гәбиләләрин, тајфаларын ярадычылыг ән'әнәләри илә бағлыды". Қөйчә ашыг мүһитинин көрүндүjү кими дәрин гаjnагларла

1 Ш.Әфәндиеев. Азәрбајҹан шифаһи халі әдәбијаты, Мәриф, 1991, с. 241

2 Ашыг Әләскәр. I китаб, "Елм" нәширијаты, Бакы, 1972, с. 1.

мөһкөм бағлышыны, тәбии шәраити мәсәләнин мәнијәтини ачыглашыр. Бу мә'нада Қејчә ашыг мүһитини мәшінүр үччүйә гәдәр /Ағ Ашыг, Ашыг Алы, Ашыг Эләскөр/ вә бир дә ондан сонракы мәрһөлә кими дә сәчијәләндирмөк олар. Қејчә ашыг мүһитинин 20-50-чи илләриндә / эсримизин / фәалијәт көстәрән ажры-ажры нұмајәндөләринин һәр бири өзлүйнде тәдгигат мәвзусудур. Бу проблемдә исә онларын өн-өнәдән баһроләнмә вә сәноткар өзүнәмәхсүслугу диггәт мәркәзинде дурур. Бу өзүнәмәхсүслугда әсас мәвзуз кими исә бейүк мә'нада мәһәббәт дајаныр.

Вәтән мәһәббәти Қејчә ашыг мүһитинде гызыл бир хәтле кечир, онун ана хәттини-лејтмотивини тәшкил едир. Ел-обая мәһәббәт, јурдун эсрәрәнкизлијинин тәсвири, вәғон мүгәддәслиji, онун торнағындан, дашындан тутмуш инсанларынын мәһрино ғәдәр һамысы бу севкинин ичиндән кечир. Бу улуларын жүрдә бағлышыны, торпагын чандан әзиз тутулмасы мәсәләсисидir. Вәтән мәһәббәтиндә олан белә һүдүдесүзлүг узун бир јол көлир ки, бу да варлығын өзүндейн кечир. Қејчә ашыг мүһитинде классик ашыг поэзијасындакы: вәтән мүгәддәслијинин даһа кениш интишары һәмин әразидәкі ичтимаи-сијаси мотивләрә дә бағлышыды. Чүнки эсримизин 20-чи илләриндән "гырмызыларын" көлиши илә Қејчә дәрди башлашыр. Бу дәрд исә Вәтән мәһәббәтиндән, вәтәнин мүгәддәслијиндән кечир. Она көрә дә Қејчә ашыг мүһитинде бу мәсәлә бир проблем кими өн хәтдә дајаныр вә ашыглар вәтән мәһәббәтли шे'рләриндә бир нискиллә көрүнүрләр, санки Ашыг Гәрибин "ана, мән Гәрибәм, Гәриб" адланан ағрысыны јашајылар. Мәсәлән, Хәстә Бајрамәлиниң "Вәтән" родифли гошмасында бу әһвали-рунијә там аjdынлығы илә көрүнүр.

Сәни дарда көрүб гөвр едир јарам,
Јаман гәрарсызам, сох интизарам,
Сәнсиз охумарам, сәнсиз јазмарам,
Мән сәнсиз әндимә чатмарам, Вәтән.¹

Көрүндүjү кими, Вәтәнә мүрачиәтлә јазылмыш бу ше'рдә бир нискил, бир вәтәнсизлик хофу вар, устад да һәмин нараһатлығы јашајыр. Белә бир әһвали-рунијәнин јашаышында ejni заманда күчлү үмүмиләшdirмә, ше'рин алт гатында /даһа чәтин көрүнән һиссәсиндә/ империја хофу, бу ажрылығын долајы дејими дурур. Мәһз она көрә дә Хәстә Бајрамәли интизардан, вәтән ажрылығындан дөған

¹ Хәстә Бајрамәли. Мәним Қејчөм. Іазычы. 1987, с. 17.

дәрдлә јашајыр вә бу јашајышда да һаглыды. Устад сәнәткарын јарадычылығында вәтәнин мүгәддәслийинин, вәтәнин көзәллийинин тәфәррүаты да јох дејилдир. Мәңз бу ше'рләри ардычыл шәкилдә изләдикдә айдын олан бир паралелизм-вәтән мәһәббәти вә нискили XX өсрин 20-50-чи илләриндә вә ондан соңра да бир хәтт кими кечир. Бу икили хүсусијәт Хәстә Бајрамәлидә даһа зах нәзэрә чарпыр. Мәсәлән, онун башга бир мөвзуда ше'ринә фикир верәк.

Шеһретин мүгәддәс гибләканымды,
Мәскәним әбди үммаклар, Вәтән.
Силсилә дағларын сөз илһамымды,
Хәјалым һүдудсуз орманлар, Вәтән.

Бурада Вәтән вә вәтәндаш јанғысы вә бу јанғынын сонсузлуғу вардыр. Онун /вәтәнин/ елинин-обасынын чал-чагыры, мұхтәлиф адәт-ән әнәләрлә көрүнүшү, тој-бұсаты вә бунун бүтөв бир үмүмиләштирумәдә дајанышы нәзэрә чарпыр. Көзләrimiz өнүнә елин-обанын јалаглара кечү, дағларынын фұсункар тәбиети, бу кечдә "чобан, ғајтар гузуну" охусу, очагларын чатылмасы, архач іери, сүргүнүн ерушү, буз булаглары, јағышы, чискини, даһа на билүм нәлори көлир. Бүтүн бунлар устадларын охусунда, узун кечәләрдә мөчлис анармасында даһа дәрін көрүнүр. Буиларын һамысы исә вәтән дедијимиз мәһәббәтиң бир парчасыды, она вурғунлуғумузун, даһа дөгрүсу ичимизин јашајышыдыр. Һамымызы бир нәттәдә бирләшдиရен карлығын эксидир.

Човгұна, борана, гара да дүшдүн,
Дүшмән хәјалында тора да дүшдүн,
Чәтиилик дә чәқдин, дара да дүшдүн,
Жеке истемәдик аманлар, Вәтән.

Бурада кениш мә'нада рәмзләштирумә вар, дүшмән хәјанәтиндән зүһр едән вә миллиәтә /бу торпагын сакинләринә/ күфр охунан бир мәкр көрүнмәкдәдир. Она керә дә бурада бејүк мә'нада вәтәндән әйвәл онун бир парчасы олан сакинләри бу дәрдин дашијычысы кими даһа тез көрүнүр. Вәтән дә бу дәрдин /Көјчә нискилиниң/ дашијычыларынын дәрдини санки өзүндә дашијыр. Бу мә'нада Вәтән мәғһумунда мүгәддәсләшмә кедир. Вәтән һәр јердә, һәмишә диллә дејилә билмәјәнек дәрәчәдә уча көрүнүр, иллаһ да тә'гибләр, тәэзигләр, айрылығ дәминде вә

1 Хәстә Бајрамәли. Мәним Көјчәм. Іазычы, 1987, с. 15-16

Тұрбетдә.

Көйчә аның мүһити дә XX ғасырда буны даға чох жаңајыб вә даға чох мұдрик бир қоламы, "торнағ угрұнда өлән варса, өтәнді "анламаны /даға дөгрүсү һәнгігәтини/ өз талејіндә жаңајыб Көйчәде мұрачиеттә жазылмыши ше'рләр дүтөв бир силсила тәшкіл едір. Бұнларын һамысында да мүгеддәс бир жаңғы дүйнелігінде.

Сән мәним өтәнім, ана журдумсан,
Нәмиша дилимдә сөзүм, а Көйчә.
Көзәл мәнзәрәли, хош соғалысан, 1
Сәндән нечә дојум, безим, а Көйчә.

Догрудан да беләдир, Вәтән безилмәзди, ондан дојмаг да мүмкүн олан дејил. Бајатыларымыздан бириндә өвлад һагтында дејилден "ачысы ширин олур, ширини дә бал дады" ифадесинин Вәтәнде көрүнушү ежиди. Көйчә маһнысы, Көйчә дәрди анадил маһнысыны хатырладыр. Бу мүһитин бүтүн жазарлары бу дәрди жаңајыблар. Онларын ше'рларында Көйчә тәккәрарсыз вә мұхтәлиф жана шмаларла тәзә-тәзә көрүнүр. Мәсәлән, Уста Абдулланың "Чәкмишәм" рәдифли гошмасында күчлү бир нискил вә бу нискилиң поетик бир ифадәсі көрүнмәккәдәді.

Дағылды маһалым, позулду елим,
Түкәнди дөвләтим, көдәлди дилим.
Өңилди ғамәтим, бүкүлдү белим, 2
Нә газамат, кә галалар чәкмишәм.

Гејд етдијимиз кими, өтән һагтында чох ше'рлөр жазылыбы вә бу чохлугун өзүндә дә бир қаларлығ вар. Ашығ Эсодин "Вәтән" ше'ри бу сыртада даға чох фәргләнир. Бир нөв һаким коммунист идеолокијаның дигтәсі илә жазылма тә'сири бағышлајыр. Ше'рде зұлмкарлардан, аға вә бәjlәрин ишкәнчесіндән азад олма, ферманын, тарланын чырагбанлығындаң, күлтүранын жүксөлмәсіндән, социализмич чаһана ишыг салмасындан сөһбәт ачылыр.

Памбыглы дүзләринг, азад торпағын,
Ферманы бәсләјир сәринг жајлағын.
Жүксөлиб күлтүран, көзәлди чағын, 3
Көнүлләре ишыг салан Вәтәним.

Вәтән һагтында бу чүр ше'рлөр дә вар. Бу ше'рлөр аның жарадычылығында поетик дејим бахымындан нагис

1 Бәһмән Көйчәли, Ватан, күсмә мәндән. "Елм" 1994, с. 15

2 Уста Абдулла. Ше'рләр. Көичлик, 1976, с. 18

3 Ашығ Эсод. Сечимнин асорләри, Елм, 1949, с. 40

шे'рлөрдир. Биз о боло көлир ки, ананын шикесін өвладыны хатырладан бу ше'рлөр ашыг јарадычылығының үмуми руһундан қонардыр, гондармадыр. Социализмдә ашыга олан "гајтынын" мұғабилинде жазылмыш ше'рлөрдир. Бу бир силсиләдир вә 20-50-чи илләрдә Қојчә ашыг мұһитиндә дә өзүнү кестәриб. Анчаг бу мұһитин ана хәттинге дајанаң вотон мөһәббәтиңе һәср олунмуш ше'рлөр тамам башта истиғамәттәдир. Вә һәм мин ше'рләр нағгында да имканымыз мұғабилинде данышды.

Ашыг јарадычылығында тәбиэт тасвиirlәrinе, дагларын фүсункарлығына jaјлагларын хош ab-навасына һәср олунмуш ше'рлөр бир силсиләдир. Классиклеримиздөн үзү бәрі даглар нағгында, тәбиёт мөвзусунда чохлу ше'рлөр жазылыб, лакин снларын һеч бири дикәрини тәкрап еләмір Мәсөлән, Ашыг Альнын, Ашыг Эләскәрин даглар, jaјлаг рәдиғли во jaхуд да буна jaхын мөвзуда бир нечө ше'рлөри вар, анчаг һеч бири дикәринин тәкрапы дејил. Ону да дејек ки, бу мөвзу Қојчә ашыг мұһитиндә өзүнәмәхсүслугла во даһа чох көрүнүр. Демек олар ки, бу мөвзу мұһит үчүн дөгмадыр. Бунун да сөбәблөри вар. Даһа чох Қојчанин өзүнүн тәбиети, чографијасы вә әналиниң етнографик мәвчүлугу илә әлагәлиди. Бу ше'рлөри охујанда дагларын фүсункар силсиләси, jaјлаглар, буз булагларын шырылтысы, ел-обанын чал-чагыры вә с. көзлөримиз өнүнә қәлир. Ашыг Эләскәрин "тұдраттән сонкорли, галалы даглар" өјүмү Қојчә етимолокијасыны демек олар бүтүн тәффорраты илә әкс етдирир. Баһарын қәлишинде ел-обанын дағ көчүнө һазырлығындан тутмуш најызын ахырына ғәдәрки jaјлаг һөјаты кениш шәкилде әкс етдирилir.

Жазын бир айды чох jaхши чағын,
Кәсилмәз чешмәндән көзәл жығнағын,
Ахтарма моталын, jaғын, гајмағын,
Зәнбур чичәјиндән бал алы, дағлар.

Ашыг Эләскәрин "Даглар" ше'ри тәкчә дагларын фүсункарлығыны дејил, ejni заманда халгымызын адәт-ән-әнәсими, тарихи кечмишини, елә ашыг Эләскәр дөврүнүн зиддийжәтлөрини жашадыр. Бу мә'нада бу ше'рлөр әвәзсизди. Қәтирочәјимиз икинчи нұмунә һәмин һадисәләрин жашајышы вә әкиси баҳымындан даһа чох әһәмијәт қәсб едир. Устадын бир нөв даглары түргу бусатсыз, бу jaјлаглары тәнһа, кимсәсиз көрмәси бејүк бир дәрд кими көрүнүр. Сұруләрин мәләшмәси, атларын кишинәмәси дагларын төһфәси кими нәзәрә چарпыр вә бунлар, еләчә дә

1 Ашыг Эләскәр. I китаб, Елм, 1972 с. 85.

мәрд икidlөрин бу јерләрдән чәкилмәси, мәчлис гурмалары үрөк јангысы ила хатырланыр. Бу баһымдан Ашыг Әләскәрин "Дағлар" ше'ри ичтимай-сијаси мотивлидир вә онун нағында ики истигамәтдә; һәм ичтимай-сијаси мотивләри экс етдиրән, һәм дә этнографик үсүсүйjэтләри јашадан ше'р нұмунәси кими данышмаг олар:

Һаны мән көрдүjум гурғу-бусатлар?!
Дәрдмәндләр көрсө тез бағры чатлар,
Мәләшмир сүрүләр, кишиәмир атлар,
Нијәр пәришанды һалларын, дағлар?
Һаны бу яялагда яјлајан елләр?!
Көрәндә көзүмдән чар олду селләр...
Сејр етмир көксүндә түрфә көзәлләр,
Санчылымыр бухага құлләрин, дағлар!

Көрүндиу кими, бу ше'р башдан-баша этнографик сәчиijәлидир. Халгымызын, еләчә дә онун бир һиссәси олан Көјчә елинин мәшгулиjјоти, јашајышы, құну-кузәраны, елләрин яјлаға көчү, түрфә көзәлләрин көзәллиji кениш мә'нада эксини тапыр. Бир гәдәр кениш мә'нада десек мүәллифин бу үмумиләшdirмәсіндә халгымызын тарихи, мәдениjјети экс олунуб. Ежни заманда бу ше'рдә гәбиет үмумиләшdirмәси илә сијаси мүһитин паралелләшdirилмәси вә һадисәләрин дағлара мұрачиет фонунда тәсвири мараглыдыр. Бунд ингилабы һадисәләрин тәсвиринде, ермәни-мұсәлман гарышыдурмасында әсрин әввәлләриндәki вәзиijәти сәчиijәләндирir.

Һаны мәрд икidlәр, бош галыб јурду?!

Сөхагетдә Ылдар нурә'ланурду;
Еркек кәсиб, ағыр мәчлис гууруду,
Шүлән чәкилләрди малларын, дағлар!
Көзәлләр чешмәндән көтүрмүр абы,
Дад верә дәһанды көвсәр шәрабы.
Хачпәрәстлә дүшдү бунд ингилабы,
Онунчун бағланды ѡолларын, дағлар!
Сары Нәрдән топ-туфәнкүн атылы,
Гысыр Мурғуз Шаһ дағына чатылы.
Бир әмлийн бир түмәнә сатылы,
Нечолду дөвләтин, малларын, дағлар?!¹

Нисбәтән кениш шәкилдә вердијимиз бу нұмунә һәм сәнәткарлыг, һәм дә XIX әср вә XX әсрин әввәлләриндәki вәзиijәти характеризә едир, елинизин-обамызын мәшгү

¹ Ашыг Әләскәр. I китаб. Елм, 1972, с. 88

лијјэтини, мәишотини, адәт-ән'әнәсии, мөвсүм вә мәи-шәт мәрасимләриндәки чаларлыгы әкс етдирир. Еlö Ашыг Эләскөрин "Дәли Алы" ше'ри дә бу тиң, јо'ни тәсвири вә тәрәннүм гарышыг сијаси мотивли шे'рдир. "Түфәнкин күлләси ишлојир даша" дејән ашыг ел гәһрәманларына олан мәһәббәти-ифадә едир. Бу исә бир нәфәринг (ашыгын) јох, әксәрийјәтин, халгын ел гәһрәманына олан мәһәббәтидир. Бу чүр мотивләр Ашыг Эләскөрин устады Ашыг Алынын да јарадычылыгында өзүнә кениш јер таныр. Тәбиэтин көзәлликләринин тәсвири илә елин-обанын тој-бұсаты арасында бир наралиизм вар. Бу устадларын халг һәյата, халгын мәишетинә бәләдлији вә ону јашамасы илә әлагәдар олан мәсәләдир. Бир ән'әнә кими дә Қојчә ашыг мүһитндә өзүнү кениш шокилдә көстөрир. Ону да гејд едәк ки, бу мүһит һәмин рекионун етнографиясыны өјрәнмәк учын кифајәт ғодәр материал верир. Тәбиэт мотивли ше'рләрдә даһа чох көрүнүр. Бир нөв елин-обанын мәшгүлијәти илә тәбиэтин фүсункарлыгы арасында јахынлыгын тәфәррүати верилир вә даһа чох адәт-ән'әнәләримиз бу нұмунәләрдә өзүнә јер таныр.

Тәбиэт мәвезусу Қојчә ашыг мүһитиндә догма мәвезу кими хүсүсилә әһәмијәт кәсб едир. Бу һәмин әразидә јашајан әналиниң мәшгулијәти, адәт-ән'әнәси илә биркә көтүрүлүр. Үмумијәтлә, бу мүһитдә тәбиэт мәвезусунда етнографик елементләр һәмиша диггәт мәркәзинде көрүнүр. Бә'зән тәбиэт көзәллији илә инсан көзәллији паралел верилир (мәсәлән, "даглар гојнунда-гојнунда" ше'ринин умуми мәзмунунда нәзәрә чарпан дағ вә инсан паралели). Ашыг Талыбын "Бу дагларда", "Дағлар", "Доланмышам бу дағларда", "Јол вер, дағлар, көnlүм вәтән арзулар" кими ше'рләри буна нұмунәдир.

Бир јаным думанды, бир јаным гарды,
Јол вер, дағлар, көnlүм вәтән арзулар.
Бир јаным кәдикди, бир јаным тарды, ;
Јол вер, дағлар, көnlүм вәтән арзулар.

Дағ вә инсан паралели Ашыг Алынын тәбиэтә, јайлана мұрачиэтлә јаздығы ше'рләриндә дә өзүнү даһа габарыг көстөри:

Дојмур чамалындан түрфә көзәлләр,
Еjlәjir hүснүә тамаша, јайлаг.

1 Эләскөр очагы. И. Эләскөр. Ізы, Іазычы, 1991. с. 111.

Олдугча мағалы олан бу дејимдө түрфө көзөллөрін тәбиеттің көзөллийни тамаша етмөсі даға чох диггеті өзін сөндө. Устад сонракы бондлордан бириндө жағмурукдан сонра жухунун шириналийни вургулајараг дејір:

Жағды жағыш, шириналотди жухуну,
Бұрунду меманың гумаша, жајлаг. ¹

Бу мұрачиот тәбиеттің вургунылугдан, онун көзөллийни олан сенсуз мәнбеббеттің олар, ежни заманда, елкін обаның дағ, аран көчү, жајлага чыхмат адәт-ән'онесі иле әзаголиди. Она көр дө мәнз бу гобилдән олан ше'рлөрде осрін 20-50-чи иллөріндө дә, оидан сонракы вахтларда да бир жаңты нозорда چарның Хәстә Бајрамолинин да ше'рлөріндө тәбиет мөвзусу бир хотт кими диггети өзін едір во бу ежни заманда ән'ононин угурлуу давамы; кими көрүнүр. Лакиң бирчә фәрги вар ки, бу нұмұнәлөрдө дөврүн сијаси аб-хавасындан қалон бөдоинлик даға чох нозарә چарның.

Арифлар тутмасын сезүмдә кегсан,
Іа сон пәришансаң жа мән пәришан;
Әстан күнлөрінде жасмы тутмусан? ²
Әксилмир башының думаны, дағлар ³

Жері көлмишкөн бу мөвзу, јоңи тәбиэт /даглар, жајлаг әз айры-айры даглара мұрачиэттә жазылмыш ше'рлөр/ мөвзусу. Көңчо ашыг мұниттіндө проблем мөвзу кими даға чох мәрагаттыңыр. Мұсбәт вә даға чох диггети өзін едән хүсусијеттің ондан ибартадыр ки, белә бир ежни адлы ше'рлөр қохлукунда бир тәқрарсызылыг көрүнүр. Бу исе әлбеттә, жарадычыларын мөвзуя шоҳси мұнасиботи вә мұхтолиф чаларлыларда жана шашмасындан ироли колири. Јенә Хәстә Бајрамолинин бу мөвзуя һөср етдиши бир парчаја диггет жетирок.

Сачымы мениңнен дарајыб мөним,
Јарамы жарпагнан сарыңыб мөним.
Архамы құлладән горууб мөним, ³
Жаман күндә сипәримди бу дағлар.

Даг үмумијәттә, әдәбијатда, ашыг поэзијасында учаалыг, әзәмет, арха символу кими сәчиijәләнири. Жухарылакы нұмұнәдә дә Хәстә Бајрамәли мөвзуя бу мөвгедән жана шың вә һадисәни, даға доғрусу, өзү илә

1 Ашы Алы, ше'рләр. Бакы, Жазычы, 1982. с. 45.

2 Хәстә Бајрамәли. Мәним Кейчәм. Жазычы 1987. с. 26.

3 Јенә орала, с. 27.

даглар арасында әлагони де мөнз бү истигаматтән чызыр Устадын "архамы күлләдөн горујуб" дејими дагларын жаман күндәки синәр функциясыды. Бу фордин, сөнәткарын, даһа жухары олан сәвијјәдо гәһрәмәнын синәриди. ади һалда исе елин-сбанын адәт-эн-энәсиинин, мәишәг мәрасимләриндәки, мөвсүмләриндәки этнографик элементлорин көрүнөн вә даһа чөтин нәзәрә чарпан элементлоринин сәчијјәсиди.

Даглара мұрачиэттә жазылыш бү шे'рләрдә, ejni заманда, бир жүрд севкиси, вәтән жанысы вар. Бу жаны Қөйчә мәһәббәттәндән, Қөйчә һосроттәндән кечир вә нәтичә е'тибарилә нискил кими көрүнүр, бир нөв тәбиэт мөвзусунун өзүндә даһа тутарлы бир хәтт-сијасиләшмә кедир. Нәтичә е'тибарилә јенә Хәстә Бајрамәлиниң "һаны о сәркәрдән, һаны шаш Нагын?" вә жаҳуд да бир аз өзвәл "Түфәнкин күлләсі ишләјир даһа" дејөн Ашыг Эләскерин Дәли Алыны хатырламасында дајаныр. Бүтүн бунлар Қөйчә ашыг мүһитинде тәбиэт мөвзусунун ишләнмә даирәсини вә өзүнәмәхсүслүгүнү эксп етдирир. Бурада имканлар дахилиндә шәрһ етмәјә чалышдығымыз бү мөвзу олдугча әнатәли вә арашдырылмалыдыр.

Ашыг јарадычылығында өзәли-обәди тәбиётин тәрәннүмү илә жанаши бәшәри мәһәббәттүн эксп дә үүсүси дигәт мәркәзинде дајаныр. Бу жухарыда данышдығымыз вәтән севкисиндән башлајыб инсан севкисинә, өвлад мәһәббәтинә гәдәр дүрлү бир јол кәлир. Өвлад-валидејн мұнасибәтләри, достлуг, ѡлдашлыг кими инсанни кејиijjәтләр дә бу бөյүк мәһәббәтә жахынлашыр вә онун ичинде көрүнүр. Она көрә дә белә бир әнатәлилек тәкчә тәрәннүмлә битмир, ejni заманда тәсвири дә /мәсәлән, кезәлин тәсвири/ бир поетик хәтт кими, јарадычылыг истигамәти кими көрүнүр.

Кезәллииң тәсвири бүтөвлүкдә әдәбијатын осас мөвзусудур. Фолклоршүнас П. Эфәндиев мәһәббәт мөвзусунун ашыг јарадычылығында јерини белә характеризә едир: "Ашыг јарадычылығында мәһәббәт лирикасы эсас јер тутур. Бурада тәсвири вә тәрәннүм едилән мәһәббәт резл, инсаны, һәјати мәһәббәтдир. Ашығын һәр бир гошмасы мәчлисдә көрдүү ел кезәлинә, реал инсана һәср олунмушадур". Дөргүдан да ашыг јарадычылығы үчүн спесифик олан үүсүсүйжәтләрдән бири мәһәббәттәки реаллығын тәчәссүмүдүр. Јә'ни ашығын кезәли онун көрдүү, таныдығы мұасиридир. Бу мә'нада мөвзу реаллыгларла бағлыдыр. Тәрәннүмдә исә реаллығын

1. П.Эфәндиев. Азәрбајҹан шифаһи халг әдәбијаты. Маариф, 1992. с. 241.

романтикасы вар. Бело ки, көзәлин заңири көркәми; бојубұхуну, сөрв гамәти, аг үзүндә халы вә с. кими көзәллик кејфијетлори реаллығдан әлаве она олан романтик дујгулары да жаддан чыхармыры. Бу әдебијатын олдугча гәдим вә догма хәттидир вә Белинскиниң "Шे'рдә һәјатда олдугундан көзөлдир" гәнаэтидир. Догрудан да белодир, мәһәббәтин, севкинин бәшәрилиji һәлә гәдим дастанларымызда (алилыг дөврүнүн нұмұнәлөріндә) нәзәрә чарпыр. Мәсәлон, Огүз Каган дастанында Огүз ханын құнәш шұасы илә көлөн көзәлин тәсвири вә жаҳуд да икінчи гадынын, ағач когушундакы көзөлин тәрәннүмү һә ғодор реал вә поетикдир. Бу мә'нада биз мәһәббәти Қоңырау ашыг мүһити илә мәһәдуллашдырмаг фикринде дејилик, садәчә оларға бунун һөмин мүһиттә ишләнмә езүнөмәхсуслугуны ачмaga чалышырыг.

Көзәлин тәсвиринин классик нұмұнәсінә һәлә "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанларында раст колирик:

Бәри кәлкил, башым бахты, евим тақты,
Евдән қыхыб јұјурондо сөлви бојлум,
Гопуғуна сармашанда гара сачлым!
Гурулу жаја бәнзор чатма гашлым!
Гоша бадам сыймајан дар ағызлым!
Құз алмасына бәнзэр ал жаңағлым!
Гадыным, диләјим, дөләјим!

Дирсө ханын өз гадыныны бу чүр өјүмү рәссам табlosуны хәттірладыр. Олдугча поетик, олдугча угурулуда ифадәләрле чилаланыш бу нұмұнә ejni заманда түрк көзәлинин олдугча реал тәсвиридир. Гадынынын диләк, дөлек олмасы исә тәсвириден әлавә мәсәләнин тамамилә башыга, учалыг тәрәфидир, функция дашиыңызылығыдыр. Сонракы дөврде бу мөвзү классик сәнэткарларын жарадычылығында өзүнә даға кениш жер тутур. Профессор В. Вәлиевин "Мәһәббәз мөвзусу ашыг поезијасынын әсасыны тәшкил едир" гәнаэтиндә дајаныр. Гурбани, Қором, Гәріб, Аббас Туғарғанлы, Сары Ашыг, Хәстә Гасым вә башшы устад сәнэткарларын жарадычылығында көзөллийн тә'рифи вә мәһәббәтин тәрәннүмү олдугча езүнөмәхсуслугла, ән'әнәнин давамы кими көрүнүр. Бу ән'әнә "Әлдәсәр очаты" жазарларында да бир гырмызы хәтт кими өзүнү жестәрир, Неврас Иманын "Еjlәр" гошмасы даға мараглыдыр.

1 Китаби-Дәдә Горгуд. Қынчлик 1978, с. 20.

2 В. Вәлиев. "Азәрбайжан фолклору. Мавриф" 1985, с. 149.

Ала көзлү иң дурубсан гаршымда?
Сөни көрүб көnlүм айызар ейлор,
Салыб чеседими жандырдык ода,
Ел көрөр бизлөри, сонкисар ейлор.¹

Бу тип ше'рлер ашыг жарадычылыгында бир силсиле тәшкил едир вə јухарыда дедијимиз кими, классик сөнэткарлар, еләчә дә бүтүн жарадычылар бу мөмзүза мұрачиот етмиш вə өзләринин мәһәббәт дүйгүларыны, инсан көзәллијини (бурада даға соч заһири көзәллик нәзәрдә тутулур) тәрәннүм етмишләр. Ејни заманда бу тәрәннүмдә мәнәзи көзәллијин, зәнкинилијин дә әламәтләри (јериши, дурушу, данышыры, үмумијјотлә бүтүн һәрәкәтләри) жох дејилдир. Бир нөв бу көзәлликдә таразылашма; јәни заһири вə мәнәзи көзәллијин еңијүти жараныр вə классиклөр дә башлыча олан кими бу мәсәләјә үстүнлүк верирлөр. Бу, бир мүһит, бир сөнэткар сөвијјесинде гоуулан мосола дејил, бүгүн ашыг жарадычылыгы учун харәтерик оланды вə Көјчә ашыг мүһитинде дә вар. Көјчә ашыг мүһитинде көзәллијин тәсвириндә нәзәрә чарпан әсас әламәтдар хүсусијјотләрден бири шәхсләндирмә, даға дөгрүсү үнванланманын конкретлијидир. Мәсәлән, Ашыг Эләскәрин ше'рлөринде Сәннәбаны, Құллу, Құләндам вə с. Бу чүр адланмалар Ашыг Алыдан вə Ашыг Эләскәрдән сонракы дөвр жашајыб жарадан Көјчә ашыг мүһитинин нұмајәндәләринде дә өзүнү көстәрир. Лакин бу ә демек дејил ки, белә тәрәннүм анчаг Көјчә ашыг мүһитинә мәхсүсдүр. Хејр, садәчә олараг бу хүсусијәт Көјчә ашыг мүһитинде даға кениш нәзәрә чарпыр. Ашыг Эләскәрдән бир нұмунәжә бахаг:

Көнүл гәмкин, урәк дәрдли, вәрәмли,
Сөни көрдүм сәхавәтли, кәремли,
Бир миңзә лазымды әли гәләмли,
Мән дејәм, вәсфини жаза, Мүшкүназ!²

Мараглы дејимдәр, бурада устад көзәлми ма бою-
букуну, нә зүлфү, нә дә сезү-сеңбәти һагда мәлumat верир. Өзүнәмәхсүслугла көзәл һаггында бүнлары демәдән дә Мүшкүназын көзәллиji һагда бүтөв тәсәввүр жарадыр вə һөтта охучунун нәзәринде онун портрети, мұчәрәд образы ызызылыр. Бу хәтт Ашыг Эләскәрдә бүтүн жарадычылыгы бою давам едир. Ејни заманда ону да гең едәк ки, белә тәрәннүмлөрин өзүндә бир чаларлыг вар вə бәзән слә

1 Телли саз усталары. Азәрпәшр. Бакы. 1964. с. 132.

2 Ашыг Эләскәр. I китаб. Елм. 1972. с. 118.

вэзийжээт јараныр ки, јүксэх сөвијжэли бир сонот нүүч носинин төсирлөх сонракы дөврлөрдө онларча ше'рлэр јараныр. Мөсэлон, Аг Ашыгын "Бир марал баҳышлы, төрлан чилвэли, Ҳолиб мэни көрдү, құлду гајытды" ше'ри бүч нүмүнәди, елочо тэ Ашыг Элэскәрин мөшнүр "Ај сары көjnәк" ше'рини көстәрмәк олар. Бу али јарадычы өлеjийжатлар, даха дөгрүсу, јарадычылыг угулары сонракы дөврдө Көйчө ашыг мүһитиндө Элэскәр счагынык бутун җазарларынын. Хәстә Бајрамолинин, Ашыг Бәһмәнин, Эбүлфәтиң, Қазымын, Ашыг Имранын, Ашыг Мүсејибин, Ашыг Исламын, Ашыг һачынын вә онларча дикәр башга сәнәткарларын јарадычылығында, сләчә дә ири һочмли дастанларында да нәзәрә ҹарпыр. Оны да гејд едәк ки, бу кејијјэт, јө'ни мәһәббәгин төрөннүм вә көзәллийн тәсвири бир хәтт үзрә дастанларда даха әтрафлы вә даха кениш шәкилдө өзүнү көстәрир. Тәбиэт вә көзәллик, инсан вә мәһәббәт, заһири вә ма'нәви көзәллик, бунларын ганунаујгүнлугу эсасында, јө'чи һөјатла әлагәли шәкилдә көстәрилмәси дастанларда даха кениш сөчийжэлидир. Мәсәлән, Ашыг Бәһмәнин "Өфган вә Туфан", "Бәһмән вә Һумай", Ашыг Әсәдин "Гизами" дастанлары буна мисал ола биләр. 20-50-чи илләр ашыг мүһитиндө мәһәббәтин ичтимаи мә'на кәсб етмәси һадисәси дә нәзәрә ҹарпыр. Профессор П.Әфәндиеv мәһәббәт мотивли ше'рлөрин ичтимаи мә'на кәсб етмәсини зулм, өсарәт алтында јашајан, ағыр күн-күзәран кечирән халгын һөјаты илә әлагәләндир. Бу вэзийжэт Көйчө ашыг мүһитинин айры-айры нумајәндәләринин јарадычылығында да өзүнү көстәрир. Эбүлфәтиң өз севклисисинә мүрациәтлә җаӡығы "Гамән кечир" рәдиофли иәрајләсүс даха чох диггәти ҹәлб едир:

Эрзи-һалым соран дилбәр,
Дилбәр, һалым јаман кечир.
Мәкә көңүл верән дилбәр.
Дилбәр, һалым јаман кечир.

Бурада сәмәткарын мәһәббәти илә дөврүн абызары, күн-күзәран ағырлығы паралел шәкилдә вериллir. Ше'р даха чох ичтимаи мә'на кәсб едир. Бир нөв үзлмә, ситетә гаршы чеврилир, үсјанкар бир сәчијјә дашиыр. Мараглы ҷоһәтләрдән бири дә ше'рдә поетик мәгамы артырачаг, она рөвнәглил кәтирачак "диябәр" сөзүнүн јерли-јериндә ишләдилмәсидир. Дөврдән наразылыг, мүһитин дөгурдуғу бәлалар бә'зән, көрүндүjү кими, ело мәгама

1 Ше'р әлимиздәки нүмүнәләрдән верилмишdir.

котириб чыкырып ки мәннеббөт мотивлеринден чох ичтимай-сијаси мәна жүкү олур. Садәче олардың мәннеббөт поэтик вакытою өнеркүнүр, дөас фикир жүкү ичтимай воззижет айтып-жазып О.Сарыкөлдиң беңдериздири. "Ашыг поэзијасынын" дастан лирик, ашигато шेңиринде де төз-тер жана чи мотивлэр, заманонунуң сијаси во фикри мұбаризсалар, "жеке экенин таңмыштыр" Бу да, гүдігетдијимиз кимде, госадауда дејил, даға чох дәврүн өзүнүң негурдуғы боладанша әлаголиди. Белә бир вәззияттн яранымасы исе даға чох зиддийетлорин коскинчылышын, ичтимай мұнасабетларын ағырлығы иле әлаголидир. Мұнитдо баш верон һадиссалар, һорч-мөрчлик бир нәв мәннеббөттін өзүнде де лигте едир бүтүн һадиссаларда ичтимай жалорлық верир, олан не тархан һамысы архалана кечир. Бөзен һәтта түрфә қалаптарын езу бу ағырлығы чијиндеринде дашымалы олур.

Неврос Иман ода җанды ашкара,
Нејлојим бу дөрдә мән бөхти гарал?
Сәни ағладанлар дүшсүн азара.
Өмүрдән беш галыб саным, ағлама.²

Бурада һәр ики лирик гөһрәмәның шохси көдәриндән чох ичтимай мәна көсб етмөк хүсусијеттән иззәре чарыныр. Бу исе себебесиз дејил. Ейни заманда, бурын ачизликтән, көмәк едә билмөк габилијеттинин олмамасындан чох вәззияттә сүтираз вар. Усјанкардың, мұбаризәде чагырыш тәңона һазырлық көрүнүр. Кејчә ки ын мүнити бүтүн бу хүсусијетлори иле фәрглонен мұнитдин. Онда усталағы функциясының дащымал габилијеттән да баға тәсирли көрүнүр. Бу Ағ Ашыгдан. Ашы Альдан, Ашы Эләскөрдән, Неврос Имандан сонраки сәнәткаслара ғәдер ейни хәтт үздө көлир ве давам едир бир дағы кимде шуббәсиз ки, давам да едәчәк. Мәннеббөттін өзүндө тәмилил, үлвилик, илаһијатлық, платоник сезки дүргүларының тәрәннүмү Қејчә ашыг мүнитинин конкрет мөрөлеси олар 20-50-чи (есримизин) илларинде де өзүнү көстөрир.

Кејчәдә жашајан әхалинан адәт-ән-әнисини, морасимләрини єјрәнмәк үчүн де ән жахши мәнбәләрдән бири ашыг жарадычылығыбыдыр. Бу мәсәләjә мүәյжән мәғамларында жерде көлдикчә тохунулмушшур. Бир ону гейд етмөк истәјирик ки, истәр лирик шеңрлөр, истәрсә де нисбәттөн ири һәчмели бәдии нұмунәләрин һамысы Қејчәнин этнографијасыны, мәшғулијетини єјрәнмәк үчүн кифајет гәдер мәнумат верир. Бу мәннада ашыг жарадычылығы, даға

1 О. Сарыкөлли. Гүдрәтли шаир, устад сөнәткар. Бакы, 1971, с.31.
2 Эләскәр очагы. И. Эләскәр. Бакы, Жазычы, 1991. с. 171.

догрусу, Көйчө ашыг мүһити Көйчәнин тарихини ејрәнмәк үчүн әсас монбәдир. Мәһз мәчлис гурма, гыз көчүрмә, көлин көтүрмә, көзөлләрин тө'рифи, дејишмәләр нәмин мүһитин сәнәткарларының һамысының жарадычылыгында нәдерә чарпыр. Ашыг Талыбын "Көзәл" рәдифли ше'ри бу дејиләнләрә бир нұмунодир:

Тәбим қошиб бағлајырам,
Сонә бир дастанды, көзәл!
Мәчлисдо әjlәшәнләр
Арифи, газанды, көзөл!
Гырымын лачын кими,
Бахышын тәрланды, көзәл!
Чамалын Зүлејхады,
Камалын Лөгманды, көзәл!
Ону сәнә бәхш ејлејән,
Гадири-сүбһанды, көзәл!

Көйчә ашыг мүһити учу-бучагы көрүнмәјөн зәнкин бир багы хатырладыр. Белә бир зәнкинлијин арашдырылмасы үмуми мүһитин проблеми сөвијјәсиндә олдугча чәтиндир. Орадакы идея истигамәтләри, мүһитин вә ән'әнәнин јери, деврүн, заманын дигтәси, бүтүн бунларын сәнәткар дејиминдә дурушу әсас олан мәсәләләрдәндир. Белә бир проблем ағырлыгына имканымыз мүгабилинде тохундуг вә мүһитин өзүнәмәхсуслуғуну, проблем мөвзуларынын епми тәһлилини өвермәјә чалышдыг. Ләкин Көйчә әдәби мүһитин әсас бир кејfijjәт хүсусијәти сәнәткарлыг, дејим (поетик дејим) мәсәләсидир. Фәсилдә өтәри тохунулса да, ондан данышшаркән бир сырға идея мәсәләләрини дә ачыгламаға чалышачағыг.

1 Әләскәр очагы. Ислам Әләскәр. Бакы, Жазычы, 1991. с.122.

III ФЭСИЛ КӨЙЧӘ АШЫГ ШЕРИНДӘ СӘНӘТКАРЛЫГ МӘСӘЛӘЛӘРИ

Көйчә ашыг мүһитини сәчијјөләндирән кејфијјэтләрдән бири дә сәнәткарлыг мәсәләси. Бу хүсусијјётин арашдырылмасы проблем кими вачиблијиндә галып. Фолклоршүнас алимләр, ашыг јарадычылыгы тәд-гигатчылары Көйчә ашыгларының јарадычылыгындакы сәнәткарлыг мәсәләләрине яри колдикчә мұнасибәт билдirmишләр. Лакин бу елми арашдырмалар да бир сәнәткар сөвијјесинде апарылмыш, я да башга бир проблемин мүэjjән бир һиссәси кими ишләнмишdir. Мәсәләjә кениш сөвијједә јанашилмамышыр. Һалбуки, бу Көйчә ашыг мүһитинде өзүнәмәхсуслуғу сәчијјөләндирән ән башлыча мәсәләдир вә даһа чәсарәтлә демәк олар ки, елә эсас оланды. Үмумијјэтлә, јарадычылыгда ики эсас олан мәсәлә вар; бунлардан бири идеялышылдыр. С. Вурғун түрк ше'р дилинин чәтин әрәб-фарс қөлмәләри илә долдурулмасынын вә Азәрбајҹан ше'рине јабанчы вәзниләрдән истифадә олумасынын элеjине чыхараг јазырды: "Ашыг Эләскәр кими халг шаирләринин түрк ^{нече} вәзнинде јазмагла бу јазычыларын халис түркчә тә "бир, тәшбән вә мәчазларындан, зәрби-мәсәлләриндән истифадә етмәкla јаратдыглары лириканын, көзәлләмәләрин күтлә арасында популјар олмасына тәэччүб едилмәмәлидир."

Бејүк шайирин дедији бу фикир өзлүүндә Көйчә ашыг мүһитинин бүтүн нұмајәндәләрини әнатә едир. Бу мүһитин 20-50-чи илләринде фәалијјёт көстәрән сәнәткарларын ән азы бир һиссәси устадын өзүнүн шакирләрни идисә, дикәр бир һиссәси онун шакирләринин јетишдirmәсі иди. Јәни бу вә ja дикәр дәрәчәдә һәмин дөвр фәалијјёт көстәрән сәнәткарларын Ашыг Эләскәрлә багlyлыгы варды. Онуңла әлагәсі (шәхси мә'нада) олмајанлар исә тәбии ки, ше'рләри илә, һагында данышылан рәвајәтләрлә, устад руhy илә таныш идиләр вә јарадычылыгынын тәсири алтында формалашырдылар. Бу мә'нада Көйчә ашыг мүһитинин сәнәткарлыгынын вә ja һәр һансы проблеминин өјрәнилмәсингә әнәндән јан кечмә мүмкүн дејил. Конкрет бир дөврү әнатә едән проблемимизин ачылыши да ejnilә беләдир. Әvvәлки фәсилдә идеялышылдыгда ән'әнәнин

I С. Вурғун. Әсәрләри. V чилд, "Блм", Бакы, 1972, с. 27.

"Әләскөрдің ғарабат соғары" "Баймек по Ысумы" және

Шарынан дағындағы дағын жарадычылықтың бир проблема кими ғоноғ болған дағматандырып. Фотограф арашырычымлардың дағындағы нағда ше рин вәзін, сілчү вә гафијоломмұ системидиң ағаштырмагла инфајутланғышшылор.

Поэтика даға кениш вә коклу андағыштыр, тәдигатынан даға соға умуми лаңдармалердең мұхыны етмөді төлең едір. Айрыча бир мұһитин вә дағында айрыча бир сөнэткардың поетикасының өздерінде мұхын мәнијеттінин ачылышыдыр. Она көре де бу истиғаматтың ачылмасы нәзәрә проблема кими даға соға мараг дегурур. В. Белински мәніз проблемин бөдии дојорине даға соға үстүнлүк өзіншілдердің мұхынлардан өзвөл онун жарадычылығының ғырғы бөдии өздерінин мәніндең мұхынлардың мазылды". Көјчә ашыг мұһитинде де бәдилилік, даға дөгрису, ше'рин поетикасы олдугача вачиб мәссолодир. Биз бу мұһитин аңғақ конкрет бир дөврүнүн, XX ғасрин 20-50-чи иллөріндегі жарапай нұмұноларының поетикасының тәддигі етмөді бир мөттес кими гаршымыза ғојмушт. Мәдүм олдуга кими бу дөвр ашыг жарадычылығында даға соға инкишафта, угурда харakterized олунур. Бу угурларының идея мұғаффегијәтлерини өзвөлки фәсилдә данышыды¹, бурада исо аңғақ сөнэткарлығы мәссолесинин өздеріндең планлаштырылыбы. Көјчә ашыг мұһити 20-чи ғасрин 20-50-чи иллөріндегі ашыг ше'ринин формалары бағымындан, елеңде де фикрин образлы дејілмөсі чоңғаңдан зонкин-ләшмә кечирирди. Бу дөврдө даға жарапай сөнэткарлардың нағызының башы үстүндегі Ашыг Әләскөр руғы долашмаға иди. О, ашыг жарадычылығында фикрин образлы дејими бағымындан елең бир зирвадағы етмөді ки, онун тәсіри алтына дүшмөмәк мүмкүн дејилди. Ейни заманда бу тәсір тәк Көјчә ашыг мұһити өзүнде дејил, үмумиликдә ашыг жарадычылығында өзүнү кестәрмәкдә иди. Бир сезлә, Ашыг Әләскөр ашыг жарадычылығын зирвәсі олмагла, XX ғасрда, даға дөгрису, өзүндән соңра Көјчә ашыг мұһити кими күч-лу бир мұһитин формалашмасында өсас рол ойнамышдыр. Тәбии ки, бу мұһит Ашыг Әләскөрлә дә мәһдудлашмыр вә ондан өзвөлки гајнаглардан узагда да дејил. Жәни Ашыг Әләскөрін өзүнү дә Көјчә ашыг мұһити формалаштырмышды. Бу мұһитин кечиб көлдижи тарихи

1 В. Белински, Сечилемиши мәғаләләри. Қәнчлик, 1979, с. 223.

јола нәзәр салдыгда Ашыг Эләскәрә гәдәр Қејчә ашыг мүһитинин идеялылыг вә образлылыг бахымындан бөյүк бир инкишаф мәрһәләсі кечдијини көрәрик. Ени заманда өввәлки фәсилдә идеялылыг бахымындан апардығымыз мүгайиселәр дә бурада белә бир гәнаәтә кәлмәјимизә әсас верир. Қејчә ашыг мүһитинин тарихиндә Озан һејдәр, Озан Ибраһим, Мискин Абдал кими гүдратли сәнәткарлар олуб вә бизә чатан ше'рләри фитрән онларын исте'дад саһибләр олдуғуну көстәрир. Бу инкишаф сонракы мәрһәләдә даһа јүксәк дәјәрләрлә Ағ Ашыгын, Ашыг Алынын, Ашыг Эләскәрін жарадычы фәалијәтиндә көрсәнмәјә башлады (сөһбәт даһа чох сәнәткарлыг мәсәләсіндән кедир). Бу устад сәнәткарлар сазын, охунун угурundan өңчә ше'рин (бунларын һәр бири мүһитдә айрыча әјрәнилмәли проблемдир) угуру илә даһа чох танындылар вә үмумиликдә ашыг сәнәтиндәки устадлыг јүкүнү өз чијинләрindә дашија билдиләр. Гејд етдијимиз кими, Қејчә ашыг мүһиттәндә нәзәрә чарпан мејлләрдән бири ше'р язмаг мәсәләсидир. Бу мејл үмумиликдә ашыг жарадычылыгы учун күчлү көрунүр вә даһа чох мүһитин дикәр ашыг мүһитләринә тә'сири сәвијјәсиндә характеристиз олунур. Ону да дејәк ки, бу мүһит ашыг ше'риндә форма бахымындан јениләшмәләр апармышды.

Онларын мұвәффәгијәти онда иди ки, исте'дад саһиби идиләр вә дејимдә даһа чох мұвәффәгијәт газанырдылар. Даһа дөгрүсу, башгаларынын дејә билмәдијини бунлар даһа поетик шәкилдә демәк исте'дадына малик идиләр. Бу исә онларда хәлти олмаг (даһа күчлү сәбәбдир) бәчарығы илә әлагәлидир. Белински бу проблеми һәмишә жазыларында хүсуси интонасија илә вургулајарағ дејирди: "Жарадычылыг габилијәти бир исте'даддыrsa, жарадычылыгда хәлги олмаг габилијәти дә бир исте'даддыр". Мәһз жарадычы габилијәт вә хәлги габилијәт өзлүйүндә бир-бирилә бағлы олан вә бир-бирини тамамлајан мәсәләләрдир. Нәтичә е'тибарилә бу мәсәләләрин көрүнүшү мисрада, ше'рдә вә бүтөвлүкдә жарадычылыгда ортаја чыхыр. Бир нөв мисранын, ше'рин фикир јүкүндән башга дејилиш мәсәләси дә әсас көтүрүлүр. Мәсәлән, Ашыг Эләскәрин ашагыдақы ше'риндә сезүн поетик мәгамына диггәт жетирәк:

Ахшам-сабаһ, чешмә, сәнии башына,
Билирсәнми кечә чанлар доланыр?
Биллур бухаг, алма жаңаг, ај габаг,
Шаһмар зүлфү пәришанлар доланыр!

¹ Ашыг Эләскәр. I китаб, Елм, 1972, с. 91.

Бизә белә көлир ки, дејимин бундан о јанасы јохдур. Сөзләрин сечилмәси, зеркәр дегиглиji илә јерли-јериндә ишләнмәси елә тәсәввүр јарадыр ки, бурада һансыга бир сөзү башига сөзло әвоз етмәк мүмкүн дејил, әкәр белә әларса мисраның низамы вә фикир йүкү позулар. Көрүндүјү кими чох айдын, олдугча садә бир төрзэ јазылмыши бу мисраарда күчүлү образлылыг јаратмаг хүсусијести вар вә белә бир исә сөзләрин поетик мөгамы во јерли-јериндә ишләнмәси күлтеги.

Ашыг ше'ри түркүн бармаг несабы илә несаблығы неча вәзни үзәриндә бәргәрар олуб вә ашыг ше'ригин эсасыны да неча вәзни тәшкүл едир.

Јери көлмишкөн бир мәсәләни дә гејд едәк ки. XX өзеки 20-50-чи илләриндә Көјчә ашыг мүһитиндә классик услубда јазыб-јаратмаг мејли дә нәзәрә чарпыр, лакин бу мүһиткөн јарадычылыгында эсас истигамәт кими көрүнүр. Класик услубда ашыгын јазма сәбәбләрини исә мүхтолиц чүрәнән етмәк олар. Анчаг бир мәсәләни дә гејд едәк ки, бу тәкчى һәмин дөвр ашыг јарадычылыгы учун сәчиijәви дејил. Эвволюция әсрләрдә дә, мәсәлән, XVIII әсрдә Ашыг Валенда, XIX әсрдә Вархијанлы Мәһәммәддә, Молла Чумәда, ҹа башгаларында мөвчуд олуб. Бу исә даһа чох вә эсас сәбәб кими сәнәткарын төңсилүү, классик әдәбијаты билмәси күлтеги. Енни заманда бу мејл ән чох да ел шаирләринде өзүнү қестәрир. Дикәр бир мәсәләни дә гејд едәк ки, бу дөвр Көјчә ашыг мүһитиндә ики эсас истигамәт нәзорә чарнныр. Бунун бащлычасы Эләскәр хәтти иди, икинчилик - елмилүк вә фикрин даһа мәнтигли дејими илә сәчиijәләнөк Нөврәт Иман хәтти иди. Бу устад сәнәткар үслубу Көјчә ашыг мүһитиндә өзүнәмәхсүслүглө сәчиijәләнән бир из гоја билүүнүшү:

Ики шәш фәсилдә тифли-листанам.
Алтыда јох атам, нә дә анам һиди.
Он икидә јетишмиш бағұ бостанам,
Он үчдә јох барым, нә данам иши.

Көрүндүјү кими, ше'рдә вәзнин, гаријәнин, жиңүү саянын јерли-јериндә олмасына баҳмајараг елмилүкдән (ду шүндүрүчүлүк кими дә гәбул етмәк олар) кәләм бир ағырлыг вар. Бу, әлбәттә, бир тәрәфдән фәрди јарадычылыг кефийјәти кими көрүнүр. Мәсәләјә ону да әлавә едәк ки, Нөврәт Иманын дини мәэмүнлу ше'рләринде бу даһа габарыг нәзәрә чарпыр.

Көјчә ашыг мүһити ашыг ше'р шәкилләринин жиңлән-

1 Эләскәр очагы. И. Эләскәр. Бахы, Іазычы, 1991. с. 213

жаңы ғылымынан дисторч чөлб едир. Үстәл білес төркім ике ритмін салған не міреккөй нұмұненоринде формалардың бірнеше түрлерінде көлемнін сыйнамын да сөзлеки деңгээлде жаңы шынында бу формаларда өткесін маза сұраттылады. Біраңында ашығ жарадычылының формаларынан да жаңы тәрбияде зонкінләсімде көзірміншідір. Нұма ғибариленде зонкінләсімде өзлілігінде фиктиві бу формаларда образлық ажының мәсөләсінін де дәгурур, юни тұрақта оғандағы мәссолөнин һечли де дәйледір. Аның сөзлікінде гүлтроли нұмајәндөлөрі һомише мәссолөде біле күнде ғылыми да бахмайштар во даға дағы таразалығы торумаг ғана болмасынан олмушылар. Чүнки ғансыса бирінде дінислин олмасын, тәбін ки, шे'рин бир союз нұхчесі күнде мөвчудлугуна өз тәсірини көсториді. Ше'ри ғана дағдырында озвөл сунн мутигисини таимат лаым колир. Бұз алғашқы, сырғ поетика мәңасында сојлонилен дејімдән да аның жарадычылығында ше'рин мусигилишине нозоре ғана көрініске исе әсас шарттады. Чүнки ашығ жаңылығының өзінің сазда ғансыса ғавағат үстүндө охумалы иди. Бұз көре де анының жарадычылығыда бирда жолу варды да, ла түркүн мәңәнвиң әңгәрләрінде сабіп чыхмаг иди. Же жо аның мұһитинин поетик сияқтаған сәнот нұмұненоринин әсасыны һече вознинин ән әннат шәқиілләріндегі бајаты, тошма, тәчнис, дивани, мұқоммесс во с тәшикін едір. Дөврүң итчима-сіясі мәссолөлөрі, халықтың ағры во ғазаблары, азыз во истектори, томиз мәһәббәт дүйгудары, севкіт ғиселори жүксөй бир илhamла бодийләшдірілмішідір. Дилин мә'на чаларларындан, ифадә көзөлликтарындан жерли-жеріндегі истиғадә етмәк, аһәнкдарлыға, мусиги чаларлығына чидди фикир вермек бу мұһитин ғұтқын жарадычыларында әсас қејfiйіт кими һәзәрәт ғарышы. Бу сөзеткәрлар, бир чөнбеті дә геjd едәк ки, ән әнә мәсөләсіндегі жаңыз. Қоја ашығ мұһитіндегі фәалийжет көстәрмиш өзләрінден озвөлкі сәнэткарларын жарадычылығы иле мәңдүлапшамајыб, даһа ғәдім гаңнагларла, даһа кениш шәқиілдегі мәсөләсі жаңашмышлар. Онларын кенинде түрк тәғәккүр үшүн дәғма әланларын әмбәннәмәсі нозорә чарпырып. Дәдә Гортгуд руhy, Короглу әнфәсі дујулур. Ашығ жарадычылығының классик нұмајәндәләріндегі Гурбани, Аббас Ғұфарғанлы, Хәстә Гасым, Сары Ашығ во башгаларының жарадычылығындан Қојчә ашығ мұһитинин 20-50-чи илләрдегі (әсримизин) фәалийжет көстәрмиш нұмајәндәләрі кениш шәқиілдегі бәһроләнмишләр. Бу бәһрәләнмә сазда, ше'р жарадычылығында да ажын көрүнмәкдәдір вә

Буллур буказ, азма јаказ,
Ходор дебан, зодаг гајмаг.
Дишлер инчо, диле но сајаг
Бонзэр бале а! Агила

Көрүндүү кими, бу ше'р мөвчүд клас иккегиңде айланып мөчазлар системи үзэринде түрүлмүштүр зе муаллиф огуу өзүнөмөхүсслүглө, фәрдилоштармэ илэх көрүнчүүлүк болуп түшсүз. Төбии ки, бу белэ де олмалыздыр да жарадычылыгын мөлүм шартлариндөн бири кими табул олунуб. Көзөлин заньри көркөмни (көзөллини) чызын бу мисралар сөзүн поетик мөгамында, даһа дөгрүсүү енитетлөр системинин мөвчүдлүгү илэ даһа та'сирли

¹ Ашыг Бәһмән. Вәтән, күсмә мәндән. Елм, 1994, с. 23.

ке рунырлор. Бәдни тәсвир вә ифадә васитәләри фикрин образлы ифаде олунмасы үчүн башлыча амилдир. Көјчә әдеби мұһитиндә бүнүн тәзәһүру исә шे'р дилинин чанлы чалт данышыг дили иле яхынығыны ашкарлајыр. Чүнки чанлы данышыг дилиндә бәднилік даһа күчлү вә тәбиилер. Бела бир тәбиилигин ашыг јарадычылығында мәвчудлұу иса ше'рин тә'сир күчүнүн артымы демәkdir. Бу, бир ой әна кими, Көјчә ашыг мұһитиндә XX әсрин 20-50-чи илләринде фәалијәт көстәрмиш сәнәткарларын јарадычылығында дәрәзесиндән асылы олмајараг мәвчуд олмушадур.

Фикри образлы демәк, ше'рин поетик сигләтини артырмаг үчүн бәдни тәсвир вә ифадә васитәләринин мұхтәлиф невләриндөн; мәчазлар, метаниминалар, меңафоралар, тәшбенләр, епитетләр, синекдоха, символ, мұрақшат, бәдни суал, ныда, тәзад, кинајо, мубалиғә, аталар сөзү вә мәсәлләр, афоризмләр, ибареләр, синоним, омоним, антонимләрдән кениш шәкилдә истифадә олунур. Мә'лумдур ки, тәсвир васитәләри бәдни дилин чох мұһым тәркиб һиссәсидир. Бәдни әсори бүнсуз тәсвүр етмәк мүмкүн дејилдир. Дилдә сөзләр мұхтәлиф мә'наларда ишләнә билир. Онун имкан даироси һәдис дәрәчәдә кенишdir. Бәдни тәсвир вәителәри сөзүн кәсб етдији мә'на иле сых бағлыдыр. Мәніз она көрә дә ашыг јарадычылығында, еләчә дә Көјчә ашыг мұһитиндә дилин бу чөһәтиң хұсуси фикир верилмишdir. Бүтүн бунларын һамысы Ашыг Эләскәрич "мочази даныша, мәчази күлә" кәлмесинде үмумиләшир вә ашыгын бунун дајәрини чох ўуксек тутдуғуны айданлашдырып:

Данышдығы сөзүн гијметия билә,
Кәлмесиндән лә'лу көвһәр сүзүлө,
Мәчази даныша, мәчази күлә,
Тамам сөзү мүеммалы кәрекди.¹

Бәдни әдебијатда сөзүн мәчази мә'нада ишләдил-мәси мұһум әнәмијәт кәсб едир, әсәре емосионаллыг кәтирир, дили ширинләшdirir, үмумијәтлә, ше'рдә бәдни тәсвири күчләндирir. Проф.М.Нәкимов յазыр: "Мә'лумдур ки, мәчаз гүввәтли, ән тә'сири бәдни ифадә васитәсидир. Бурада сөзләр өзүнүн һәгиги мә'насында дејил, башга-башга мә'на чаларлыгларында ишләдилir ки, бу да ашыгдан хұсуси исте'дад тәлеб едир". Көјчә ашыг мұһитинин нағында данышдығымыз

1 Ашыг Эләскәр. I китаб, Елм, 1972, с. 175.

2 М. Нәкимов. Азәрбајҹан ашыг әдебијаты. Јазычы. 1983, с. 176.

кенкрем дөврүндө дә мәһз бу јарадычы кејфијјот хүсусилә нәзәрә алышынш во мәчазлашын садә, мүрәккәб нев-ләриндән кениш шөкилдө истифадә олунмушду.

Жено гәм ләшкәри һүчум кәтирир,
Синоми одлара галаамагдады.
Һөрә бир тәрефдән гылынч кетүрүб,
Көнлүмүн шәһрини таламагдаты.

Нөврәс Имандан мисал кәтирилән бу бәнддәки фикрин өзүндө мәчазлашма вар. Мүәллиф дүйгү во дүшүнчәләрини, дахили аләмини, сыхынтыларыны мәһз бәдии сезүн поетик күчүилә ифадә едир. Устад өзүнүн дәрдлигәмли олмасыны гәм ләшкәринин һүчуму кими верир вә чәкдији ағрыларын, әзабын гәдәрини, даһа дөгрүсу, сонсузлуғуны ифадә едир. Мараглы бурасыды ки, сонракы мәсәләдә сәбәб айдынлашса да, жә'ни бу одлара галајанын кимлиji мә'лүм олса да, мүәллиф жено бәдии дәјәрләрдән истифадә етмәји унуттур вә әтрафындақыларын "көнүл шәһрини гылынч кетүрүб таламасы" невбәти мәчазлашманын кетдијини көстөрир. Көјчә әдәби мүһитиндә ону да дејәк ки, бу чүр мәчазлашма анчаг мүсбәт мә'нада сонсузлугла өлчүлә биләр. Бәдии әдәбијатда мә'наны гүввәтләндирмәк, һәр һансы бир чәһәти даһа габарып нәзәрә чатдырмаг учун устад сәнәткарлар мәчазын садә нөвү сајылан епитетләрдән чох усталыгla истифадә едәрәк шे'рин поетик сигләтенин вә онун бәдии дәјәрини хејли дәрәчәдә артырылар. Ашағыдақы нұмунә бу дејиләнләри сүбүт едир.

Нәркиз кәзләринин мән диванәси,
Јандырыб синәмдә вар нишанәси!
Һаны сијаһ зүлфүн јохдур шанәси?²
Пәришан көрүнүр телләрин сөнин.

Сөзүн поетик тутуму, фикир сигләти јарадычы шәхсииң сәнәтдә мөвгејини мүәјјәнләшdirir. Улу ағсаггallар, дәдә сәнәткарлар сезә бәjүк гијмәт вермиш, онун гүдәрәтинә инанмышлар. Чәлил Мәммәдгулузадә сезүн дәјәрини белә ифадә едир: "Дүнјада сөздән бәjүк јадикар јохдур. Зира ки, мал, мүлк тәләф олуб кедир, амма сез галыр". Бурада бүтүн дәјәрләр ичәрисиндә сезүн чәкиси бир даһа айдынлашыр. Елин башибиләнләри сезү башлыча тәрбије васитәси несаб етмишләр. Дејиләнләри тез баша дүшән, ондан мүсбәт нәтижә чыхараплар нәчиб

1 Ики устад. Азәрнәшр, 1996, с. 118

2 Хәстә Бајрамәли. Мәним Көјчәм. Жазычы, 1987, с. 85.

если-сојлу адамлар һесаб слунмушлар. Сөз тә'сир етмојан, онун кәсәриңе әһәмијјет вермојон адамлар, жүз дәфә дејиләни бир дәфә баша дүшмәјәнләр исә накәс адланышлар. Қојчә әдәби мүһитиндә дә һәјат реаллыглары бәдии бојаларла низамланып, ашыг сөзүн мәс'улийјетини баша дүшәрәк ондан чох еңтијатла вә усталыгla истифадә едир. В. Белински јарадычы шәхс үчүн дүнjakәруш мәсәләсини башлыча амил кими көстәрәрәк языр: "Дүнjakәруш әдәбијатын мәнбөји вә эсасыдыр. Дүнjakәруш әдәбијатт үчүн елә бир јениликдир ки, онун бүтүн нахышлары вә лөвхәләри һәмин бу јерлийн үзәриндә чызылып". Йухарыдақы мисралардақы "нәркиз көз", "сијаһ зүлф", "пәришан тел" кими епитетләр ше рин поетик тәсирини хејли дәрәчәдә артырмышдыр.

Устад сәнэткарлар даһа чох көзәлләринг тә'рифидә бу чүр епитетләрдән истифадә етмишләр. Белә мәгамларда даһа чох көзәлин бәдии портрети чанландырылып, тәбиетин эсрарәнкис көзәллекләри илә мүгајисәдә көтүрүлүр вә нәтичә е'тибарилендә тәмиз, сәмими дүргулары илә биркә чанландырылараг даһа үстүн тутулур.

Сұраһи кәрдәнин сөрви-рөванды,
һөр гыја баҳышын мин наһаг ганды.
Сөдриң чөмәнкаһы мәнә дәрманды, 2
Сағалдар мәризи, хуб рәфтар еjlәр.

Бурада ашыг "Сұраһи кәрдән" демәклә көзәлин көзәллийни чанландырып, ейни заманда бу көзәллиji "сөрви-рөван", "тыја баҳыш" кими ифадәләрлә даһа да күчлондирип, бир нөв ше'рин поетик тә'сирини артырып. Беләликтә, дилин бүтүн зәнкинликләрindән, имкан вә чаларларындан истифадә етмәк, лирик мәнин мә'нөви аләминин һәјәчан вә изтирабларыны поетик шекилдә низама салыб, јүксәк усталыгla бәдииләшdirмәк эсримизин 20-50-чи илләrinde ән'әнөви бир һал кими нәзэрә чарып. Зәнкин сөз еңтијаты, јүксәк сәнэткарлыг габилийјәти, бәдии тәсвири вә ифадә васитәләринин чохлугу бу дөвр сәнэткарларынын ше'рләrinde бир аһәнкдарлыг жаратмышды.

Којчә ашыг мүһитиндә сәнэткарларын јарадычылыгында нәзәрә чарпан бәдиилик шәртләrinde бири тошбек жарын зәнкинлијидир. Эдәбијатшүнас алим Э.Мирәһмәдов языр: "Тәшибен васитәсилә язычы тәсвири етдији һадисә, адам вә ja мәфһүмүн мүәjjән бир чәһегини

1 В. Белински. Сечилмиш мәгаләләри. Кәнчлик, 1979, с.23.

2 Иккى устад. Азәриаш, 1996, с. 120.

3 Эдәбијатшүнаслыг терминләри лүгәти. Төртиб едәнию Э. Мирәһмәдов. Мириф, Бикы, 1978. с. 177

даһа габарыг вә гүввөтли бир шәкилдө нәзәрә чатдырып". Төшбөхин осасында мұғајиса дуур, бир әшja башга бир әшja илә гарышлаштырылып, онлар арасында мүөjjән охшарлыг вә бәнзәжишләр көстәрилир. Нұмунә үчүн Көйчәли Шаир Мәһоммәдин (Ашыг Әләскәрин гардашыдыр) шे'риндән бир бәндә бахаг:

Јагуту јанаглым, јәмәни халлым,
Дәһаны көвсөрим, ләбләри баллым,
Илә илгар верди Лейли мисаллым,
Ончун мәскәнимди бу дағлар мәним.

Жазылма тарихи е'тибарилә 30-чу илләрдө гәләмә алыныш бу ше'рдә мүәллиф күчлү бәнзәтмәләрдән истифадә едир. "Јагуту јанаглым", "дәһаны көвсөрим", "јәмәни халлым", "ләбләри баллым" демәклө мараглы мұғајисәләр апарыр вә мұғајисәләрин јерли-жериндә олмасы илә ше'рин поетик мәгамыны күчлөндирir. Учунчү мисрада исә "Илә илгар верди Лейли мисаллым" демәклә мөвчуд тә'сири бир ғәдәр артырыр, сәнэткар өз севкилисими Шәргин мәһәббәт символы Лейли бәрабәринде көтүрүр. Көйчә ашыг мүһитидә ән әнәвилләкәлә јанаши бу ән әнәвилләкәлә өзүнәмәхсусслугун мөвчудлуғу мәгамы да көрүнмәкдәdir. Мәңz јухарыдақы дејимләр дејилмиш ифадәләр олса да бурада мараг дөгуран әсас чәһәт мүәллифин бу мөвчуд оланы өзүнәмәхсусслугла демәji бачармасыды. Ејни заманда мараглы дикәр бир чәһәт вар ки, бу мөвчуд оланын дејilmәсіндә бир төкәрарсызылыг вар. Бу, дедијимиз кими, сәнэткар өзүнәмәхсусслугуду. Хәстә Бајрамәлиниң јарадычылы-ғындан ашағыдақы нұмунәj диггәт жетирек.

Хәстә Бајрамәли еjlәди нәзәр,
Јанағын лаләdir, халларын көвhәр,
Ширин бир рө'јасан хәјала бәнзәр,²
Сон мәним рупума ахырсан кезәл.

Көрүндуjу кими, бу мисралар образлылыг вә фикрин орижинал ифадәси баҳымындан мараглыдыр. Мүәллиф ше'рин поетик сиглатини артырмаг үчүн бәдии тәсвир васитәләрinden кениш истифадә едәрәк көзөлинн јанағыны лаләj, халларыны көвhәrә (халын көвhәrә бәнзәдилмәси бизә jени кими көрүнүр) бәнзәdir, сонракы мисрада исә "ширин бир рө'јасан хәјала бәнзәр" демәклә фикри даһа да гүввәтләндирir. Фолклоршұнас алым

1 Телли саз устадлары. Азәрнәшр, 1964, с. 126.

2 Хәстә Бајрамәли. Мәним Көйчәм. Жатычы, Бакы, 1987, с.74

М. һ Тәһмасиб бу мүһитин устадлар устады сајылан ашыг Әләскәрин ярадычылығындағы бәдиилијин күчүнү белә гејд едир: "Әләскәр шे'ринин бәдиилији елә бир аләмдир ки, бу зонкин кәзинәдә дөгрудан да елә инчиләр вардыр ки, үмумијәттө әнатә етмәк чәтиндир, бир мәгәләдә исә һеч мүмкүн дејилдир. Әләскәрин шаирлик вә мүғәнниликтеги гүдрәти, бәлкә дә даһа дәгиг дејилсә, солигоси дә онун сәсләр дүзүмүнә мұнасибетинде, диггәттә өзүнү көстәрир ки, бу да көзәлләмәләрин көзәллийинин осас шәртләриндөн биридир. Бурада шаирлик вә мүғәнниликтеги наһар жерә гејд олунмур. Бизә сәсләр дүзүмүнүн солигоси бу ики кејфијеттөн вәһдәти илә бағлыштырып". Шаирлик вә мүғәнниликтеги ше'рин проблеминде, әлбәттә, тә'сирдичилик хүсусијәттөн көрә мүсбәт кејфијеттөрдир. Даһа чох исә мүғәнниликтә сөзүн рәвәнлігі, мусиги сәчијәси өн хәттә дајаныр. Һәр икисинин еңијәти исә ашыг ярадычылығында даһа кениш шәкилдә ше'рин бәдиилилек мәгамында өкс олунур.

Кејчә ашыг мүһитинин осасыны тәшкىл едән чәхәтләрдән бири дә халг данышыг дилиндән, онун мә'на чаларларындан лазымынча бәһрәләнмәдир. С. Вургун бу бахымдан сөһбәт ачаркөн Ашыг Әләскәр ярадычылығыннын сәнэткарлығындан өјрәнмәйин кәрәклийин гејд етмиш вә онун Азәрнәшр тәрәфиндән чапдан бурахылан ше'рлөрини мисал چокмишидир: "Халис Азәрбајҹан түркчеси илә бәдии сурәттә язылмыш олан бу ше'рләрдә бир ачыглыг, сафлыг вә тәбиilik, милли ифадә формалары, милли образлар ҷохдур. Бунлардан истифадә илә биз јалныз Ашыг Әләскәрә гаяиттамаг шәртилә бу күнкү ше'римиздә бу күнүн сафлығыны, тәмиз вә сәмими лирикасыны, кениш халгын зөвгләрини тәрәннүм етмәлийк. Әкс тәгdirдә бизим ше'римиз кениш күтләнин малы ола билмәз".¹

Бәдиилилек бәдии сәнэттә тә'сирлиликтеги поетиклик демәк вә онун күчү исә һеч илә мүгајиса олунмур. Кејчә әдәби мүһитинде исә ше'рин поетик тә'сир күчү даһа чох нәээрә ҹарпанды. Әсримизин 20-50-чи илләринде бу тә'сирлилијин мөвчудлуғунун мұхтәлиф сәбәбләри варды вә онлардан өн башлычасы Ашыг Алы вә Ашыг Әләскәр чухасындан чыхма мәсәләси иди. Бу устад сәнэткарларының наилијәтләри вә мұвәффәгијәттөн башлыча сәбәби кими сөзә олан тәләбкарлығы әсасында сонракы наисил формалашырды. Бәдиилији шәртләндириән мәһән онун структур амилләри, ше'рин формал ҹәһәт-

1 Ашыг Әләскәр. I китаб. Елм, Бакы, 1972. с. 49

2 С. Вургун. Әсәрләри, V чилд. Бакы, Елм 1972, с. 26.

ләри, ән биринчи васитә һесаб едиләчәк сезлүр. Сөнәткәрын һәр һансы бир һәјат һадисәсими гәләмә албы бодиң бојаларла нә дәрәчәдә чилаламасы онун сәнәт гүдрәтини көстәрир. Һәјаты дәрк етмәк, онун дәринликләринә ғәдәр бәләд олмаг учун зәнкин һәјат тәчрүбәси лазымдыр. Бу тәчрүбә исә јарадычы шәхсә өз фикрини, дуфу вә дүшүнчәләрини образлы шәкилдә вермәк учун кениш имканлар јарадыр. Қејә әдәби мұниттәндә бәдиilik вә дүнәкәрүш мәсәләси паралел көрүнүр. Бурада мұниттән заман-заман һәр ики саһәдә угууларның жени көлән јарадычыда новаторлугла тәкрапы варды. Мәнз она көрә дә бу мұнит бәдиilik мәгамында мәвчуд дөврдә дикәр мұнитләрлә мүгаисәдә даһа сох сечилир вә ашыг јарадычылығында хәлгилијин хејли дәрәчәдә күчләнмәсі илә характеристизе олунур. Бунун исә эсасында, дедијимиз кими, сез сәнәттән дујмаг, онун әзабыны һисс етмәк мәсәләсі дајаныр. Фикримизә аждынлыг қәтирмәк учун Ашыг Талыбын "Дөндүйүм" гошмасындан бир парча веририк.

Талыб дејәр, кедәк бизим елләрә,
Сејрә чыхаг чәмәнләрә, өлләрә.
Гурбан олум ширин-ширин дилләрә,
Сөјлә, даныш, күл башына дөндүйүм.

Кејә ашыгларның јарадычылығында тез-тез тәсадүф олунан мәчәз нөвләриндән бири дә *метафорадыры*. Бу Азәрбајҹан әдәбијатшунаслығында, еләчә дә бир сыра Шәрг халгларның әдәбијаттында истиарә сөзү илә дә ифадә олунур. Метафора көчүрмә мәнасыны билдирир.

Кәһ гартаł тәк көjdә сүзүр,
Кәһ сәjjäh тәк елләр кәэзир,
Кәһ кирир дәриндә үзүр,²
Кәһ да чыхыр үзә көnlүм.

Жухарыдақы бәнддә лирик мәним ешгин учбатындан чәтилијә дүшдүйү, әзблара дүчар олдуғу тәсвири едилүр. Мәлүм олдуғу кими, сәмада сүзмәк, учмаг гушлара, дәрјада үзмәк исә инсана, суда јашајан чанлылара мәхсүс әламәтләрдир, анчаг ашыг бу хүсусијәти инсаның мәнәббәт дујгуларының, заһири көзәллијинин үзәринә кечүрмәклә мараглы бир метафора јарадыр. Беләликлә, ашыг дилин бу имканларындан јүксәк усталыгla истигадә етмәклә, шे'рин бәдии сигләтни, поетик пафосуну хејли

1 Элласкар очагы. Ислам Элләскәр. Бакы, Жазычы. 1991. с. 106.

2 Телли саз устадлары. Азәрнәшр, 1964, сәh. 132.

дәрәчәдә артырымшылды.

Метафора мұғајисо, охшатма әlamәтиңе көре тәшбене бәнзәйир. Лакин метафора тәшбене нисбәтән даһа мүреккәб мәчаз нөвүдүр. Бу мүреккәблік ондақы мұчәррәдликдән, гаршылашдырылан тәрәфләрдөн биригин иштирак етмәмәсіндән ирәли кәлир. Женә фикримизә айдының үчүн Нөврәс Иманың ше'рләриндән бир нұмуна нәжәд диггәт жетирәк.

Гәмәрүз гаданы бу чаным алсын,
Салланыбы кәләндә отаға бир-бир.
Чамалынын шөләсіна долансын,
Олсун пәрванәләр садаға бир-бир.¹

Нөврәс Иман жарадычылығы бахымындан өзүнәмәхсүслугла сәчијәләнән сәнәткардыр, елә талеји дә бәнзәрсизликтә нәзәрә чарныр. Онуң ше'рләриндә олан мочазлығ (даһа соң буны гапалы мәчаз кими баша дүшмек лазым кәлир) олдугча күчлү олан дүшүндүрүчүлүккә нәзәрә чарныр вә бир нөв елмиликтә харктеризә олунур. Мәнzs фолклоршүнас Гара Намазов Нөврәс Имандақы бу өзүнәмәхсүслугу белә изаһ едир: "Нөврәс Иман шаир-ашыг олмагла жанаши, һәм дә ингилебдан сонра мүәјжән тәһсил алмыш зијалы иди". Лакин бүтүн мәсәләләрдә тәһсил алма проблеми һәлл етмир, мәнzs мүәллифин Нөврәс Иманы шаир-ашыг олмагла жанаши, тәһсил, өзү дә мүкәммәл тәһсил алмагла (бу Нөврәс Иманын бүтүн жарадычылығы бою нәзәрә чарныр) биркә кетүрмөси мәсәләнин соң дөгрү һәллиди. Она көре дә онун жарадычылығы айдын, садә дејимләрлә жанаши, ejни заманда бир дүшүндүрүчүлүккә дә изаһ олунур. Истәр ифадә вә идея истигамәтиндән, истәрсә дә бәдиилик бахымындан Көјчә ашыг мүһитини арашдыраркән Нөврәс Иман жарадычылығыныңдақы бу өзүнәмәхсүслугу ачмаг лазым кәлир. Ону да гейд едәк ки, Нөврәс Имандақы бу өзүнәмәхсүслуг һәмин мүһитдә бәдиилик, еләчә дә мөвзү бахымындан зәнкинләшмә илә изаһ олуна биләр вә һәм дә фәрдијәтчилик сәчијәсі дашиңыр. Бу сәнәткар һәнгиги мә'нада исте'дад сапиби иди (биз бу мүһитдә башгаларынын исте'дадына шәк кәтиримир) вә Эләскәр кими гүдрәтли бир сәнәткарын мөвчудлугу шәраитиндә белә бир өзүнәмәхсүслугла нәзәрә чаршма вә мүһитдә нисбәтән фәргләндиричи дәст-хәтлә көрүнмә һәр исте'дад саһибинин иши дејилди. Она көре дә Нөврәс Иман жарадычылығы айрыча бир проблем кими чидди

1 Әләскәр очагы. Ислам Әләскәр. Бакы, Іазычы. 1991. с.131.

2 Г. Намазов. Азәрбајҹан ашыг сәнәти. Іазычы. 1984, с. 125

арашдырмалар тәләб едир вә белә оларса бу накам сөмүн сонракы давамында әбәдијашарлыг дурдугу айдынлаңар. Жухарыда кестәрдијимиз нүмүнәдә сөнәткар чамалын шө'ләсінә доланыб пәрванәлорин садага олмасыны метафорик бир шәкилдә ифадә едир. Эслинде чамалын шө'ләси јохдур, шө'лә ишыға, ода, күнәше мәхсусдур вә пәрванәлорин жанмас! да чамалын шө'ләсіндә јох, ишығын шө'ләсіндә олур. Мүәллиф Шәрг поэзиасында бу мәшһүр дејими чох өзүнә-мәхсуслугла ифадә едир. Бунун осасында дајанан исе шәхсdir, јә'ни көзәлин одуна жанан, ону севән лирик мәнләрdir ки, кәлиб бир-бир пәрванс ода жанан тек садага олур. Мәһз бу чүр дејимләрдә сөнәт вә сәнәткар газаныр. Нөврәс Иман јарадычылыгында бу чаларлыгын сонракы давамы Қөјчә ашыг мүһитинде нисбәтән Хәста Бајрамәлидә көрүнүр. Хәстә Бајрамәли бир ел шары кими мүһиттә hәм халг ше'ри үслубунда, hәм дә классик үслубда ше'рләр жазыб јаратмышдыр. Онын ше'рләриндәки поэтик фикрин чаларлыгы, мә'ни аждынлыгы, һадисөнин мәһијәтинин ачылмасы мејли даһа чох диггәти чәлб едир вә Нөврәс Иман хәттинин нисбәтән јумшаг, мұлајим формасы сочијәси дашијыр. Бунунда Нөврәс Иман јарадычылыгынын тә'сирини мәй-дудлашдырмаг фикринде дејиллик. Кениш мә'нада Нөврәс Иман јарадычылыгынын Қөјчә әдәби мүһитина тә'сирин аз да дејилдир вә бунун бир проблема кими өүрәнілмәсі диггәт догуран мәсәләдир. Тәкчә ону демәк истәјирик ки, Нөврәс Иман ашыг поэзиасында, еләче дә Қөјчә ашыг мүһитинде фитри исте'дад, накамлыг символу кими хатырланыр. Бурада исә биз анчаг ше'рин поетикасыны үмуми сәвијјәдә (мүһит сәвијјәсіндә) арашдырдыгымыз учүн мәһз она да бу бәյүк проблемин бир һиссәси кими баҳырыг. Вә фикримизи Ашыг Бәһмән Қейчалинин "Кетди" ше'рилә жекунлашдырмаг истәјирик. Бурада устал Шәргин бәйүк зәка саһибләринин, шаирләrinin, һөкмдарларынын адыны чәкир вә тәэссүф һиссилә дүнjanын фанилијини вургулајыр. Нөврәс Иман да мәһз бәлә сыраланмада хатырланыр:

Женә жада дүшүр бичарә Иман,
Аз кәлибди онун кими пүрүмман,
Дәрди һәddән ашды, еjlәди туғјан,
Дүнjanын гәмини бар алды кетди.

Ајры-ајры нүмүнәләрдә сөзүн чәкиси вә фикрин

Бәһмән Қейчәли. Вәтән, күсмә мәндән. Елм, 1994. с.12

образлышығы баҳымындан Нөврәс Иманын ше'рләриндән нүмунәләр вериб тәһлилә чөлб етмишик, лакин мараглы олан мәсәлә, делијимиз кими, Нөврәс Иманын јарадышылығындақы дејим өзүнәмәхсуслуғунун сонракы дәвр вә еләчә дә жашадығы заманда мүһитә тә'сиридир. Бу тә'сир, көрүндүјү кими, Ашыг Бәһмән Қөйчәлидә өзүнәмәхсуслуғла эксини тапыр вә бир зәка саһиби кими хатырланып. Чунки Нөврәс Имандақы дејим вә фикрин поетикасы мүһитә, тәбии ки, тә'сирсиз галмаја билмәзди. Ондакы бәдәһәтән сөз демәк вә сөзүн устад кими чәкисини билмәк кејфијәти ше'ра олан тәләбкарлығда да өзүнү көстәрип. Іә ни о, "сөз өзабыны" (А.Толстој) дәриндән дәрк едән устадды. Мәһз она көрә дә онун ше'рләриндәki образлышығы, јүксәк идејалылыг һәмишә һәм ше'р јазарлары, һәм дә ашыг јарадышылығы тәдгигатчылары тәрәфиндән уча тутуулуб, чох заман Ашыг Эләскәрлә ейни хәтдә сәчијјәләндирилиб.

Мән неча еjlәjim күман, Эләскәр,
Бир да јетирәрми заман, Эләскәр,
Гәриб елли Нөврәс Иман, Эләскәр,
Халгымын шеһрәти јадыма дүшдү.¹

Көрүндүјү кими, бөйүк јанғы илә сәчијјәләнән бу хатырлама сәнәтә вә сәнәткара вургунлугдан башга бир шеј дејилдир. Нөврәс Иман јарадышы фәалијәти е'тибарилә ики истигамәтдә мараг догуур: биринчиси, о, ашыг јарадышылығының гүдрәтли нұмајәндәси кими, икинчиси, бир сырф ел шзири кими вә һәр ики хәтдә (әслиндә бу бөлкү арасында елә бир сәdd дә јохдур, анчаг нәдәнсә, Нөврәс Иманда буна еhtiјаč dujulup) арашдырма еhtiјаčы hiss олунур. Нәтичә е'тибарилә бу ики истигамәт говушур вә онун ашыг јарадышылығындақы јерини (бу јер онсуз да мә'лумдур) мүәjjәnlәшdirir. Нөврәс Имандақы сезүн чәкиси, бәдии дејимин аждынлығы илә үмуми мәзмунун таразлығы хүсуси мараг догуранды. Вә нәдәнсә бир ел шаири кими бу устаддан сөһбәт ачанда Хәстә Бајрамәлинин хатырланмасына еhtiјаč dujulup, ейни заманда бу ики сәнәткарын ел шаири кими јахынлығы (идеја, фикир вә онун поетик дејими) көрүнүр. Мәһз јухарыда вердијимиз нұмунә дә елә һәмин фикир јахынлығының бир hissеси кими көрүнүр. М.Ч.Чәфәров ше'рин поетикасыны "һәр шејдән өvvәл онун мәзмунунда вә даға чанлы халг дилинин тәбиәтинде, граматик гурулушунда, дилин фонетик хүсусијәтинде, ритмидә,

1 Хәстә Бајрамәли. Мәним Қөйчәм. Жазычы, 1987, с. 52

мелодијаларында ахтармак лазымды" дејө вургулајырды. Қөстөрілән бу фикирде ше'рин бүтүн структур хұсусијатлары өзато олунур во ұмумиilikтөң ше'reн поэтикасы шөрі едилер.

Ашыг жарадычылығында мөчазлар бир систем төң ким едир во ше'reн ұмуми нафосунун зынымасына хидмет едир, ейни заманда, бәдии тә'сирле сочијелдер.

Мұғаис, ошшатта сочијеси дашијан мөчазын бу нову (метафора) өзүнүн тәбиилии во сөмимилии ило дүгөти ژолб едир, ше'рин тә'сир күчүнү хејли дерочодо артырыр. Һотта, уstad сонаткарлар бә'зин лирик мәнин, елдо де тәсвирини верди жадиссонин мүөжілән хұсусијатлорини даға габарығ нәзорда чатдырмаг үчүн метафоралар системинде истифада едир. Нәтижә е'тибариле ше'r бөдииликтөң газаныр во метафорада бу бәдиилиин бир һиссеси көрүнүр.

Агалыг нијјети јетмомищ сона,
Үң керле талеји јыхылыб шама,
Кишинејиб булудлар, тутулуб сәма,
Текүлүб көзүнүн јашы аглајыб.

Хасіт Бајрамолиден вердијимиз бу нұмұнәдо бир жаңғы вар во "бу жаңынын нәтижеси кими мүэллиф әз дахилини ифада етмоја чалышыр. Бу жаңы, сонаткарны дахили аломиди, онун һәјат жадиссенин тә'сирли барыннамаг во барыша билмәмәк дүйгесуду Мәһз она көрә дә ше'rдә бу тә'сирлилик бөдии ифадаләрдо, мисраларда во ше'рин ұмуми мәзмұнунда дашиныр. Жухарыдақы мисраларда мүэллиф дәрдин ағырлығыны ифада етмәк үчүн мараглы нарапеллэр апарыр во "кишнејиб булудлар" демәкло мараглы бир метафора жарадыр. Мә'лүм олдуғу кими кишинәмәк булуда мөхсес хұсусијат дејил во мүэллиф мараглы нарапеллэрләр, јәни ата мөхсес (ат кишинејир) хұсусијети булудун үзәринә кочүрмәкло метафора жарадыр во бунунла ше'рин бәдии тә'сирини бир гәдәр дә артырмага чалышыр. Ону да дејәк ки, бу бәдии әдәбијатда тез-тез ишләнән ифадәdir вә мараглы чөһөт мүэллифин ону жеринде ишләдә билмәсидир Сонракы мисрада да фикрин ифадеси во ардычыллығын давамы кими "текүлүб көзүнүн јашы аглајыб" демәкке јенә де булудла мұғаисәләр апарыр, бурада даға чох инсанна паралеллик хәтті әсас көтүрүлүр. Ағламағ әсасон инсанна аиддир вә онун булудун үзәринә кечүрүлмеси дә, бундан әлавә көзүнүн текүлән јашы да метафора сочијеси

1 Хасіт Бајрамоли. Мәним Қоюмем. Жаңынчы, 1987, с. 53

дашыјыр

Көјчө ашыг мұлғатында тез-тез тәсадүф едилән мочаз нөвлөріндөн бири де *метани мајасы*. Устад сөнэткарлар мочазын дикёр нөвлөріндөн олдуғу кими, бүндан да истигадә едәрек ше'рде бәнилиги, фикрин образлы шекилде ифадесини күчлөндірмәжә чалышмышлар. Метанимија мүсійән бир чисм вәја һадисөні билдириән сез әвәзинә онунла әлагәдар башта сөзүн ишподилемеси жолу илә омолә көлир.

Золили натован, олачсыз языг,
Сән оласан мәним чаным, ағлама!
Артырма дәрдими һәдләч зиәждә,
Сәјло, мәтләбини ганым, ағлама!

Неврас Имандан вердијимиз бу нұмунәдә сөзүн мочазлашмасы даһа чох метанимија формасында нозәре чарыны. Устад сөнэткар бурада һадисонин, даһа чох жорачи әвәзләнмәсіні апарыр вә онун адыны демәк, мәсәләјә айдынлыг көтирмәк әвәзинә долауысы илә җанышыр, "золили-натован" дејир. Бу мұрачиәттә онун һанының ағырлығыны, дүшдүү жәрдін чохлугуну көстәрмөјә чалышыр. Белә ки, метафорада ики әшә арасында олажа жарыныра, метанимијада бундан фәргли оларға гарышлашдырылан тәрәфләр арасында бир жаҳынлыг олур. Мәсәләјә бир гәдәр диггәттә җанашыгда мәчазын бу ики нөвүнүн бир-бириндән фәргли хүсусијәтләри вә башта-башта бәдии тәсвир өситеттеси олмасы айдынлашыр. Бәдиилији компоненти сајылан бу ики мочаз невүнә Көјчө ашыг жарадычылығында тез-тез тәсадүф олунур. Ашыг Бәһмәнин "Var" рәдифли ше'риндән нұмунәјә диггәт жетирәк:

Жаҳшы досту атмаг олмаз,
Доста жалан сатмаг олмаз,
Елә ғаш ојнатмаг олмаз,
Демирсәими бир ганан вар.

Бу нұмунәдә дә "ғаш ојнатмаг" метанимик сөчијә дашыјыр, жә'ни севкилилар арасында кизли ишарәни ифадә өдир вә мүәллиф ифадә чаларлығыны артырмаг мәғсодилә буна даһа чох үстүнлүк верир. Көјчө ашыг мүһитинде тез-тез мұрачинәт олунан синтактик фигурлардан бири де *бәсеке огулайшыр*. Ше'рин өмөсионал тә'сирини артырмаг,

¹ Ики устад. Азәрнәшр, 1996, с. 123

² Бәһмән Көјчәли. Вәтән, құмә мәнлән. Елм, 1994. с.26

охучуда ғүввөтли һисс, һөјочан жаратмаг үчүн бунз
жарадычы ашыглар даңа чох мұрачинот етмишлөр.

Һаны обалардан тәкүлөн еллор?
Һаны мөрд икидлөр, түрфө көзөллөр?
Кимсодон чокинмөз, сон ки, әзблөр,
Сечордин жақшыны, заманы дағлар!
Һаны о серкәрдән? Һаны шаң Нагын?
Һаны борбөрлөрден косилиб сағын?
Һаны Бајрамәли көзөн ојлағын?
Көсмојиб үмиди, күманы дағлар!

Кестөрилон бу ше'р тамамилә бәдии суал үзәринде гурулмушадур во бәдии суалын күчү илә ше'рий тәсирдицилиji до хөjли артырылмыштыр. Дағлар һаггында чох ше'рлөр жазылыб во јо'ғин ки, бундан соңра да женә жазылачаг. Бу, ашыг жарадычылыгында бир силсила тәшкіл едир, ejни заманда һамысында да, демек олар, өзүнөмәхсүслугла сөчијелонир. Бу исо жарадычынын дүшүнчә тәрзи, нағисој мұнасибети вә бүнларла баһом дүшүнчәнин неча ифадеси илә олагодарды. Ону да геjд едек ки, дағлар мовзусы тәбиэтин төрәнүмүндө бөср олумуш ше'рлөр силсиләсіндәнір. Ве Көjче ашыг мүһитинде бу мөвзүнүн ишленмоси даңа чох нәзәре чарныр. Хәстә Бајрамәлидән вердијимиз жұхарылакы нұмұнәде бир жаңғы, һәсрәт вар вә бу һәсрәт мәрд икидлөрдән түрфө көзәллөрә ғодәр бөjүк бир севкини әнате едир. Еjни заманда, бу мөвзуда кечмишин хатырланмасы вар вә Хәстә Бајрамәли дә мәһз бәдии суалларла бу мотивлори даңа чох гасардыр. Тәчинис шаири кими танынан (даңа чох тәчинис жаратмышдыр) "Немајил" дастанынын мүәллиғи Зодлу Абдулланын (600 гатардан чох ше'р жазмышдыр) жарадычылыгындан бир нұмұнәјә фикир верәк.

Арифи-мұоззәм, ej нури-ејним,
Мәним тәки өмрү бад олап вармы?
Гоһумдан, гардашдан, достдан, ащнадан,
Хәжалы долашыбы жад олап вармы?

Бизә белә кәлир ки, жарадычынын шәши талеини, дүшдүjү возиijәтиң ағырлығыны әкс етдиrәк бу нұмұнедә тәсирдицилиji артыран башлыча васитә суаллыр. Бир нөв бәдии суал ше'рдә поэтик тәсирин күчлендрическ ролунда чыхыш едир. Ону да геjд едек ки, ашыг жарадычылыгында бәдии суалын даңа чох ишләндіji бир форма да мәннүд-

1 Хәстә Бајрамәли. Мәним Көjчәм, Жазыччы, 1987, с. 20.
2 Телли саз устадлары. Азәрнәшір, 1964, сәh 142.

дур. Бу, *ашыг дејишмәләрдір* йәни дејишишмәләрдә бәдии суалсыз кечинмәк олмур. Онун белә бир хүсусијәти вар ки, ики устад бир-бирини сыйнага чокир ве бири о бириң мұхғәлиф истиғамәтли; мәсәлән, дүнja, заман, кечмиш олан, тарихи шәхсијәтләр, даһа дөгрүсү, олан ве олачаг һағында суаллар верир, гарышы тәрәф исә она чаваб гајтарыр вә бөзән бу гајтарманың өзүндә суал формасы олур. Элавә олараң бирчә мәсәләни дә геjd едәк ки, Қөјчә ашыг мұһитиндә ашыг яраадычылығының мөвчудлугу ило бағлы вә мараг догуран формалардан бири до *жарбасарба*, һөмчинин *бай-кана* сочијәли *дејишмәләрдір*. Бу форма сөнөттөн нұғузуну горујуб сахламаг, артыг оланы сыйхыштырып сырдан чыхармаг мөгсөдинә қидмәт едир. Яраадычы сөнөткарлар һомиши бу формадан еңтијатлансалар да, лазым көләндө "дејишишмәдән" белә чөкинмемешләр. Мәсәлән, Гурбани илс Дәдә Жадикар, Ҳәсә Гасымла Ләзки Әһмәд, Ашыг Валеһәлә Зәрникар ханым, Қөјчә ашыг мұһитиндә Ашыг Алы илә Әләскәр, Әләскәрлә Ашыг Муса, Ашыг Һүсеин, Зодлу Әһәммәд, Шаир Вәли, Ашыг Талыбыла Ашыг Нәчәф, Ашыг Әсәдлә Ашыг Нәчәф, Ашыг Мирзә, Инчи ханым, Ашыг Әбімәнлә Қәнчәли Сајад, Нөврәс Иманла Уста Абдулла, Хатынлы Мирзә Әһәммәд вә башгалары арасындақы дејишишмәләри мисал көстәрмәк олар. Бу дејишишмәләрин әсасында дүшүндүрүчүлүк, елмиллик вә бәданәтән сөз демә хүсусијәти вар. Чүнки орада гојулан проблемләрдә тарихи һөгигәтләр, инсанлығын кечиб қалдији јол вә мөвчуд вәзијәт вә с проблемләр суал кими гојулуб ачылмасыны қөзләјир. Бүгүн бунларын һамысының әсасында бәдии суал дајаныр. Фикримизә аждынылыг кетирмәк учүн Нөврәс Иманла Мирзә Әһәммәдин дејишишмәсіндән бир нарчаја баҳаг:

ИМАН

Бу күн сәфәр етдим беш ханә көрдүм,

Беш гапысы бағлы, бу дәринди, бу

Беш гапысы бағы, беши ачылмыш,

Беши чаваб верир, бу дәринди, бу.

МИРЗӘ ӘХӘММӘД

Күндә беш намаз әһли-тәригәт,

Беш гапы дәстәмаз, бу дәринди, бу.

Беш бағлы нијјәт ачар, беш тәк биә,

Гијам чаваб верир, бу дәринди, бу.

1 Ихи устад. Тәртибчилөр Ж. Бабаев жә И. Садыг. Азәрнәшр, 1996. 185.

Көрүндүйү кими бурада бәдии суалын жери вә гөсіредиңilik мәтәмь айдын шәкилде көрүнүү бағлама сәчијүсі дашияjan бу нұмуно пушундуруүчүүjу jaрадан васито ролунда чыхыш елиг Məhз eзу илә оиркә халг фантазиясыны да габардыр вә ону жада самага истигамәтләндирir. Азорбајchan ашыг jaрадычылыгында исо бу фантазиянын экси вә көрүнүшү бәдии суалларла гурулан деишишмәләрдә даһа тох өзүнө jер тапыры. Көчә ашыг муһитини айры-айры нұмајәндәләринин jaрадычылыгындан вердијимиз бу парчалар мүһигин поетикасыны сочијәләндирir вә XX асрин 20-50-чи илләрindә онларын ашыг jaрадычылыгында угуларыны экс етдирир. Элбөттө, бу нұмуналәрин сајыны артырмаг вә бир сөнэткарын jaрадычылыгы эсасында да гурмаг оларды. Анчаг проблем, мөвзузун истигамәти мәсәләjә үмуми жанашмасы вә үмүмиләштирмәләр апармагы тәләб едир.

Ону да геjd едәк ки, деишишмәләрин жазылы шәкилde мөктублашма илә ашарылмасы формасы да варды. Бурада бир сөнэткар дикорино жазылы шәкилde мұрачиәт едиr вә онун ачмасыны көзләjир. Бу форма артыг жазылы әдобијатда даһа ишләkдир. Эсримизин 20-50-чи илләрindә Kөчә ашыг муһитинде бу форманын дикәр бир сәчијәвалиji классик сөнэткарлар тәрәфиндәn деjламиш бағламаларын ачылмасыдыр. Мәсәләn, Ашыг Бәһмәn Kөчәлинин Ашыг Алынын, Хәстә Гасымын гыфылбәндләрини ачмасы буна нұмунәdir. Бурада Ашыг Алынын гыфылбәндinin биригинин ачымындан нұмуно верек.

Алы:

О ким иди, һаннан-һана атдылар?
О нә иди, jерә деjин етдиlәр?
О ким иди од ичиндә тутдулар?
Нагдан она нә жетиши илтифат?

Бәһмәn:

Адәм иди һаннан-һана атдылар,
Сахла деjин jерә өмүр етдиlәр,
Ибраһими од ичине тутдулар,
О сарады, она етди илтифат.

Бу нұмунәdә ше'rin поетик структурунда сорғу тәләби, суал-чаваб характеристи вар. Бу исә ашыгдан зенин зәка, мөвчуд оланлары билмә вә өjрәнмә тәләб едир. Məhз она көрә дә hal-пазырда классик сөнэткарларымызын (мәсәләn, Хәстә Гасымын, Эләскәрин вә башгаларынын) ачылмамыш бағламалары

1 Бәһмәn Kөчәли. Вәтән, күсмә мәндән. Еlm, Bakы 1994, с. 32

галмагдадыр. Ејни заманда дејишмөнин бир чәтилиji дә вар ки, бу да мәсәләнин соргу сочиijеси вә шे'р тәлбкарлыгынын көзлөнилмәсиdir. Йо'ни дејишмәдә бунларын паралеллиji вар. Эсримизин 20-50-чи илләринде Көјчә ашыг мүһити бәдии кејфијәтләри, јүксөк лиrizми илә сечилир. Бу мүһитин нумајәндәләринин ярадычылыгында чанлы һәгигәтләр, образлылыг, јүксөк әхлаги кејфијәтләр, дүшүнмәк габилийети даһа чох күчлүдүр. Онларын ярадычылыгындақы тәсвирләрин һамысы, демәк олар, чанлыг мүшәнидәләрин нәтижәсидир. Бу мүшәнидәләр исә мүйәзән тәләблөр әсасында, чарчивәләр дахилиндә низамланыр.

Арашдырмалар Көјчә ашыг мүһитинин эсримизин 20-50-чи илләринде бәдии тәсвир васитәләринин ишлөнмә зәнкиниji илә мүшәнидә олундугуну көстәрир. Бир чәһети дә гејд едәк ки, бәдии тәсвир васитәләри бәдииликтә, кениш мә'нада поетика проблеминде бир чәһәттир, јо'ни ярадычылыгын чохчаларлы тәрәфләриндән биридир вә дикәр васитәләрлә фикрин образзылыгына хидмәт едир. Көјчә ашыг мүһити тәкчә идеялышыг, мөвзү рәнкарәнклиji бахымындан мараг докурмур, ејни заманда

образыннан бахымындан да диггәт мәркәзинде дајаныр. Эзвәлләрдә хүсусилә вургудыгымыз, чалма, охума вә ше'р-дастан ярадычылыгы Көјчә ашыг мүһитинин эсас мувоффәгијәт истигамәтләри иди. Биз ше'р проблеминде идеялышыг вә образзылыг мәсәләсинин бә'зи тәрәфләрини ачыгладыг вә бурада мараг докурган бир чәһәт дә вар ки, бу да ше'рләрин форма хүсусијәтидир. Ону да гејд едәк ки, ашыг ярадычылыгында форма бахымындан бир сыра фикир аярылыглары вар вә эсас истигамәт исә ашагыдақылардыр: биринчиси, ашыг ярадычылыгы илә мәңгүл оланлар, фолклоршүнас алымләрин бир группу нә гәдәр һава варса, бир о гәдәр дә ше'р формасы вар генаэтиндәдир. Икинчиси, дикәр групп исә ашыг ше'р шәкилләрини аярыча тәгдим едир, јо'ни ону ашыг һаваларындан аярырлар. Јери кәлмишкән ашыг һавалары илә бағлы бир мәсәләни гејд едим ки, һәләлик бу һаваларын сајынын нә гәдәр олмасы дәгиг дејилдир. Фолклор арашдырычыларынын бу истигамәтдә үмуми генәти јохдур вә ашыгшүнас проф. М.Нәкимов 193 ашыг һавасы олдугуну көстәрирсә, ашыгшүнас Фил. елм. нам. Гијас Вәкилов 73, етнограф, Академијанын мүхbir үзүү Төјмур Бүнжалов 121 саз һавасы олдугуну көстәрир. Проф. П.Әфәндиеv исә јазыр: "Бу формалар саз һаваларына" узгүн

1 П.Әфәндиеv. Азәрбајҹан шифаһи халг әдәбијаты. Мәриф, Бакы, 1991. с.243.

шәкилдө јарадылмышдыр". Еизә белә көлир ки, саз навалары илә ше'р шәкилләри арасында не гәдор јахынлыг олса да, бунлардан бирини дикәринин аягына язмаг дүзкүн дәйилдир. Ашыг ше'р шәкилләринин мөвчудлугуну мүстәгил гәбул етмәк вә сонра саз навалары илә бағылышыны ачмаг лазымды. Суал дога биләр ки, бу наваларын сајынын мөвчуллугунда фикир айрылыгы олдугу һалда ше'р шәкилләрини нечә мүэjjәнәшдирмәк олар? Һалбуки, ше'р шәкилләринин сајы мәсәләси до өзлүүндө үмуми бир гәнаэтлө јекунлашмыйр. Тәдгигатчыларын бир группу ашыг ше'ринин 71, башга бир группу исә 84 шәкли олдугуну гејд едиirlәр. Она көрә дә бу ики проблемә; саз наваларына вә ше'р шәкилләринә айрылыгда баҳмаг вә һансы форманын (бурада мәзмун да нәзәрә алыныр) һансы навачат үзрә охунмасына уғунлуг эсасында јанашмаг лазымдыр. Ашыг јарадычылышынын арашдырычысы проф. Г. Намазов јазыр: "Ашыг ше'ри заңири гурулушуна көрә шәкилләре, мөвзусу вә мәзмунуна көрә нөвләре бөлүнүр". Көйчө ашыг мүһитинде устад сәнәткарлар ашыг ше'рләринин бүтүн формаларындан истифадә етмишләр.

Жарайы, тошма, муҳоммәс, байсан, төмөн - вә төмөннин мүхтәлиф формаларында гәләмләрини сыйнамыш вә јуксәк сәвиijәли сәнәт нүмүнәләри јаратмышлар. Тәбии ки, бу шәкилләрин һәр биринин өзүнүн форма хүсусијәтләри варды, јарадычылышда һәмmin хүсусијәттөн эсас кими нәзәрә алыныр. Мәсәлән, кәрајлы ашыг ше'ри шәклидир вә һәр мисрасы 8 нечадан ибарәт олмагла 3, 5, 7 вә даһа чох бәнд олур. Бу бәндләрин дә өзүнүн гафијәләнмә вә мисраларын бәлкү принципи вардыр. Бело ки, биринчи бәнддин 1-чи вә 3-чү мисралары бир-бирилә һәмгафијә (бә'зән сәрбәст дә ола билир), 2-чи вә 4-чү мисралары бир гафијәләнир, чох заман исә бу мисраларда рәдиф сәчијәсси олур. Мәсәлән, Көйчө өдәби мүһитинин нұмајәндәләриндән олан Эбүфәтиң бир кәрајлысына диггәт јетирәк:

Јаман дүшдү гүrbәт елә,
Дашым мәним, дашым мәним.

Нәләр чокди кәлә-кәлә,
Башым мәним, башым мәним.

Гәм дәрjасы ләпәләнди,
Дәрдим артды, тәпәләнди,
Дијар-дијар сәпәләнди,
Нушум мәним, нушум мәним.

Бу ше'рин биринчи бәнддинин биринчи вә үчүнчү

1. Г. Намазов. Азәрбајҹан ашыг сәнәти. Јазычы, Бакы 1984, с. 38.

мисралары бир-бирилә гафијәләнir, икинчи вә дердүнчү мисралары исе бир гафијәләnir, икинчи бәнддә исе гафијәләnмә фөргләнәрәк бириңчи үч мисра бир-бирилә hомгафијә олур вә дердүнчү мисрасы илә гафијәләnir вә ше'р сена ғәdәр дә бу ардычылтгыла, јө'ни икинчи бәнддәкى кими давам едиr. Сонунчу бәнддә мүәллиf өз адыны чакир ки, буна мәһүр бәнд вә jaхуд да ташырма бәndи деjирләr. Juxарыда нұмұна вердиjимиз көраjлынын мәһүр бәндинә баҳаг:

90h17
Seit
октави

Гул Эбүлфәт күнаhкарды,
Иши, күчү аhу-зарды.
Дерд фосило бәрабәрди,
Гышым мәним, гышым мәним.

Jүksөk сөнöt нұмұнасі олан бу парча (көраjлы!) езүнүн форма хүсусијәти вә мәзмұн долгуңлуғу илә хүсусиет диггәти чәлб едиr. Ше'рин бәлкү системи 4,4=8 шоқклиндәdir. Мүәллиf бу нұмұнәдә бәдии тәkrарлар һесабына ше'рин поетик сиягләтени хеjли дәрәчәдә артырмышдыr. Лирик мәнин дахиلى аләммин изтирабларыны, ағрыларыны ифадә едәn бу көраjлы гәriб-гүrbәt дүjгулары илә jүkлюниш вә бу дүjгуларын әксинде даhа уғурлу форма тапмышдыr. Mәhз заhири форма илә мәзмұнун уjарлығы ше'rdә бәдии тәsвири, поетик сиягләти бир ғәdәр дә чанландырмышдыr. Дикер бир чәhәти дә геjд едәк ки, ше'рин езүндә тәkrарларын жаратдығы оjнаглыг көrajлы учын хас олан оjнаглығы даhа да күчләндирмишди. Kөjчә ашыг мүhитинде гошма даhа чох истифадә олунан ше'р шәkилләриндәндир. Xалг ше'ри үслубунда жазан сөnәткарлар да бу формадан даhа чох истифадә etмишләr. Эсримизин 20-50-чи илләринде Kөjчәдә фәалиjjәт көстәрән ашыгларын вә ел шаипләринин жаралычылығында бу форма үсгүnlük тәш-кил едиr. Классик сөnәткарлардан Гурбани, Аббас Туфарғанлы, Xәstә Гасым, Ашыг Валеh, еләчә дә Kөjчә одәби мүhитинин устад сөnәткарларындан олан Мискин Абдал, Аг Ашыг, Ашыг Алы, Ашыг Эләскәr көrajлы вә гошмаларын классик нұмұнасини жаратмышлар. Бутүн дөврләрдә бу форма ишләk олмуш вә XX әсрин 20-50-чи илләринде дә Kөjчә ашыг мүhитинде гошманын классик нұмұнәләри жаралычылығындан бир нұмұнәjо баҳаг.

1 Ше'р шәхси топlamамыздандыr.

А достлар, јарагы көксүмдө мөним,
 Нече ширик-ширик арзулар јатыр,
 Достлуғун гөдрини билән көслөрө
 Гөлбимдө мәнбеббөт, е'тибар јатыр.
 Өмрү јох гаралы, ағлы дилләрин
 Шеһрото, мәңсөбә бағлы дилләрин,
 Өјөндім сиррини јағлы диллориң,
 Орда нече әгрөб, нече мар јатыр.

$6 \cdot 5 = 11$ шоклиндөдир. Бәлкү системинин јерли-јеринде олмасы ше'рин үмуми ғанунауғунлуғу олмагла жана шы поетиклиji үчүн дө бир васитәдир. Устаднамә сөчиijәсi дашијан бу ше'рдө мүәллифин һөјат тәрүбөси илө фикрин образзылыгы таразлашыр во мұрачиәт формасынын сечилмәсi илө бу даһа да күчлөндөрилдір. Бундан өлаво, гошманын башга бөлкүлү присиилориндән дө истифадә едирлөр. Бу да $4 \cdot 4,3 = 11$ формасыдыры.

Сијаһ зүлфү дар кәрдөнә јајмысан,
 Нә дејим ки, һор јетөнә тајмысан?¹
 Һүрүмүсөн, моләкмисөн, ајмысан?²
 Бир гоjsана чамалыны көрөм мән.

Хәсто Бајрамәлидөн вердијимиз бу гошмалар, һор ики һалда дејимин өзүнөмәхсүслугу илө сечилир. Мүәллиф ез һисс во һөjөчанларыны, фәрди дујгуларыны үмүмиләш-диричи шоқилдө јүксөк усталыгы поетиклошширир. Бурада формал өнөт бүтүн мәсөлони һәлл етмир, садәче олараг олса-олса кеници мәннада поетик топлумун бир һиссәсi кими чыхыш едир. Элбәттө, бәдии жарадычылыгда фикир дө бүтүн мәсөләни һәлл етмир, мәңz фикрин ифадәси үчүн форманын (угурлу ифадөнин) тапсылыб сечилмәсіндөн чох шеj асылышыдыр. А.Дадашзадә лирик мөнин поезијада мәв-чудлугу во ше'рин бәдиилијиндә ролуну вургулајараг јазыр: "Лирикада шаириң шәхсийет кими он дәруни, он сәмими һисслөри ифадө олунур. Ше'рин мәркозиндә дуран шаир шохсийети лирик поезијанын мәзмунуну гәшкіл едір". Мүәллифин чох дөргү олараг лирикада шәхсийет мәсөләсіни вургулатасы и проблемдә өсас оланды вә демәк олар, дикөр васитәләр онун әтрафында фырланыр, үмуми топлумун дашијычысы кими көрүнүр. Заһири форма да, фикир дө поетиканын компонентләридиr, бунларын үмуми дүзүмдө јерли-јеринде олмасы бәдии нүмүнәнин јүксәк сөнөт нүмүнөсi кими дәjәрлөндөрилмәсi һадиссөсидир.

Көjчә ашыг мүпитетинде эн чох ишләнән

1 Хәсто Бајрамәли. Мәним Көjчам. Жазычы, 1987, с. 51.

2 Женә орада.

3 А. Дадашзадә. XVIII әср Азәрбајҹан лирикасы. Елм, 1980, с. 46.

формалардан бири дә тәчнисінде¹. Ону да гежд едок ки, тәчнис өзү дә рөнкарәңклиji илә (форма рөнкарәңклиji нәзәрәттә тутулур) сечилир. Мәсөлән, додагдәймәз тәчнис, чыгалы тәчнис, додагдәймәз чыгалы тәчнис, аяглы тәчнис, һәрф үстө тәчнис вә с. кими шәкилләри вар во бунлардан мүһитин устад сәноткарлары кениш шәкилдә истигадә етмишлор. Ашыг Алынын, Дәдә Әләскәрин, Ашыг Мусанын, Ашыг Нәчәфин, Исимханын, Ңәшимин, Нөврәс Иманын тәчнисләри илә щөһрәт газанмасы неч дә тәсадүфи дејил, әксинә мүһитдә бу форма жаңылар өткәрүнүү үчүн көстәрир. Тәчнис ашыг поэзијасында чинаслы гафијәләр вә рәдифләрлә јаранан ше'ра дејилир вә эсасон 3-5 бөнддөн ибарәт олур. Ејни заманда бу форма ашыг ше'ринде зирвә несаб едилир. Бурада ашыгдан јүксек истегедәл, сөзләри сечиб ишләтмәк вә фикри ифадә етмәк бачарыгы төлөб олунур. Она көрә дә бу формада јүксек сөвијәли бәдий нұмунәлор јаратмаг бир гәдәр чатынцир. Ашыг јарадычылыгынын классик нұмајәндәләринден Гурбани, Хәстә Гасым, Ашыг Алы, Ашыг Әләскәр, Молла Җұма, Шәмкирли Ашыг Һүсейн, Нөврәс Иман, Бозалганы Ашын Һүсейн тәчнисин јүксек сөвијәли нұмунәләрини јаратмышлар. Қојчо ашыг мүһитиндә ше'р јарадычылыгына олган мәжиллик тәчнисе дә хүсуси мараг јаратмышдыр. Ашыг Нәчәфин бир тәчнисине диггәт жетирәк:

Јолунда садаға, ала чанымы,
Чәкмә бир бу гәдәр ала чанымы.
Гојма һәрчайылар ала чанымы,
Салма сән Нәчәфи аяға, кәл, кәл!

Вә жаҳуд да Зодлу Абдулланын бир тәчнисине баҳаг:

Еjlәјибсән күл рәнкими сары сөн,
Тәрлан ојлағына гојма сары сөн,
Тәбіб сәнсән јараларым сары сөн,²
Демәдим нештәр вур, јарала мони.

Бу нұмунәләр формача еjni, мәзмунча мұхтәлиф олар сөзләрин сечилмөси (гафијәләнмөси) илә јарадылыштыр вә тәчнисин эсасыны да елә бу тәшкил едир. Вә мүәллифләр бурада формал әңгәтлә мә'на таразлыгыны чох јүксек сәнэткарлыгla һифз едә билмишлор. Мәнzs она көрәдир ки, белә јүксек тәләбкарлыг ше'рин поетик чаларлыгыны вә јүксек сәнэт нұмунәсі кими әхомијјетини хејли дәрәчәдә артырмышды. Ону да гежд

1 Әләскәр очагы. Ислам Әләскәр. Ізычы. 1991. с. 157.

2 Телли саз устадлары. Азәрнәшр, 1964, с. 140.

едәк ки, төчнисин форма мұхтәлифијиндә ән чәтиң оланы *жадигүр изз тәкнистір*. Чүнки бурада һәм тәчнисин үмуми принципләриңә әмәл олунмалы, һәм дә елә сөзләр сечилмәлиди ки, онун дејилишинде додаглар тохунмасын вә бу чөтинглиji горумагла мәзмун да әсас кими нәзәрә алынмалыдыр.

Дәрс алалар зикр еjlәjәр hәр aja,
Кедәчәкди, кедәчәксөн haraja
чагырап ағасын, жетәр haraja,
Нә гала лошкәрин, нә галасан сән.¹

Нәврәс Имандан вердијимиз бу нұмунәдә, көрүндүjү кими, жүхарыда садаладыгымыз бүтүн толәбләр нәзәрә алыныр. Ашыг ше'рин форма хұсусијәтләрини әсас көтүрмәклә мәзмун долғунлуғуну да жаддан чыхармыр. Эл-бottа, бурада күчлү дүшүндүрүчүлүк, исте'дад, сөзлөри ташып жерине гојмаг тәләб олунур вә бу гәдәр толәб чохлуғуны нәтижәсіндә додагдоjмәз жаратмага о гәдәр дә тәшәббүс едилмир, даһа чох хұсуси исте'дад саһибләри буна мұрачиәт едирләр. Геjд олунмалыдыр ки, бу формада меjллик баһымындан Қeјчә әздәби мұһити хеjли дәрөчәдә сечилир. Тәчнисин мұхтәлиф форма нұмунәләри мөвчуддур вә онлар haгgyнда Қeјчә ашыг мұһитиндән киfajәт гәдәр мисаллар кәтиrmәк олар. Лакин биз бурада имканлары нәзәрә алыб чыгалы тәчнисдән бир нұмунә вермәклә фикримизи үмумиләшdirмәк истәjирик.

Ибтида катибләр аjә jаздылар,
Күлли қайнаты аjә jаздылар.
Ашыг деjәр, jаздылар,
Охудулар, jаздылар,
Әмр олунду Османа
Ол Гур'аны jаздылар.
О ким иди монәм-мәнәм сөjләди¹²
Салдылар шаһпәрин haraja гәrәz?

Нәврәс Имандан вердијимиз бу нұмунә олдугча поетик сәчиijә дашыjыр, ejni заманда *устаднамә* олмаг характерилә нәзәрә чарпыр. Бу форма үчүн ону да геjд едәк ки, чыга ше'рдә образлылығы (даһа дөргөсү бу формада) артыран башлыча vasitәdir. Тәчнисдә олан чохлу формал әсбабында әмәл олунмалы (бунун өзү бөjүк усталыг тәләб едир) чыгаларда да бу бәдиilik шәртинә әмәл олунмасы ше'рдә әсас vasitәlәrdir. Мә-

1 Эләскәр очагы. Ислам Эләскәр. Бакы, Jазычы. 1991. с. 217.

2 Ики устад. Азәриәшр, 1996, с. 156.

һә бүтүн бунларын тамлығы ше'рин поетикасынын мөвчудлугуду. Бүтүн бу дејилонларин нәтижеси олараг бир чөнөти до әлаве етмәк истирик ки, тәчииседән жазылы әдебијатда да кениш истифада олунмагада. Белә бир вәзијәттән мөвчудлугу ашыг әдебијатынын жазылы әдебијата тө'сирини көстөрир.

Көйчә ашыг мүһитиндә он чох ишләнән ше'р шәкилләрдөн бири до *шәкилләр*, она бешлик дә дејирләр. Мисраларда һечаларын саы 16 одур. Аңаг ашыглар буну дахиля белгүләрлә ики һиссәсә ашырыб охуялар, бу исә даһа чох охуманы асанлаштырыр вә охумада бир реңнәглилек јарадыр. Бу шәклин чыгалы формасындан, даһа дөгрүсү, чыгалы мүхәммәсден ашыг јарадычылыгында чох аз истифада олунур. Бир мосоләни до гејд едәк ки, мүхәммәсси классик ашыг поэзиасынын епик шәкли несаб едиrlәр. Ашыг Алы, Ашыг Эләскәр, Нөвәрас Иман, Ашыг Талыб, Ашыг Ночоф, Ашыг Бөһмән Көйчәли вә с. вә с. сөнәткарлар мүхәммәсин бәдии чөнөтдөн олдугча јүксәк сөвијәли нұмұнәләрini жаратмышлар. Бөһмән Көйчәлидән бир нұмұнәје баҳаг:

Мен сөні көрәндөн бори,
Олмушам диванә, көзәл.
Дедиләр сән тобибсон,
Көлмишәм дәрманә, көзәл,
Мәчинүн кими салдын чөлө,
Көзирәм һәр жаңо, көзәл.
Кетмишәм мен һәр бир жаңо,
Бир дә Ирәванә, көзәл,
Көрмәдим сөнин кими,
Ејло бир чаван, а көзәл.

Үмуми мәзмуну е'тибарилә көзәлләмә сәчијәси дашијан бу мүхәммәс дејимин өзлүйүндө парчаланма илә мүшәнидә олунур вә бу ашыг јарадычылыгы үчүн характерикдир. Жазылы әдебијатда мөвчуд олан бу формада белгү (тобии парчаланма) чох агыр сөсләнүр ки, белә бир нал ашыг јарадычылыгында мүхәммәсин өзүнәмөхсүслугуну көстөрир. Ейни заманда, ону да гејд едәк ки, мөчлисләрдә мүхәммәс дуваггацма кими даһа чох сонлугда охунур вә дастанчылыгда да еjnөн белодир.

Көйчә ашыг мүһитиндә истифадә олунан ше'р шәкилләриндән бири до *дивани*. Онун жаранма тарихини фолклоршүнаслар мүхәммәсден даһа гәдим несаб едиrlәр. Дивани уч вә даһа артыг бәнддән ибарат олур. Һәр

1 Бәһмән Көйчәли. Ватан, күсмә мәнлән. Елм. 1994, с. 35.

бәнді дәрд мисрадаи, һәр мисрасы исә он беш һече олур. Биринчи бәндін бириңчи, икinci ве дөрдүнчү мисралары һөмгафијо, үчүнчү мисра сорбаст бурахылыр. Гапан бәндлөрдә гафијәләнме гешма ве қарајлылардағы кимиңдир. Бу охунушун бир неча һавасы варлыр. Һөмииң һаваларын ритмиң ше'р утгылашдырылыр ве чох заман ики һиссоғ бөлиүнорок ағыр бир тәмнидә охунур.

Ай ағалар, тәркіл қоянб
Бү жазыг чаным моним.
Тәгәт іохду қосөдимде,
Гурујуб гаизим моним
Ахтарырам һор торефи
Јохтур мана әйли-дил
Нә хостојом, но саламат,
Кәлә дәрманым мәним.

Неврөс Иманын бу диваниси өз мәзмуну е'тибариәлә ичтимай наразылығын ифадоси кими сәсләнір. Бу һал бүтүн диваниләр учун сочијјови дејил. Диваниләр мәйзу рокаренклиji илә диггәти өзіләр чөлб едир, даһа чох нәсінәтамиз, өзгөрдің, һәрбәз-зорбә әнвали-рунижелли олур. Бүтүн бүнлар, һагтында даныштырымыз ше'р шәкилләри. Көјчә ашыг мұнитинде чох ишләк формалар олмуш ве бу мұнитин устад сөнөткарлары, жарадычылары һөмииң шәкиллөрден истифадо етмәккө бәдии чойотдән јүксек совијјөли сәнот нұмунәләри жараптасы илә ашыг жарадычылығы мөвзү ве бәдиилик баҳымындан хејли зәнкінләшмә кечирмишdir. Бизим кениш проблем кими айрича тәддиггата өзіләр етмәдијимиз бу ше'р шәкилләри XX әср ашыг жарадычылығында даһа чох зәнкінләшмә илә характеристизә олунур ве онларын формал баҳымдан жени-жени мараглы нұмунәләри ортаға чыкыр. Биз исә бу нұмунәләрин анчаг бир гисмини кениш үмумиәттілік мәндерле ве бир-икى сәнөткарын жарадычылығындан нұмунәләр вермеклә кифајетләндик.

Көјчә ашыг мұнитинин мұрашиәт етдији поемиа *баситтердән бары тозадаарда*. Бәдии әдәбијатда антитета жарадычы шәхсін гаршысында көниң имканлар асараг фикрин анлатылығына, мә'налы сөнгәчмасина сәбәб олур.

1 Эллекер очагы. И. Эллекер. Бакы, Жазычы. 1951. с. 220.

Најана баханда көзүм өјүнмөз,
Көңлүм гөмдөн айры либас кејинмөз,
Бу көзөл барадамда кафәр севинмөз,
Севинмәдим, әсил кафәр мән олдум.¹

Әбдүләзимдән вердијимиз бу нүмунәдә сөнәткарын әһвали-руијјоси илә мөвчуд заман арасында бир тәзад вар. Құнұн бајрам әһвали-руијјесіндә, шән, хош олмасына, әтрафдақыларын севинмәсінә, тој либасында олмасына баҳмајараг лирик мән гәмлидир, дәрд-тәм онун һөјатында ело бәдбинлик жаратмышды ки, һеч на бу мә'јүслугу арадан көтүрә билмир. Мәңз жарадычы шохс возижәтін бу дәрочәдә ағырлығыны вермәк учун поетик васитә олан тәзаддан истифада етмәклә чох асанлыгla мәсгәдинә наил олур. Ени заманда, ше'рин поетик сигләтіни хејли дәрочәдә артырыр. Ашыг Нәчәфин "Көңлүм" родифли ше'риндән тәзада мисал:

Каһ алчалыр, каһ учалыр,
Каһ кәң олур, каһ гочалыр.
Каһ горлан тәк ганад чалыр²
Каһ дүшүр шаһбаза кенлүм.

Бу ше'р алчалмагла јүксәлмәйин, кәнчләшмәкло гочалмагын тәзадлары нүмунәсидир. Мүәллиф өзүнөң дәрки дејимләрден бәһрәлонмәкло дүшүнчәләрini образлы шәкилде үмумилошширир. Ени заманда фикрин поетик сигләтіни артырмаг учун мұхтәлиф тәләбләрә әмәл олунмагла, дилин имканларына да кениш јер верир, тәзадларын васитәсиә бәдии тә'сири бир гәдор дә артырыр.

Ритм ше'р учун башлыча васитәләрдән бири кими өзүнү көстәрир. Ҳүсусилә, халг жарадычылығында бу даһа габарыг шәкилде нәзәрә чарып. Ритм ше'рә охунағлығ көтирир, оны жаддагалан шәкіл салыр. Азәрбајҹан ше'ри учун ән бириңи ритмик көстәричи һечадыр. Ше'р неча узарында гуруулур, мусигилик, аһәнкдарлыг, емоционаллыг жарадан бир васитәје чевриләрәк, фикир тутумуна, мә'на сиглотинә уйғунлашдырылыр. Җөјче ашыг мұһитиндә ритмиклиji тәшкіл едән поетик фигурлардан бири да тәкраплардыр. Онларын јерли-јериндә ишләдилмәсі, үмуми аһәнк үлгүн олараг чилаланмасы фикрин сәлисилийнә, әлванлығына котириб чыхарыр. Устад сөнәткарлар белә тәкраплар һесабына ше'ри охунағлы, жаддагалан шәкілә

1 Телли саз устадлары. Атартош, 1964, с. 130.

2 Әлласкәр очаты. Ислам Әлласкәр. Бакы, Жазычы. 1991, с.131.

салыр, мәзмун чаларлығыны артырыр:

Кими олар, кими өләр,
Кими ағлар, кими құләр,
Кими билмәз, кими биләр,
Кими ашқар, хәлвәт кедәр.

Бәһмән Қојчәлидөн вердијимиз бу нұмунаңдағы фикир бәдии тәкірларын несабына даға поетик, даға тә'сирли көрүнүр. Нәр мисрада икі даға аз гала токтар едилән "кими" ifадәсі бу ғәдәр ишләнмәжә бахмајараг ше'рдә неч бир ағырлыг жаратмыр, эксинә, бәдии васитә кими идеянын бодниликтә ачылышына сәбәб олур. Ичтимаисијаси мотивли, мәнәббөт мәзмунлу ше'рлөрдә дил эз садәлийндә галып во неч бир ағырлыг жаранмыр. Қојчә ашыг мұһитинин бүтүн сөнөткілардың бу истигамәтдә елин-обанын мәденийеті, адәт-ән-әнәси, этнографиясы вә бутөвлүкдә ңөти варса, һамысыны дилин бу садәлији илә тәсвир едә билмишләр.

ХХ əсрин 20-50-чи илләріндә Қојчә ашыг мұһитинде мараг докуран мұһым бир истигамәт дә *дастан жарадычылышы*. Филология елмләри докторы И. Аббасов гейд едир: "Дастан айры-айры халгларын мұхтолиф тарихи көсимлөрдөкі әдәби-бәдии, ичтимаи-фолсәфи дүшүнчесинин бир сыра чөнөтлорини әке етдириң жарадычылыг саһесидир. Бу шифаһи ире сөз сәнәти аләминде түрк тилини халгларын, о чүмләден азәрбајчанлыларын дастан жарадычылығының ұсуши сигләти вардыр". Даға соң әдәби сөз-термин кими истифадә едилән "дастан" əсасән оғузнамә, нағыл, бој, əһвалат, ңекајәт, тә'рифнамә, халг романы, халг китабы мә'налары дашымыш, ашыг-сағ әдебијатынын ан соң жаылмыш жанры сајылмышдыр".¹ Қекүнү əсасон классик дастанлардан алан мұасир дастанлар". Фолклера хас олан шифаһи юлла жаранма он'онәсинаң əсрин əв вәлләріндә дә мұнағизе етмиш, жаранан жени дастанлар өзүнде жашадығызыз зәманадә дә сазын-сөзүн мушаниеті илә мараг доктурмушдур. Əсасыны жазылы монбәләрдөк алан, реал тарихи һадисоләрле сәсләшән вә жени ңајатын төрөнімүнә һәср олунан мұасир дастанлар мәдүм мұәллифләр тәрәфиндөн жарадылмышдыр. Бу мұһит дастан жаратмаға мејилли олдуғундан дастан жарадычылығынын мәнијетини вә мұһиттә өзүнәмәхсуслугунун ачылмасы

1. Бәһмән Қојчәли. Вәғән, күсмә мәндән. Елм. 1994, с. 27.

2. И. Аббасов. Өн сөз. Азәрбајҹан әдеб. инцилдер. Бакы, 1987, с. 5.

3. И. Аббасов. Азәрбајҹан дастанлары. V чиад. Јени дастанлар. Бакы, 1972, с. 5.

элдүгч аачибди. Эн биринчиси, өзүномәхсуслуг масәлосиндә очу гејд едәк ки, бу дөвр бүтөв дастандан даңа чох hekajә сәчијәли hadisәlәр, hekaјolәr, әһвалатлар ашыгларын јарадычылыгында нәзәрә чарпыр вә бу һәтта устад Эләскәрдә дә өзүнү көстәрир. Мәсәлән, Эләскәрин Гарабаг сәфәри, еләчә дә Ашыг Эсәдин Инчи ханымла мүкалимәси вә с. Бу өзлүйүнде дастана нисбәтән јыгчам, һом дә конкрет бир әһвалатын бәдии ин'икасыдыр вә бир нев дастанлашма характеристи дашыјыр. Буну илкин, инкишәфда олан вә қалочкә дастана чөвриләчәк вариант кими дә гәбул етмәк олар. Анчаг ғола билсин ки, еле бу шәкилдә дә галсын, јә'ни дастанлашма бу просесдә мүтләг дејил. Чүки XX әср Ашыг јарадычылыгынын өзүндә hekajәt сәчијәли дастанлар формалашыр. Бу масәләнин бир тәрефидир вә бутөвлүкдә Қөјчә ашыг мүһитиндәки дастанчылыгы әнатә етмир, ejni заманда бу дөврдә мүкоммәл ашыг дастанлары да жараныр. Мәсәлән, Ашыг Эләскәрин "Ашыг Эләскәрлә Дөли Алы", Ашыг Эсәдин "Низами" дастаны, Ашыг Бәһмәнин "Әған во Туфан", "Бәһмән вә Һумай", Шаир Казымын "Шаир Казым вә Назлы ханым" дастанларыны вә башгаларыны көстормәк олар. Дөврүн, заманын характеристикасыны верән, инчо, зориф мәһәббәт дујууларыны экс етдириән дастанлар сырасында Қөјчә ашыгларынын јараттыгы дастанлар даңа чох сечилир. Дастан формал структура, епизодларын ардычылыгы, бир-бирини изләмәси, hadisәlәrin бағлыйыры, ше'r бичимләри. һөгиготин инандырычы характеристи, тәсвиirlәrin бәдиилиji баҳымындан хүсусилә әһәмијәтлидир. Қөјчә ашыг мүһитинде устад сәнәткарлар дастан јарадычылыгындақы он'энени көзләмәклә дастанлары устаднамәләрлә вә бә'зән дә бирдәфәлик әһвалата кечмәклә (мәсәлән, Ашыг Эләскәрдә вә Ашыг Бәһмәнде дастан јарадычылыгы асасын бу сәчијәлидир) башлајырлар.

Дастан нәср вә нозмин нөвбәләшмәси¹ асасында тәшкіл едилir. Бу hadisәlәrin hәр биринин өзүнәмәхсус поетик аһәнкдарлыгы, интонасија вә мусигилији вардыр. Поезија вә нәсрин ритми ejni мәншәли бәдии структура, гурулуша малик олса да, айрылыгда бири дикәринден фәргләнир, айрылыгда бу ладлар hәр биринде мұхтәлиф шәкилдә өзүнү көстәрир, реал асасларла формалашыб мејдана чыхыр. Нәсрин ритми чәтиңликлә, жаваш-жаваш, нисбәтән дә ағыр логулур, һәм дә поезијада олдуғу кими асанлыгla һисс олунмур, үздә кәрүнмүр.

1 К. Вәлијев. Дастан поетикасы. Жазычы, 1984, с. 39.

Профессор К.Валиев жазып: "Ше'рин ритмини тутмаг нәсрин ритмини тутмагдан гат-гат раһатдыр. Нәсрде ритми жарадан ейни өлчүлүгү элементләр (охшар синтактик компонентләрин, синтагмларын, сезләрин, сөсләрин тәкрабы) охучуларын һиссләриң тә'сир едир, онда мүэjjөн дүгүлар жарадыр, лакин бу элементләр ше'рләки кими үздө дејил, дәриндәдир". Көјчә ашыг дастанларында да нәсрин ритм аһәнкдарлыгы дикор нәср нумунолориндән фәргли олараң өз поетикиji, мусиги аһәнкдарлыгы илә сечилир, ојнаглыг, дахили гафијәләнмә, сезләр арасындакы сөсләнмә жахынлыгы өзүнү даһа аждын көстәрир. Поезијада лирик мәнин дахили аләминин чырнынтылары, һисс вә һөjечанлары, физики кәркинлиji, әhvали-руhiјәсинин ифадоси үчүн мұхтәлиф ритмик васитәләре тез-тез мұрациэт етмәли олур. Бунунла да мә'нәви аләмин чырнынтыларыны даһа габарыг вә образлы шәкилдә ифадә едир. Бу исо поезијаның тәбиетиндән, онун ганун вә гајдаларындан, поетик тәләбләриндән дөгүр. Белә ки, ше'рдә олан гафијәләнмә системи, белкү, һечаларын сајының еjniliji, рәдиf вә саир кими васителәрдән истифадо ритмиклијин, аһәнкдарлыгын инишафы үчүн зомин жарадыр.

Ашыг жарадычылыгында нәсрин *ритмиклијанын*. *аһәнкдарлыгыннан* жасасын тәкрабар тәшкіл едир. Бу тәкрабларын јерли-јериндо ишләдилмәси, жаратдыгы емосионаллыг јүксәк бир әhvали-ruhiја дөгүрүр, мәтнә гол-ганад верир. Жахын мә'налы сезләрин тез-тез ишләдилмәси ифадәләр арасындакы фасиләриjn тәшкili, дастанчылыга мәхсүс ифадәләрин ишләдилмәси, бәнзәтмә вә тәssivir васигәләринин кениш шәкилдә өкси өзүнү даһа аждын көстәрир, санки нәсрдәki ритмиклијин тәшкiliндә бир васитәjә чөврилир. Бунун изләрини Көјчә ашыгларының дастанларында даһа соҳ көрүрүк. Нұмунә үчүн "Ашыг Эләскәрлә Дәли Алы" дастанына баҳаг: "Мәним азизләrim, сиззардан хәбәр верим, Қәнчәбасанын Гарасучу кәндininен. Гарасучу кәндindә кимнән, Дәли Алыдан.

Алы чаван вахтларында чобанчылыг елијиди Бир күн хәрч устүндә јузбашы бүннәрүн айләсими инкитди Алы ахшам өјә кәләндә мәсәлиji ешиитди. Кедиf хәнчәләнән јузбашызы өлдүрдү, гашды. һөкумәт Алынын гонумларына бу ишин устүндә соҳ әзаб-әзиijәт верди. Бүннәрүн да чохусу

гачыб Алынын дәстәсінә ғошулдулар. Аз бир заманда Алынын дәстәсі боядұу".¹ Бу, һадисоләрин көлөчәк кедиши, шөрниң нағында үмуми өтвали-рунија жарадыр. Белә бир кичик парчада олан лаконизм, фасиле, сөзүн өз чүмлөнин, мүрәккәб синтактик бүтөвүн интонасијасы, аһәнкдарлығы нәзәрә қаршыр. Бу парчада мөһкәм бир гафијәләнмә системи вардыр. Құчлұ дил вәнидләринин, синтактик фигурлар өсасында низама салынмыш бу нұму-нөнин мадди өсасыны ритмик төкраптар төшкіл едир. Белә бир өзіннештін жарнамасы анчаг гери-адилијин, јұксок сөнот габилийжеттінин нәтижесидир. Чүнки һәр бир төкрап ритмиклиji жарада билмәз. Буна анчаг бәдии төкраптар, јерли-јеринде ишлонән синтактик фигурлар, гафијәләр сөзләр өсасында наил олмаг олар һадис һағында верилән төсвир епик нафосла дејил, лирик бир фонда апарылышы, гафијәли сөзләр, бәдии тәсвиirlор һесабына мәзмун құчләндірилір. Оны да дејек ки, иәсрдә төкрап алаңышы поэзијадақына нисбәтән кениш мәна дашыјыр, өзіннештіләрдин, қарастерләрдин, һадисолорин хүсусијәтләрinden тутмуш мұхтәлиф синтактик бүтөвлөрдәкі мәзмунун, айры-айры чүмләләрдин мәна функциясыны өтәтін едир. Бу дејиләндәр Ашыг Эләскорин елдүмүндөн сонра дилләр өзбәри олан "Ашыг Эләскорнан Дәли Алы"² дастанында өз өксини таңмыштыр: "-Әжәр сән Ашыг Эләскәрсәнсә, Дәли Алынын тојунун нежә кешижиши кәрәк бизә сөзине дејесән. Дүзدү, мәним Дәли Алынан жохумду, әма ешитмишем ки, тоју нежа кечип. Әжәр дүзүнү бедин, чаныны гуртардын, атыны да өзүнә верәжәм, жох, дүзүнү демәсән, учунуз бир-бираңыз соқујұб, бирчә күллә вуражам".³ Бурада гафијәләнмә ритмик васитөләрдән соң мұхтәлиф өзіннештіләрин өз һадисолерин символик паралелләри илә әмәлә қалыптастырылған.

Ашыг дастан жарадычылығында, еләчә дә Қөйчә ашыгларының дастанларында истифадә олунан поетик фигурлардан бири дә ғараветин өз мусигилијин тәшкили илә сечилән интонасијадыр. Интонасија сөзләр, чүмләләр арасында, үмумијәттә мәтнде елә өмөсионал мұнасибәтләр жарадыр ки, неч бир фигур (формал поетик фигур) онун кими аһәнкдарлығы жарада билмир. Мұхтәлиф психологиялық өзіннештіләрдин ачылмасында, мәнөвні аләмин һисс өзүнде дүргүларының ифадәсіндә, һадисоләрдин көркинләшмәсіндә өз әзілшілік мәніндегі өзүнү даға ачыг шәкілдә көстәрир. Белә өзіннештіләрдин олмасы

1 Ашыг Эләскәр. II китаб. Елм, Бакы. 1972. с. 191.

2 Ашыг Эләскәр. II китаб. Елм, Бакы. 1972. с. 200.

дастандакы емосионал үә экспрессив кејфијјөтлөри гат-гат артырыр, һадисөлорин кулминасија дөгүр инкишафыны тө’мин едир, зиддијјөтлөрин ачылышына дөгүр анарыр. Дастандакы көркинилијин јарадымасы, психоложи өзизијјөтлөрин төшкили үә коскин һәлли, образлыг характерлөрин мә’нови аләминин ачылышында интонасијанын мүһүм рол ојнадыгыны көстәрир. Устадлар она көр дө һадисөн енән үә галхан хотло анарыр, мұхтәлиф теми јарадычы шәхсин үуми мәғсәдинә хидмәт едир: "Мәним әзизләрим, елә ки, сөз тамама јетишди, сәккиз пәфәр дә гајадан чынды, олдулар он. Ашыг Әләскәр көрдү кү, бүншарын чоху тојдакы адамдыр. Мәшәди Йолчу пул кисәсими Әләскәрин габагына гојуб деди:

- Ашыг Әләскәр, бил ки, сөнин габагыны кәсәнләп Дөли Алынын достдарыннанды. Чох саг ол! О ад сана наал алсун! Догрудан да, дедикләриң көр варсанмыш. Пулуну көтүр!...

Ашыг Әләскәр Бәшириң тојуну чох шәрәфли кечиртди. Сиз дә һәмишә тојда, ишанда, кефдә, дамахда оласыныз!"

Бу парча инкишаф едөн бүтөв бир интонасија осасында гурулмушудур үә дастанын идејасынын ачылмасына хидмот едир. Бурада нәсрин өзүнәмәхсүс интонасија үә ритм системи айдын шәкилдә көрүнүр, һадисөлор зиддијјөтлөрин кәсқинлошмәсінә, кулминасија негтәсінә дөгүр анарыр. Дастанда тәсвир едилән епизодик һадисөлор үә онлар арасында олагә јарадачат васитөлөр зиддијјөтлөрин ачылмасына, мұәллиф мәғсәдинә хидмәт едир. Ейни заманда бу епизодик һадисөлөринг һәр биригин өзүнәмәхсүс интонасија, гафијәләнмә имканлары вардыр. Бу, бүтүн Көјчә ашыг мүһитинде јаранан дастанлар үүчин сочијјөвидир.

Көјчә ашыгларынын дастанларында нәсрдә олдугу кими, нәзм һиссесинде дә интонасија јүксөк кејфијјөтләри илә диггәти чөлб едир. Интонасијанын јарататыгы емосионаллыг нәсрә һисбәтән нәзмдә өзүнү даһа габарыг шәкилдә көстәрир. Дастанлардашырыр даһа чох мұрачиот характеристи дашишыр, үуми һадисөлөрин тәсвириңдә бәдилијә хидмәт едир. Мәсәлән, "Ашыг Әләскәрнән Дөли Алы" дастанында бир шे'р парчасына баҳаг:

Бечара Ашыг Әләскәр,
Көлдин, кетдин, һәр кә исә. . .
һаҳ сәни сәрраф јарадыф,

1 Ашыг Әләскәр. II китаб. Елм, Бакы. 1972. с. 215.

Гыјмат гој јаҳшыја, писә.
Тат оғлу, Бала Мәшәди-
Оннар көләндә мәчлисә,
Һамыдан чох пул вердиләр,
Гызылнан **долду** кисә;
Ашыгар күзәран тафды.
Бојләр күзәраны кими.

Ше'рийәт нәсрә образлылыг, күчлү тон верир, дил васителәринин аһәнкдарлығыны вә мусигилийини күчләндирir. Дастанда исә наәрдә нәзмин невболәшмәси, үмуми идеянын вә характерләрин ачылмасы учун мотин дахиلى истифадә едилән енизорлар эсәре бир нәв бодиилек көтирир, һадисәләrin дана ографлы шәрениң көмәк едир. Қејчә ашыгларынын дастанларында белә енизорик һадисәләрә, сүжет хәттинин үмуми кедишино хидмот едән голлара тәсадүф олунур. Бу исә тәрәфләrin дахиلى аләминин ачылышына хидмот едир. Дастанын кулминасија нәтгәсини ики ашыгын (басас гәһрәманларын) гаршыгарышыја дуруб дејишмәси тәшкىл едир. Һансы мәглуб оларса шәртә әмәл едilmәлиdir. Бу дејишмәләр әз бәдиили, сорғу характеристикин күч вә тәравәти илә мараг догурур. Эввәлчә һөрбә-зорба һиссәси башлајыр ки, бурада да өзүнү тә'рифләмәк, аслана, ширә бәнзәтмәк хүсусијәти, елмин сирләrinе бәләд олдугуну көстәрмәк адәти, рәгибин зәиф, һеч бир шеј элиндән кәлмојен, һеч нәјә гадир олмајан бир шәхс кими тәсвири дастанчылыг мәхсүс әlamәт кими хүсуси мараг догурур. Вә Қејчә ашыгларынын яратдыгы бүтүн дастанларда, демәк олар, бир никбин сонлуг вар. Бу исә дастанын үмуми аһәнки илә элагәли олан һадисәдир.

Кејчә ашыг мүһитинде халг данышыг дилиндән, аталар сөзү вә зәрби-мәсәлләрдән кениш шәкилдә истифадә олунур. Бу истифадә олунманын өзүндә дә икили бир сәчијә вар; биринчиси, устадлар дилдәки назыр компонентләри (atalar сөзүнү вә јаҳуд да мәсәли) көтүрүб ше'рин ишләк мәгамында олдугу кими, ja дә кичик дојишикликлә верир. Иккинчиси, бунларын өзүндә елә қоламлар ишләнir ки, бир нәв аталар сөзү сәчијәси дашијыр. Бу онларын дунјакөрүшү, устад сәвијjәси, исте'дады илә бағлы олан һадисәдир.

Бајрамоли, дүнja кимә галасы,
Залым фәләк вердиини аласы,

1 Ашыг Эләскәр. II китаб. Елм, Бакы. 1972. с. 215.

Намәрд олмаз мәрд атасын баласы.
Хәрдән хәр төрәјир, нәрдән нәр олур.¹

Көрүндүйү кими, бу нұмунә устаднамә сәчијәсі дашыјыр вә өз дејими етибарида халғ мәсәлини хатырладыр. Устад сәнэткарлар һәјат һадисәләринә мұнасибәтдә, дөврүн ичтимай-сиясі мәсәләләринин тәшкилиндә, көзәлләрин тәсвири вә тәрәннұмұндә белә үмуми-ләшdirмәләр апарыр. Һәмин һикмәтамиз мисралар исә сонралар халғ арасында фикри әсасландырмаг, башгаларына даһа тәсирли вә айдын чатдырмаг үчүн ишләдилir. Белә нұмунәләрин сајыны Көјчә ашыгларының жарадычылығында киғајет гәдәр көстәрмәк олар. Бүтүн бүнлар һәмин мүһитин зәнкинлигини, ше'р вә дастан жарадычылығындақы он-эно вә инкишафы сәчијәләндирir. Беләликлә, Көјчә ашыг мүһити әсримизин 20-50-чи илләrinde нәинки идеялышыг баҳымындан, һәм дә фикрин образлылығы, ашыг ше'ринин, дастанчылығын инкишафы баҳымындан бөյүк угурла характеристикалық олунур вә үмумилик-дә ашыг жарадычылығының мұваффәгијәтли төркіб һиссеси кими көрүнүр.

Ашыг жарадычылығының мұхтәлиф истиғамәтләрде арашдырылмасы, айры-айры проблемләр үзрә тәдгиги даһа актуал нәтичәләрин мөвчудлугуна кәтириб чыкaryп. Мөвчуд тәдгигләрдә айры-айры сәнэткарларын һәјат вә жарадычылығының өјрәнилмәсі даһа габарыг көрүнүр. Лакин проблемин дөврләр үзрә, еләчә дә мүһитләр үзрә өјрәнилмәсі мүһим әһәмијәттә кәсб едир. Буну апардығымыз тәдгигат проблеми дә айдын көстәрир һәмчинин арашдырмаларда дикәр бир мәсәлә дә ашкарланыр ки, мүһит сәвијәсіндә ашыг жарадычылығының өјрәнилмәсі онун үмуми проблемләрини тәдгиг етмәк истиғамәтиндә дәјәрлиdir.

Көјчә ашыг мүһити бүтүн мәгамларда өз жарадычы руhy етибарида дикәр мүһитләрдән фәргләнмиш вә санки ашыг жарадычылығының ағырлығы бу мүһитин чијинләринде дашынмышдыр. Она көрә дә Көјчә ашыг мүһитинин өјрәнилмәсі даһа актуал көрүнүр вә нәтичә етибарида тәдгигат заманы да тәсдиғләнir. Арашдырмаларда мә'лум олур ки, бу мүһитин соң гәдим вә зәнкин олан тарихи вар. Һәлә Гурбани дөврүндә Озан һејдәр, Озан Ибраһим,

1 Хәстә Бајрамәли. Улу Көјчә. Жазычы, 1987, с. 25.

Мискин Абдал кими гүдрэти нүмајэндэлэри јашајыб јаратмыш вэ сөнөтин букунку сэвијјээ чатмасында эвээсиз рол ојнамышлар.

Ашыг јарадычылыгында бир сыра ашыг мүһитлэри формалашишдыр. Онларын төдгиги вэ бир-бирилэ мүтажисэли арашдырылмасы бөйж мараг догурур. Ашыг сөнөтинин инкишафыны вэ бу инкишафын истигамэтлэрини мүһит сэвијјэсийндэ ашкарлајыр. Ширван ашыг мүһити, Тәбрис ашыг мүһити, Дәрбәнд ашыг мүһити, Борчалы ашыг мүһити вэ с. аярыча проблем мөвзудур. Аяарылан төдгигатын эсас проблеми Гәрб зонасы ашыг мүһитинин бир һиссәси олан Қөйчә ашыг мүһитинин XX әсрин 20-50-чи иллэрини эхатэ едир. Лакин өзүнэ-мөхсусуслуга сөчијјэләнэн бу мүһитин төдгиги гыса бир заманла мөһдудлашмыр. Аждын олур ки, Қөйчә ашыг мүһити өзүнүн тарихи гајнаглары е'тибарилэ даһа гәдимләрлэ бағлыдыр. Риши вэ көклөри е'тибарилэ Дәдә Горгудла сәслөшир вэ сонракы дөврлөрдэ бүтүн мәгамлары илэ ән'әној мүһафизәкарлыгыла сөчијјэләнир. Ону да геjd едәк ки, бу мүһафизәкарлыгда бир мүтәрәггилик, јенинин, угурлу оланын гәбулу да вар. Һәмишә дэ даһа күчлү јарадычы ашыглары илэ диггэт мәркәзиндэ олуб.

Қөйчә ашыг мүһити ашыг јарадычылыгындакы гәдим гајнаглары өзүндэ јашатмаг бахымындан угурлудур. Орада мөвчуд оланын мүһафизәкарлыгы вэ јенинин чәтин гәбулу вар. Тә'сирә гапанма, һансыса мејлин баш алмасы да көрүнмүр. Бу бахымдан Қөйчә ашыг мүһити ашыг јарадычылыгынын тарихини өјрәнмөк учун бир мәнбәдир. Бу мүһит дикәр мүһитләрлэ әлагэдэ формалашиб инкишаф етмишдир. Онун мөвчуд мүһитләрэ тә'сир илэ јарадычылыг өзүнәмхсусулуу ашыг јарадычылыгынын XVIII әсрдэн бәри олан бүтүн мөрһәләләрдө аждын дуулмагдадыр. Бу дөврдэ Қөйчә ашыг мүһитинин эсас агырлыгы Аг Ашыгын, ел шаирләриндән Алмоммәдин, Мәммәдһүсөйнин чијинләриндә һисс олунур вэ демәк олар ки, бунлар мүһитин мүһит сөвијјэсийндэ формалашмасында эвээсиз рол ојнамышдыр. Сонракы мөрһәләләрдө бу ән'әно Ашыг Алы вэ Ашыг Эләскәр тәрәфинден даһа јүксөк усталыгы давам етдирилмишдир. Онларын јетиштирдири сөнэткарлар гајнагларын тарихи ән энәләрини варислик бахымындан јашатмаг вэ дикәр ашыг мүһитләринө нүмүнэ олмаг истигамэтини даһа да инкишаф етдириб дәринләшдирмишләр.

Қөйчә ашыг мүһити XIX әсрдэ өзүнүн ән шәрәфли

тарихини јашамыш, XX әсрдө исә бу даһа бөјүк угурларла давам етдирилмисидир. Эсrimизин 20-50-чи илләринде бу мүһиттө Ашыг Әләскәрин јарадычы руһу, јетиштирдији ашыглар, онун сонатинин тә'сириндә формалашан сонаткарлар, ел шаирләри фәалијәт көстәрирди. Онларда осасон сазын вә сөзүн инкишафы хүсуси мараг догурур. Көјчә ашыг мүһиттө ашыг поэзијасы даһа зәнкинлик-ло нәзәрә чарныр. Устад сонаткарлар ашыг ше'ринин классик нүмүнәләрини јаратмышлар. Ашыг ше'ринин садә вә мүрәккәб формаларында бәдиилик баһымындан хүсусилә диггәти чәлб едән ше'рләр дүзүб гошмушлар. Бу дөврдә Көјчә ашыг мүһиттө Шаир Мәһәммәд, Эбдуләзиз, Гурбан, Нөврәс Иман, Ашыг Нәҗәф, Ашыг Талыб, Шаир Казым, Хәстә Бајрамәли вә онларча башига сонаткарлар фоалијәт көстәрмишdir. Онларын һәр бири айрылыгда бир тәдгигат мөвзусудур. Үмумиликдә исә Көјчә ашыг мүһитинин нүмајәндәләри олмагла онун инкишафыны сөчијјөләндирir.

Көјчә ашыг мүһити эсrimизин 20-50-чи илләринде даһа сох идеялышы баһымындан мараг догурур. Дөврүн ичтимаи-сијаси һадисәләринин экси, тәмиз мәһәббот дујгулары, тәбиәтин эсрапәнкис көзәллекләринин тәрәннүмү вә с. мөвзулар осас јарадычылыг истигамоти кими нәзәрә чарныр. Ејни заманда бу мүһиттө Совет һакимијәтинин қолишиндән соңра сијаси мотивләrin күчләнмәси һадисәси дә дујулмагдадыр. Қилем-күзардан үсјанкарлыг, вәтән мәһәббәтино, вәтән јангысына гәдәр бүтүн мәгамлар бу дөвр ашыг јарадычылыгында ајдын көрүнмәкәддир. Тарихи просеси, империјанын јеритдији мәкрли сијасети ајдын дујмаг үчүн бу дөвр ашыг јарадычылыгынын изләнмәси кифајәтdir вә көләчәкдә дә бу дөврүн өјрәнилмәси үчүн бир мәнбәдир.

Ону да гејд едәк ки, бу дөвр ашыг поэзијасында е'тираз мотивләри һеч бир мүһиттө олмајағач дәрәчәдә бу мүһиттө көрүнмәкәддир. Бу е'тираз мотивләринде вәтәнин мүгәддәслиji, вәтән торпагынын эсрапәнкис фүсункарлыгы дајаныр. Дағлара, јајлаглара мүрачиәтле јазылмыш ше'рләrin дә үмуми руһунда ајрылыгдан гопан бир гәмгүссә вар. Лакин бүтүн бунлара баһмајараг, бу мүһитин ајры-ајры нүмајәндәләринин јарадычылыгында үсјанкарлыг әһвали-руһијеси дујулмагдадыр. Бу чөһәтдән дә онлар јарадычы тәбиәти илә даһа уча көрүнүрләр. Үмумијәтлә, Көјчә ашыг мүһитини сөчијјөләндирән башилыча хүсусијәт јарадычы әһвал-руһијөнин даһа габарыг вә даһа јүксәк

Гыјмат гој јаҳшыја, писо.
Тат оғлу, Бала Мөшәди-
Оннар көләнде мәчлисө,
Намыдан чох пул вердилор,
Гызылкан долду кисо;
Ашыгар күзөран тафды.
Бәјләр күзәраны кими.

Ше'рийәт нәсрә образлылыг, күчлү тон өверир, дил васитәләринин аһәндарлығыны вә мусигилијини күчләндирir. Дастанда исо нәсрәлә нәзмин нөвбәләшмөси, үмуми идеянын вә харәктерләrin ичыйлмасы учун мәтиң дахили истифадә едилән епизодлар эсәрә бир нөв бодиилик котирир, нағисәләрин дана отрафлы шәрһине көмәк едир. Қејчә ашыгларынын дастанларында белә епизодик нағисәләрә, сүжет хәттинин үмуми кедишине хидмәт едән голлара тәсадүф олунур. Бу исо тәрәфләrin дахили аләминин ачылышина хидмәт едир. Дастанын кулминасија нөтгәсіни ики ашыгын (бесас гәһрәмандарын) гаршыгарышыја дуруб дејишмәси тәшкүл едир. Нансы мәглуб оларса шәртә эмәл едилмәлиdir. Бу дејишмәләр өз бәдиилији, соғыу харәктеринин күчү вә тәравәти илә мараг догурур. Эввәлчә һөрбә-зорба һиссәси башлајыр ки, бурада да өзүнү тә'рифләмәк, аслана, шира бәнзәтмәк хүсусијәти, елмин сирләрине бәләд олдугуну көстәрмәк адәти, рәгибин зәиф, һеч бир шеј әлиндән көлмојон, һеч нәјә ғадир олмајан бир шәхс кими төсвири дастанчылыга мәхсүс оламәт кими хүсуси мараг догурур. Вә Қејчә ашыгларынын јаратдыгы бүтүн дастанларда, демәк олар, бир никбин сонлуг вар. Бу исе дастанын үмуми аһәнки илә әлагәли олан нағисәdir.

Қејчә ашыг мүһитиндә халы данышыг дилиндән, аталар сөзү вә зәрби-мәсәлләрдән кениш шокилдә истифадә олунур. Бу истифадә олунманын өзүндә дә икили бир сәчијә вар; биринчisi, устадлар дилдәки назыр компонентләри (atalar сөзүнү вә јаҳуд да мәсәли) көтүрүб ше'рин ишләк мәгамында олдугу кими, ja дә кичик дојишикликлә верир. Икинчisi, бунларын өзүнде ело кәламлар ишләнір ки, бир нөв аталар сөзү сәчијәсі дашыјыр. Бу онларын дүнjaқөрүшү, устад сәвијәсі, исте'далы илә бағлы олан нағисәdir.

Бајрамоли, дүнja кимә галасы,
Залым фәләк вердијини аласы,

1 Ашыг Эләскәр. II китаб. Елм, Бакы. 1972. с. 215.

Намәрд олмаз мәрд атасын баласы.¹
Хәрдән хәр төрәйир, нәрдәк нәр олур.

Көрүндүйү кими, бу нумунә устаднамә сәчијәсі дашыңыр вә өз дејими етибарила халг масәлини хатырладыр. Устад сәнәткарлар һәјат һадисәләрина мұнасибетдә, дөврүн ичтимай-сијаси мәсәләләриңин тәшкилиндә, көзәлләрингә тәсвир вә тәрәннүмүндә белә үмүмиләштирмәләр апарыр. Һәмин һикмәтамиз мисралар исә сонралар халг арасында фикри әсасландырмаг, башгаларына даһа тәсирли вә айдын чатдырмаг үчүн ишләдилir. Белә нұмуналәрин сајыны Қөјчә ашыгларынын жарадычылығында киफайәт гөдөр көстәрмәк олар. Бүтүн бунлар һәмин мүһитин зәнкинијини, ше'r вә дастан жарадычылығындақы ән'әнә вә инкишафы сәчијәләндир. Беләликлә, Қөјчә ашыг мүһити әсримизин 20-50-чи илләрдин нәенини идеялышыг баҳымындан, һәм дә фикрин образлылығы, ашыг ше'rинин, дастанчылығын инкишафы баҳымындан бөйүк угурла характеризә олунур вә үмүмилек дә ашыг жарадычылығынын мұвәффәгијәтли тәркиб һиссәсі кими көрүнүр.

Ашыг жарадычылығынын мұхтәлиф истигамәтләрдә арашдырылмасы, айры-айры проблемләр үзрә тәдгиги даһа актуал нәтичәләрин мөвчудлугуна көтириб чыхарып. Мөвчуд тәдгигләрдә айры-айры сәнәткарларын һәјат вә жарадычылығынын өјрөнілмәсі даһа габарыг көрүнүр. Лакин проблемин дөврләр үзрә, еләче дә мүһитләр үзрә өјрөнілмәсі мүһим әһәмијәт кәсб едир. Буну апардығымыз тәдгигат проблеми дә айдын көстәрир һәмчинин арашдырмаларда дикәр бир мәсәлә дә ашқарланыр ки, мүһит сәвијәсіндә ашыг жарадычылығынын өјрөнілмәсі онун үмуми проблемләрини тәдгиг етмәк истигамәтиндә дәjәрлидир.

Қөјчә ашыг мүһити бүтүн мәгамларда өз жарадычы руhy етибарила дикәр мүһитләрдән фәргләнмиш вә санки ашыг жарадычылығынын ағырлығы бу мүһитин чијинләриндө дашынышдыр. Она көрә дә Қөјчә ашыг мүһитинин өјрөнілмәсі даһа актуал көрүнүр вә нәтичә етибарила тәдгигат заманы да тәсдиғләнir Арашдырмаларда мәлум олур ки, бу мүһитин чох гәдим вә зәнкин олан тарихи вар. Һәлә Гурбани дөврүндә Озан һejdәr, Озан Ибраһим,

1 Хәсте Бајрамәли. Улу Қөјчә. Жазычы, 1987, с. 25.

Мискин Абдал кими гүдрэтийн нүмајёндэлэри јашајыб јаратмыш вэ сөнэтин букунку сэвижээж чатмасында эвээсиз рол ојнамышлар.

Ашыг јарадычылыгында бир сыра ашыг муһитлэри формалашинышдыр. Онларын төдгиги вэ бир-бирилэ мүтэжисэли арашдырылмасы бөјүк мараг догуур. Ашыг сэнэтинин инкишафыны вэ бу инкишафын истигамэтлэрини муһит сэвижээсиндэ ашкарлајыр. Ширван ашыг муһити, Төбрөз ашыг муһити, Дэрбэнд ашыг муһити, Борчалы ашыг муһити вэ с. ајрыча проблем мөвзудур. Анарылан төдгигатын осас проблеми Гэрб зонасы ашыг муһитин бир исссэси олан Қејчә ашыг муһитинин ХХ эсрин 20-50-чи иллорини өнөхөрөдөр едир. Лакин өзүнэ мөхусслугла сэчийжэлэнэн бу муһитин төдгиги гыса бир заманла мөһуддлашмыр. Ајдын олур ки, Қејчә ашыг муһити өзүнүн тарихи гаjnаглары е'тибарило даха гэдимлэрлэ бағлыдыр. Ришэ вэ көклэри е'тибарило Додэ Горгудла сослээшир вэ сонракы дөврлөрдэ бүтүн мэгамлары ило эн'энэжээ муһафизэкарлыгыла сэчийжэлэнир. Ону да гејд едэк ки, бу муһафизэкарлыгда бир мүтөрөггилик, јенинин, угурлу оланын гэбуу да вар. Һёмишэ дэ даха күчлү јарадычы ашыглары илэ диггёт мэրкозинде олуб.

Қејчә ашыг муһити ашыг јарадычылыгындакы гэдим гаjnаглары өзүндэ јашатмаг бахымындан угурлудур. Орада мөвчуд оланын муһафизэкарлыгы вэ јенинин чөтийн гэбуулу вар. Төсиро гапанма, хансыса мејлин баш алмасы да көрүнмүр. Бу бахымдан Қејчә ашыг муһити ашыг јарадычылыгынын тарихини өјрэнмэж үчүн бир мөнбээдир. Бу муһит дикор муһитлэрлэ өлагээдэ формалашыб инкишаф етмишдир. Онун мөвчуд муһитлэрэ төсире вэ јарадычылыг өзүнэхэсслугу ашыг јарадычылыгынын XVIII эсрдэн бэри олан бүтүн мэргэлэлээрнэд ајдын дуулмагдадыр. Бу дөврдэ Қејчә ашыг муһитинин осас агырлыгы Аг Ашыгын, ел шайлэрдиндэн Алмоммэдин, Мэммэдхүсэйнин чијинлэрийндо иссс олунур вэ демэж олар ки, бунлар муһитин муһит сэвижээсиндэ формалашмасында эвээсиз рол ојнамышдыр. Сонракы мэргэлэлээрдэ бу эн'энэ Ашыг Алы вэ Ашыг Элэскэр тэрэфиндэн даха јүксөк усталигы давам етдирилмишдир. Онларын јетиштирдижи сэнэткарлар гаjnагларын тарихи эн'энэлэрини варислик бахымындан јашатмаг вэ дикор ашыг муһитлэринэ нүмунэ олмаг истигамётини даха да инкишаф етдириб дэринлэцдирмишлэр.

Қејчә ашыг муһити XIX эсрдэ өзүнүн эн шэрэфли

тарихини јашамыш, XX əсрдə исə бу даһа бөјүк угуларла давам етдирилмишdir. Эсrimizin 20-50-чи иллərinde бу мұнитd Ашыг Әләскәрин jaрадычы ruhy, jетишdirди ашыглар, онун сəнəтини тə'сириндə формалашан сənəткарлар, ел шаирләри фoалиjет көстəрирди. Онларда осасон сазын вə сөзүн инкишафы хусуси мараг докурur. Қeјчə ашыг мұнитинде ашыг поезијасы даһа зənkinlik-ло нəzərə чарып. Устад сənəткарлар ашыг шe'rinin классик нұмұноләрini яратмышлар. Ашыг шe'rinin садə вə мұреккеб формаларында бədiilik баҳымындан хусусилд диггети чəлб едən шe'rlər дузуб гошмушлар. Бу дəврдə Қeјчə ашыг мұнитинде Шаир Məhəmməd, Әbdülə-zim, Гурбан, Нəvrəs İman, Ашыг Nəcəf. Ашыг Талыб, Шаир Казым, Xəstə Бајрамәли вə онларча башга сənəткарлар фoалиjет көстəрмишdir. Онларын hər бири аjrylygda bir tədgigat мəvzusudur. Umumiilikdə исə Қeјчə ашыг мұнитинин нұмаjондəләri олмагла онун ин-кишафыны сəchijjələndirip.

Қeјчə ашыг мұнити əsrimizin 20-50-чи иллərinde даһа чох идеялышын баҳымындан мараг докурur. Дəврүн ичтимai-сијаси hadisələrinin oksi, təmiz məhəbböt dujulaparı, təbiətin əsrapənkiz kəzəlliklərinin tərənnümü və c. мəvzuular əsas jaрадычылыг istigaməti kimi нəzərə чарып. Ejni заманда бу мұnитd Совет nəkimijjətiniñ kəlişindən sonra sijası motivlərin küt-lənməsi hadisəsi də dujulmagdadyr. Kilek-kuzardan үsjankarlyga, vətən məhəbbətinə, vətən janğısyına gədər bütün məgamllar bu dəvr aшыг jaрадычылыгыnda ajdyń kərүnməkkdir. Tarihi prosesi, imperiəjanın jəritdiyi məkrli sijasəti ajdyń duymag üçün bu dəvr aшыг jaрадычылыгынын izlənməsi kifajətdir və kələchəkdə də bu dəvruñ əjrənilməsi üçün bir mənbədir.

Onu da gejd edək ki, bu dəvr aшыг поезијасында e'tiраз motivləri heç bir mұnited olmajacag dərəcədə bu mұnited kərүnməkkdir. Bu e'tiраз motivlərinde vətənin mütəddəsliji, vətən torpagyynyň əsrapənkiz füsunkarlygy dajanыp. Daqlara, jaqlaglara müraciətlə jazylmysh şe'rlərin də umumi ruhynda ajrylygdan gonan bir gəm-güssə var. Lakin bütün bunlara bahmajarag, bu mұnitetin ajry-ajry nūmajəndələrinin jaрадычылыгыnda үsjankarlyg əhvali-ruhiijesi dujulmagdadyr. Bu çəhətdən də onlar jaрадычы təbiəti ilə daһa ucha kərүnərlər. Umumiyyətlə, Қeјchə aшыг мұnitetini səchijjələndirip bашлыча хусусijet jaрадычы əhvall-ruhiijənin daһa gabaryg və daһa jüksək

эксидир. Демәк олар ки, бутун ашыглар јазмага, јаратмага даһа чох мејлли олублар. Бу јаратма мұхтәлиф истиғамәтләрдә: сазын инкишафы, айры-айры һаваларын мејдана чыкмасы, ше'р вә дастан јарадычылығы саһесинде көрүнмәкдәдир. Бунларын һамысында инкишаф баҳымындан бу мұнитдә сәнэтә бағлылығ, әлагә көрунүр. Вә әсримизин 20-50-чи илләринде Қејчә ашыг мұнити өзүнүн он шәрәфли дөврүнүң јашамагла бөйүк угурларла сәчијүләнир. Шерин вә дастанларын классик нұмуна-лори, жараныр, ашыг јарадычылығы бу мұнитин сәвијүләсіндә даһа чох зәнкинләшмә кечирир.

ХХ әрин 20-50-чи илләринде Қејчә ашыг мұнити сонракы дөвр ашыг јарадычылығына, һәмчинин жазылы әдебијатын инкишафына да тә'сири илә мұшаһидә олунура. Бу, бир үмуми ашыг јарадычылығы, бир де мұнитин өзүнүн инкишафы истиғамәттінде мараг дөғурур. Мұасир дөвр Қејчә ашыг мұнити мәһіз әсримизин 20-50-чи илләринин тә'сири илә формалашыб. Бу мұнитин сонракы мәрһәләдә Гәшәм Асланов, Муса Кәримов, Құлруба Кәримова, Сәрдар Кәрим, Йусиф Қәсәмәнли, Үлви Бүнжадзадә (Қәсәмәндән), Эһмәд Пашаев, Эләкбер Һәсәнли (Арданышшдан), Елдар Исмаїлов (Ағбулагдан), Эли Вәкил (Жұхары Шорчадан), Ислам Әләскәр, Һагверди, Исліхан Диәрқин, Шаһмалы (Ағқилсәдән), Исліхан Бајрамов, Энәзәр Рұстәмов, Эләскәр Тағыйев (Молла ләгәби илә жазыб, Шишигајдан), Алғајыл Хәлил, Ширијә, Әмирхан, Фирдовси Ҳәлилов, Агабаба Чошгүн, Исмаїл Һүсеінов (Дашқөнддән), Jahja (Гарајмандан), Аббас Мазанов, Зәки Ислам (Чилдән), Тәрлан Қејчәли (Шорчадан), Мөчнүн Қејчәли (Кичик Мәзрәдән), Тоғиг Һүсеінзадә (Сарыјагуб), Эли Гурбанов, Пәнаһ Қејчә (Ағқилсә), Ибраһим Гурбанов (Әзизлидән), ашыглардан Имран (Ағбулагдан), Һачы (Дашқөнддән), Фәтулла (Нөриманлыдан), Исмаїл Мәһир, Һәсән Кәримов (Инәкдағындан), Микајыл, Зал оғлу Гәдир (Бабачандан), Ислам Гәһрәманов, Мәһсүн Мажнүр (Һачыгәрибдән) кими исте'дадлы јарадычы нұмајәндәләри фәалийјәт көстәриб вә көстәрир. Онлар ашыг ше'ринин вә жазылы әдебијатын сәнэткарлығ баҳымындан, еләчә дә идеялалылығ чөһәтдән зәнкинләшмәси вә инкишафы саһесинде хејли иш көрмүшләр. Мұасир мәрһәләдә Қејчә әдеби мұнитинин инкишафы вә нұғузу онларын ады илә бағлыдырыр. Соң дөвр Қејчә әдеби мұнитинин идеялалылығ вә образлалылығ баҳымындан фәалийјәти үмуми ашыг јарадычылығынын инкишафына тәкан верир вә өз жерини

мүәјжәнләшдирир.

Әсrimizin 20-50-чи илләrinдә Көјчә ашыг мүһити сәнәтин инкишафындакы угуrlары илә керүнмекlä janашы, ашыг щे'ринин, дастан jaрадычылыгынын инкишафында да бөјүк наилийјэтләри илә мараг догуур. Ше'рдә дејим өзүнөмәхсуслуғу, мөвзү фәрдилүү, дастан поетикасы вә онларын мүһит дахилиндә вә дикор мүһиттәрлә мүгајисәси проблем мөвзулардыр. Бүтүн бунлар XX әсрин 20-50-чи илләриндә Көјчә ашыг мүһитинин бөјүк дәјөрләрлә угуrlарыны вә ашыг jaрадычылыгындакы ярини характеризә едир.

ӘДӘБИЈАТ

1. Аббасов И. "Jени дастанлар". Азәрбајҹан дастанлары, V чилд, Бакы 1972.
2. Аббасов И. Өн сез. Азәрбајҹан әдәбијаты инчиләри. Дастанлар. Бакы, Йазычы, 1987.
3. Абдуллаев Ч. Сәмәд Вургун вә фолклор. АДУ китабханасы, Бакы 1962.
4. Абдуллаев Ч. Ашыг ән'әнәләрини инкишаф етдирмәли. "Әдәбијат вә инчәсәнәт" гәз., 1959, 21 февраль.
5. Аллаһманлы М. Шаманла Озан арасында. Азәрбајҹан Девләт Китаб Палатасы, Бакы, 1996.
6. Ариф М. Азәрбајҹан ашыглары. X синиф үчүн "Әдәбијат" китабы, Бакы, 1938.
7. Асланов Г. Аслан М. "Дилләр әзбөри". "Әдәбијат вә инчәсәнәт" гәз., 1971, 19 июн.
8. Ахундов Э. Ашыг Әләскәрин һөјаг вә jaрадычылыгы. Намизәдлик диссертасијасы. АДУ китабханасы, Бакы, 1946.
9. Ахундов Э. XIX әсрдә јетишән көркөмли ашыглар. Азәрбајҹан шифаһи хлг әдәбијатына даир тәдгигләр, Бакы, "Елм", 1961.
10. Ашыг Алы. Ше'рләр, Бакы, Йазычы, 1982.
11. Ашыг Бәһмән Көјчәли. Вәтән, күсмә мәндән, Бакы, "Елм", 1994
12. Ашыг Әләскәр. Бакы, "Елм" нәшријаты, 1963.
13. Ашыг Әләскәр. I-II чилдләр, Бакы, ЕА нәшријаты, 1972.
14. Ашыг Эсәд. Сечилмиш эсорләри. Топлајанлары Б.

- Абдуллаев, Р. Хәлилов, Бакы, "Елм", 1979.
15. Бабаханлы Ж. Нөврәс Иман. Н.Туси адына АДПУ хәбәрләри. Һуманитар елмләр серијасы, Бакы, 1992, N1.
 16. Вәлијев В. Ашыг поезијасы. АДУ нәшријаты, Бакы, 1965.
 17. Вәлијев В. Гајнар сез чешмәси. Бакы, "Жазычы", 1981.
 18. Вәлијев В. Ел шаирләри вә ашыг сәнәти. Ашыг Гәри мәчлиси. Ашыглар. Ел шаирләри китабына мүгәдди-мо. Бакы, 1991.
 19. Вәлијев К. Дастан поетикасы. Бакы, "Жазычы", 1984.
 20. Гасымлы Мәһәррәм. Ашыг сәнәти. Бакы, "Озан" нәшр. 1996.
 21. Дадашзадә А. XVIII əср Азәрбајҹан лирикасы. Бакы, Елм, 1980.
 22. Эләскәров И. Ашыг Эләскәр сәнәткарлыгының бә'зи ҳүсусијәтләри. АДУ-нун "Елми əсәрләр"и, 1971, N 1.
 23. Эләскәров И. "Ашыг Эләскәр вә XIX əср Қејчә ашыглары" АДУ, Бакы, 1971.
 24. Эләскәр И. Иткин шаирин тапылан дәфтәри. "Халг гәзети", 1996, 10 август.
 25. Элизадә һ. Қејчәли Ашыг Эләскәр. Азәрбајҹан ашыглары, I чилд, Бакы, 1929.
 26. Әсәдов И. Шаир Мөммәдхүсејн. "Әдәбијат во инчесонот" гәз., 1964, 25 июл.
 27. Әфәндиејев И. "Керијо бахма, гоча" əсәри, Бакы, 1981.
 28. Әфәндиејев П. Азәрбајҹан шифаһи хлг əдәбијаты. Бакы, 1981.
 29. Әһмәдов Т. "Ашыг Эләскәр". "Совет Ермәнистаны" гәз., 1956, 2 июн.
 30. Ибраһимов М. Ашыг поезијасында реализм. Бакы, 1966.
 31. Исмајылов һ. Шишгајалы шаир Ајдын. "Улу Қејчә" гәз., 1993, 4 мај.
 32. Исмајылов һ. Сөз инчиси Қејчә. "Улу Қејчә" гәз., 1993, 2, 9 нојабр.
 33. Исмајылов һ. Устад сәнәткарларын поетик јадикарлары: Озан һејдәр. "Улу Қејчә" гәз., 1993, 8 сентябр.
 34. Мәһәррәмов З. Јаддашларын јадикары. "Шуша" гәз., 1976, N 33, 38, 27, 30 март.
 35. Мәһәррәмов З. Сәнәм. "Совет қанди" гәзети,

Л. Әғиҗиев (Торкут - Н.Дж. Г.) 11 наука В. 1337
с. 402
Dolma-Jimur' gogzal'le fide A. I. M. 1. 7

1984, N 99, 18 август.

36. Намазов Г. Азэрбајҹан ашыг сәнәти, Бакы 1984

37. Намазов Г. Ашыг шे'ринин инкишафы тарихиндән. Намизәдлик диссертасијасы. Азэрбајҹан ЕА Низами адына Эдәбијат институтунун китабханасы. Бакы, 1968.

38. Нәбиев А. Гәһрәманлыг сәһифәләри. Бакы, 1975.

39. Сарывәлли О. Гүдрәтли шаир. Устад сәнәткар. Бакы, 1971.

40. Сеидов М. Гам-Шаман вә онун гаjnагларына үмуми баҳыш. Бакы, 1994.

41. Сәмәд В. Эсәрләри, V чилд, Бакы, 1972.

42. Тәһмасиб М. Һ. Ашыг поэзијасынын тәдгиги. "Эдәбијат вә инчәсәнәт" гәз., 1965, 10 сентябрь.

43. Тәһмасиб М. Һ. Ашығын сезү. "Азэрбајҹан" жур., 1969, N 9

44. Хәстә Б. Мәним Җөjчәм, Бакы, Јазычы, 1987.

45. Һәкимов М. Ашыг әдәбијаты. Халгын сәнәти, халгын сәсиidir. АПИ-нин елми эсәрләри, 1962, 21-чи чилд.

46. Һәкимов М. Ашыг ше ринин нөвләри. Бакы, АПИ-нин нәшријаты, 1981.

47. Һүсеинзадә Г. Мискин Абдал вә онунла бағлы һәгигатләр. "Улу Җөjчә" гәз., 1993, N 24, 25.

48. Ширую Һ. Аглама, бүлбүл, аглама. Қәнчә. Қәнчә нәшријаты, 1994.

49. Азэрбајҹанын ашыг вә шаир гадынлары (Тәртиб едәни Э. Чәфәрзәдә). Бакы, Қәнчлик, 1991.

50. Азэрбајҹан ашыглары (топлајаны Һ. Элизадә) I-II чилд, Бакы, 1929, 1930.

51. Азэрбајҹан ел әдәбијаты. I-II чилд, Бакы, 1929, 1930.

52. Ашыглар. (тәртиб едәни Илјас Тапдыг) Қәнчлик, Бакы, 1970.

53. Вәтән гүrbәтдә галды. (топлајаны вә тәртиб едәни Һ. Исмајилов) Бакы, Јазычы, 1993.

54. Эдәбијатшунаслыг терминләри лүгәти. (Ә. Мирәһмәдов) Бакы, 1978.

55. Эләскәр очагы. (топлајаны вә тәртиб едәни Ислам Эләскәр) Бакы, Јазычы, 1991.

56. И к и Устад. (Мискин Вәли, Нөврәс Иман, тоplaјыб тәртиб едәnlәр J. Бабаев вә И. Садыг) Бакы, Азәrnәшр, 1996.

57. Телли саз устадлары. (тәртиб едәни Э. Ахундов). Бакы, 1964.

Hasan Xiyalli

Hace Rokim

Baxhannıñ Sato yur, Hacıq Sarad

Sorat Siray

soh,
37-38

Hacıq Nəcəf - soh. 21.

Məmmədliyev - soh. 14.

Мəһərrəməv Ziyəddin Əmələ oğlu

XX ƏSR KƏJÇƏ AŞYĞ MÜÑİTİ 1920-1950-çı illər
(Azərbaycan dilinində)

106

"Azərbaycan Enciklopediyası" NƏB.
Bakı - 1997

1941/45

soh. 26, 38, 80

30

34

Нəşriyatiñ redaktoru I. SADЫGOV.4
Teknikiñ redaktoru C. ƏHMƏDOV
Kompiuterlər jəfəri A. İHTƏMХANOV
Cənifələrəniñ F. MUSALIEVA

Чапа imzalanımyış 28.04.97. Formatı 60x841/16.
Şərti çap vərəgi 8,0. Nəsab - nəşr vərəgi 7,5. Tiqa kы 1000.
Sıfariş 8. Güyməti mügavilə ilə.

Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi
"Azərbaycan Enciklopediyası" Nəşriyət-Poliqrafiya Birliyi
Bakı - 370004. Bəjüv. Gala küçəsi, 41

"Azərbaycan Enciklopediyası" NƏB-nin mətbəəsinilə çap olunmuşdur.